

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Məmmədli Aygün Məhəbbət qızı

(Magistrantın A.S.A)

**“Qızıl bazarının müasir vəziyyəti: təhlil və qiymətləndirmə”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı ____ **060403 “Maliyyə”** ____

İxtisaslaşma: **Bank işi**

Elmi rəhbər:

i.üf\d. G.Ağabəyova

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. dos. prof. R. Rzayev

Kafedra müdiri:

i.e.d. prof. Z.F. Məmmədov

MAGİSTR DİSSERTASIYASININ İŞ PLANI

Magistr dissertasiyasının adı: “Qızıl bazarının müasir vəziyyəti: təhlil və qiymətləndirmə”

GİRİŞ.....3

I FƏSİL. Qızıl bazarı və onun formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Beynəlxalq valyuta sistemində qızılın tarixi inkişaf mərhələləri və onun mahiyyəti.....7

1.2. Qızıl bazarının təşkilinin beynəlxalq prinsipləri və təşəkkül mərhələləri.....19

1.3. Rusiya qiymətli metallar bazarının fəaliyyətinin xüsusiyyətləri.....21

II FƏSİL. Qızıl bazarları: müasir vəziyyəti və inkişaf meylləri

2.1. Beynəlxalq qızıl bazarları və onun inkişaf meylləri və iştirakçıları.....26

2.2. Azərbaycanda qızıl bazarının mövcud vəziyyəti və onun inkişafı.....45

III Fəsil. Qızıl bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları.

3.1. Qızıl bazarlarında qızılın qiymətinə təsir göstərən amillərin qiymətləndirilməsi.....53

3.2. Azərbaycanın qızıl bazarında hasilatın artırılması yolları.....57

3.3. Azərbaycanda qızıl bazarının təkmilləşdirilməsində əmtəə birjalarının rolunun artırılması istiqamətləri.....69

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....76

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....78

PE3IOME.....79

SUMMARY.....79

Magistrant Məmmədli Aygün Məhəbbət qızı

(A.S.A)

Elmi rəhbər i.ü.f.d Ağabəyova G. Ş.

(A.S.A. , elmi dərəcə və elmi ad)

Giriş

Mövzunun aktuallığı: Qədim zamanlardan etibarən bugünkü günə qədər qızıl insan fəaliyyətinin bir çox sahəsində, maliyyə sektorunda, sənaye və digər sahələrində istifadə edilir. Qahirədən cənubda səhralıqda dünyanın ən qədim qızıl hasilatı üzrə mədən yerləşir. Bu mədən artıq 5 min ildir ki mövcuddur.

Qızıl nadir metaldır. Bütün dünyada 1 saat ərzində bəşəriyyətin bütün tarixi boyu ərzində tökülən qızıldan daha çox qızıl tökülür. 2014-cü ildə dünyada 2,8 min.ton qızıl hasil olub. Bugünkü gündə Dünya bankının qızıl ehtiyatları 32 min ton təşkil edir. Ən nəhəng qızıl sahibləri ABŞ (8,1 min.ton), Almaniya (3,4 min.ton) və Beynəlxalq Valyuta Fondudur. (2,8 min ton) təşkil edir.

Qızıl bazarı və ölkənin qızıl ehtiyatlarının artırılması və həm də biznesi təşkil etmək və sənaye istehlakı məqsədilə alqı-satqısı ilə əlaqədar olan iqtisadi münasibətlər sferasıdır. Qızıl bazarlarında əsasən yeni hasil edilən qızıl, dövlət və xüsusi qızıl ehtiyatları, qızıl pullar alınıb satılır. Təşkilati baxımdan qızıl bazarı bir neçə bankdan ibarət konsorsium olub, qızılın alqı-satqısı üzrə sazişlər bağlayır. Bu banklar alıcılar və satıcılar arasında vasitəçi rolunu oynayırlar.

Dünya qızıl bazarlarına misal olaraq London, Surix, Nyu-York, Çikago, Hon Konqu misal göstərmək olar.

Azərbaycanda qızıl 2013-cü ildə 1619,2 kq, 2014-cü ildə isə 1872,5 kq təşkil etmişdir.

“Report”-un Dövlət Statistika Komitəsinə istinadən verdiyi xəbərə görə hesabat içində ölkədə gümüş hasilatında isə əksinə azalma müşahidə olunub. Hasilat 62% azalaraq 239,3kq olub. Məlumdur ki, Azərbaycanda qızıl və gümüş 1997-ci il avqustun 21-də imzalanmış P.S.A (hasilatın bölgüsü) tipli müqavilə çərçivəsində hasil olunur. Müqavilə 6 yatağın Naxçıvanda - 1, Gədəbəydə -2, hazırda erməni işğalı altında olan Kəlbəcər və Zəngilanda -3 yatağın işlənməsini nəzərdə tutur.

Müqavilədə Azərbaycanın payı 51%, Böyük Britaniyanın “Anqlo Aslan” “Mining pic” şirkətinin payı 49% təşkil edir, “Gədəbəy yatağında ilk qızıl hasilatına 2009-cu ildən başlanıb.

Məhz bu sabablərə görə müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq qeyd olunan mövzunun araşdırılması və təkliflərin irəli sürülməsi mövzunun aktuallığını sübut edən əsas faktorlardandır.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri: Azərbaycan ərazisi zəngin qızıl ehtiyatlarına malikdir. Bəlli olduğu kimi, 2009-cu ilin iyulunda Azərbaycan qızılın sənaye hasilatına başlayıb. Qızıl bazarının iqtisadiyyat üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etməsinə və dövlətin bu sahədə irimiqyaslı işlərin aparılmasına baxmayaraq, ölkəmizdə qazıntı işlərinin zəif aparılması, qızılın saflaşdırılması üçün zavodun olmaması və həm də informasiya qıtlığı mövcuddur.

Bunları nəzərə alaraq magistr işinin yazılmasında əsas məqsəd bu sahənin mahiyyəti və onun əsas keyfiyyət cəhətlərinin öyrənilməsi və təhlil olunması, eyni zamanda qızıl bazarının inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və iqtisadiyyatda onun əhəmiyyətinin rolunun açıqlanmasından ibarətdir.

Həmçinin qızıl bazarının müasir vəziyyətinin tədqiqi, onun qiymətləndirilməsi, iqtisadiyyatın əsas prinsiplərinin nəzərə alınması, xarici ölkələrin qızıl bazarlarında qızılın hasilatı, istehsalı, emalı mexanizmlərinin mövcud obyektin şəraitə uyğun olaraq ölkə iqtisadiyyatına tətbiqi imkanları və qızılın gələcək inkişaf dinamikasının müəyyənəndirilməsi üçün beynəlxalq təcrübədən istifadə olunması magistr dissertasiya işinin əsas məqsədi hesab olunur. Bu məqsədlə dissertasiya işi aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- Müasir satış bazarlarının qaydalarının və istehlak sahələrinin rolu öyrənilir;
- Qızıl bazarlarında qızılın qiymətinə təsir göstərən amillərin qiymətləndirilməsi yolları araşdırılır;
- Azərbaycanın qızıl bazarında hasilatın artırılması yolları öyrənilir;
- Ölkəmizdə qızıl bazarının təkmilləşdirilməsində əmtəə birjalarının rolunun artırılması və istiqamətləri göstərilir.

Tədqiqatın obyekti və predmeti: Tədqiqatın obyekti qızıl bazarlarında onların formalaşmasının və dinamikasının dəyişmə meyllərinin müəyyən edilməsi, dünya üzrə qızıl bazarlarında istehsal, emal və saflaşdırılması baxımından qızılın qiymətlərinin

izlənməsi üzrə texniki təhlillərin aparılması zamanı dünya təcrübəsindən istifadə üzrə metod, vasitə və qaydalar təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti qızıl bazarının iqtisadiyyatda tutduğu yer və rolunun tədqiqi təhlili, istiqamətləri və qızıl bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinin araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənmə metodları: Tədqiqatın informasiya bazası qeyd olunan istiqamət üzrə Azərbaycan, eləcə də inglis, türk və rus iqtisadçılarınin əsərlərindən qızıl bazarı, dünya qızıl hasilatının və eləcə də birja ticarəti haqqında müvafiq qaydaları özündə əks etdirən beynəlxalq təcrübə və ölkədaxili normativ hüquqi aktlardan, qərar, qayda statistik məlumatlardan və mövzu ilə bağlı bir çox internet mənbələrindən ibarətdir. Tədqiqat üzərində işləyərkən müqayisəli texniki təhlil və analitik hesablama metodlarından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, qızıl bazarının təhlili və qiymətləndirilməsi üzrə Azərbaycan Respublikasının mövcud təcrübəsinin qeyd olunan sahə üzrə mövcud olan dünya ölkələrinin təcrübə kontekstində təhlil edilir və milli təcrübənin qabaqcıl beynəlxalq standartlar əsasında təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi və yolları göstərilir:

- Yeni bir texnologiya işlənərək həməm texnologiyaya asaslanıb zəif (kasıb) yataqlardan qızılın çıxarılması daha məqsədəuyğundur;
- Azərbaycanda sahibkarlar yaxşı olar ki, öz vəsaitlərini qızıl yataqlarının kəşfinə və istehsalına yönəltsinlər, çünki bu sahə riskli olsa da gəliri qat-qat böyükdür;
- Ölkəmizdə istehsal olunan qızıl İsveçrənin Cenevrə şəhərində daşınıb saflaşdırılır. Yaxşı olar ki, qeyd olunan ölkənin təcrübəsindən istifadə edərək öz vətənimizdə qızılı saflaşdıran fabrik tikilsin.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Magistr dissertasiya işində istifadə olunan metod, təhlil və qaydaların Azərbaycan qızıl bazarı üçün yeni olsa da, xarici ölkələrin təcrübəsində geniş tətbiq olunur. Məhz bu səbəbdən tədqiqat beynəlxalq təcrübənin milli iqtisadiyyata tətbiq üçün mühüm praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Digər tərəfdən tədqiqat işində istifadə olunan təhlil metodları qızıl bazarının iştirakçılarının bu sahədə bilik, bacarıq və təcrübələrinin təkmilləşdirilməsinə imkan yaradır.

Dissertasiya işinin strukturu. Magistr dissertasiya işi giriş, üç fəsil və bu mövzuya dair nəticə, təkliflər verilməklə 79 səhifədən ibarətdir.

Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, obyektı və predmeti, informasiya bazası və işlənmə metodları, elmi yeniliyi və onun praktiki əhəmiyyəti göstərilir.

İşin birinci fəslində qızıl bazarı və onların formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsaslarından bəhs olunur. Fəsildə beynəlxalq valyuta sistemində qızılın tarixi inkişaf mərhələləri və onun mahiyyəti, qızıl bazarının təşkilinin beynəlxalq prinsipləri onun təşəkkül mərhələləri, eyni zamanda, Rusiya qiymətli metallar bazarının fəaliyyətinin xüsusiyyətləri barəsində geniş məlumat verilir.

İkinci fəsil qızıl bazarları onun müasir vəziyyəti və inkişaf meyilləri təhlil olunur. Burada beynəlxalq qızıl bazarları, onun iştirakçıları, Azərbaycanda qızıl bazarının mövcud vəziyyəti və onun inkişafı təhlil olunur.

Üçüncü fəsildə isə qızıl bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları göstərilir. Fəsildə əsasən qızıl bazarlarında qızılın qiymətinə təsir göstərən amillərin qiymətləndirilməsi, Azərbaycanın qızıl bazarında hasilatın artırılması yolları, eyni zamanda bu fəsildə Respublikamızda qızıl bazarının təkmilləşdirilməsində əmtəə birjalarının rolunun artırılması istiqamətləri verilmişdir.

Magistr işinin yekununda təhlil nəticəsində əldə olunmuş bir sıra fikirlər, nəticələr təkliflər və təhlilin ərsəyə gəlməsi ilə istifadə olunan mənbələrin siyahısı göstərilmişdir.

Fəsil I. Qızıl bazarı və onların formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Beynəlxalq valyuta sistemində tarixi inkişaf mərhələləri və onun mahiyyəti

Beynəlxalq valyuta sistemi əsası 19-cu əsrin əvvəllərində qoyulan qızıl standartlarına söykənir. Bu sistemə bəzən sabit valyuta məzənnəsi sistemi deyilir. Bu sistemdə milli valyutanın dəyəri qızılın çəki vahidi əsasında müəyyən edilirdi və möhkəm təsdiq olunurdu. Onun yaradılması beynəlxalq sazişlərdə və dövlətlərarası müqavilələrdə təsdiqlənməmişdir. Qızıl standartının yaranması 19-cu əsrdə Avropa və Şimali Amerikanın iri ölkələri arasında ticarət hesablaşmalarını təmin etmək zərurətindən doğmuşdur. Qızıl standartı sistemi sadə qaydalara əsaslanaraq valyuta mərkəzlərinin sabitliyinə və beynəlxalq ödənişlərin tarazlı həyata keçirilməsinə təminat verir. Qızıl standartı Birinci Dünya Müharibəsinədək (1914) beynəlxalq ticarət əlaqələrində uğurla istifadə edilmişdir.

İlk dünya valyuta sistemi XIX əsrin sonu sənaye inqilabından sonra qızıl monometallizmi əsasında qızıl-pul standartı formasında kortəbii olaraq quruldu. Hüquqi şəkildə o, qızılı yeganə dünya pulu formasında qəbul edən dövlətlərarası razılaşmaya əsasən 1967-ci ildə Paris konfransında qanuniləşdirildi. Paris valyuta sistemi aşağıdakı struktur prinsipləri əsasında qurulmuşdur:

1. Onun əsasını qızıl pul standartı təşkil edirdi.
2. Hər bir valyuta onun tərkibindəki qızılın çəkisi ilə müəyyən edilirdi. Bu prinsip 1816-cı ildə İngiltərədə, 1837-ci ildə ABŞ-da, 1875-ci ildə Almaniyada və 1878-ci ildə Fransada tətbiq olunmuşdur. Tərkibindəki qızılın çəkisinə uyğun olaraq valyutanın qızıl pariteti qurulurdu.
3. Valyuta sərbəst şəkildə qızıla konvertasiya olunurdu. Bank biletlərinin qızıl sikkələrə dəyişdirilməsinə, qızıl külçələrdən sikkələr hazırlanmasına icazə verilirdi. Tökmə qızıl parçaları sikkələrə dəyişdirilir, qızıl sərbəst idxal və ixrac olunur və beynəlxalq bazarlarda satılırdı. Qızıl və valyuta bazarları əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərirdilər.
4. Qızıl nöqtələr həddləri daxilində bazar tələb və təklifi nəzərə alınmaqla sərbəst üzən valyuta kursu rejiminin qurulması.

Valyuta dərəcələrinin və tədiyyə balansının sabitliyinin təmin olunmasında qızıl standartı sistemi mühüm rol oynamışdır. Belə ki, bazarda valyutaların məzənnəsi onun qızıl paritetindən kəskin fərqlənən hallarda iqtisadi agentlər hesablaşmalarını qızılla aparmağa meyl edirlər. Məsələn: funt sterlingin dollara nisbətən bazar qiyməti də onun qızıl pariteti arasındakı fərq qızılı ABŞ-dan İngiltərəyə göndərmək xərclərindən çox olduqda ödənişi funt sterlinqlə aparmalı olan amerikalı bu əməliyyatın qızılla aparılmasına daha çox üstünlük verməlidir. Bu cür ixrac əməliyyatının səmərəli aparılmasına imkan verən valyuta məzənnəsi ixracın qızıl nöqtəsi adlanmışdı. Eynilə, idxalın qızıl nöqtəsi müəyyən edilir. Yəni, xarici valyutası olan və onu milli valyutaya çevirmək istəyənlər valyutanın məzənnəsinin aşağı olması üzündən itkiyə yol verməmək üçün həmin valyutanı xaricdə qızılla dəyişib qızıl şəklində ölkəyə idxal olunmasına üstünlük verirlər.

Beləliklə, ixracın və idxalın qızıl nöqtəsi qızılın maddi transferti ilə əlaqədar nəqliyyat və sığorta xərcləri əlavə edilməklə və ya çıxılmaqla alınan milli valyutanın paritetini əks etdirir.

Qızıl standartı eyni zamanda tədiyyə balansının uzun müddət tarazlığının saxlanmasına zəmanət verir. Doğrudan da, qızıl nöqtələrin hərəkəti nəticəsində mənfi xarici saldoya malik olan ölkə qızılın xaricə axını problemi ilə qarşılaşır. Bu da dövriyyədə milli valyutanın həcmi azaldır.

Qızıl standartının tətbiqi dünyada valyuta sabitliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynamış, yüz il (1815-1914) ərzində dolların, funt sterlingin və frankın öz qızıl tərkiblərini saxlamaq üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Təkcə bir faktı göstərmək kifayətdir ki, qızıl standartının təsiri nəticəsində 1850-ci ildən 1914-cü ilə qədər beynəlxalq ticarətin həcmi 10 dəfə artmışdır. Birinci dünya müharibəsinin başlanması qızıl standartının yaratdığı sabitliyi pozdu. Müharibəni maliyyələşdirmək üçün Avropa dövlətləri iri həcmli kreditlər götürməklə yanaşı öz valyutalarının qızılla çevrilməsini dayandırmaq məcburiyyətində oldular. Qızıl ehtiyatları ABŞ-ın xeyrinə dəyişdi. Müharibədə iştirak edən hər bir Avropa ölkəsində pul kütləsi ilə qızıl ehtiyatları arasında nisbət kəskin sürətdə dəyişir, hər yerdə inflyasiya sürətlə artır və Almaniya

bu proses 1923-cü ildə pul islahatına səbəb olur. Yaranmış ağır vəziyyətdən çıxış yolu kimi yenidən qızıl standartı sisteminə qayıtmaq təşəbbüsləri olundu.

Birinci dünya müharibəsinin yekunu, nəticəsi kimi əmələ gələn valyuta qarışıqlığı dövründən sonra qızıl deviz standartı yaradıldı. Beynəlxalq hesablaşmalar üçün təyin olunan, xarici valyutada olan ödəmə vəsaiti deviz adlanmağa başlandı. İkinci dünya valyuta sistemi dövlətlərarası razılaşmaya əsasən beynəlxalq **Genuya** iqtisadi konfransında hüquqi şəkildə 1922-ci ildə təsdiq edildi. Genuya valyuta sistemi aşağıdakı prinsiplər üzrə funksiyalaşdırılmışdır:

1. Onun əsasında qızıl və deviz–xarici valyuta dururdu. Pul sisteminin həmin dövrü üçün 30 ölkə qızıl-deviz standartına əsaslanırdı. Yerli kreditlər beynəlxalq ehtiyat ödəmə vəsaiti kimi istifadə olunmağa başlandı. Müharibələrəarası dövrdə hec bir valyuta ehtiyat valyuta statusunda möhkəmləndirilməmişdi, ancaq bu sahədə liderlik funt sterlinq və ABŞ dollarında idi. (Beynəlxalq ödəmə və ehtiyat vasitəsi funksiyasını yerinə yetirən, başqa ölkələrin valyuta pariteti və valyuta məzənnəsini müəyyən edən valyuta rolunu oynayan ehtiyat valyuta dünya valyuta sisteminin iştirakçıları olan ölkələrdə valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi məqsədilə valyuta müdaxiləsi (intervensiyası) üçün geniş istifadə edilir).

2. Qızıl paritetinin qorunması. Valyutanın qızıla konversiyası təkcə bilavasitə həyata keçirilmirdi, həm də bilvasitə yəni, xarici valyuta vasitəsilə.

3. Sərbəst tərəddüd edən valyuta kurslarının yaradılması.

4. Valyuta tənzimlənməsi aktiv valyuta siyasəti, beynəlxalq konfranslar, iclaslar formasında həyata keçirilirdi.

Qızıl dönərli valyutalarla yanaşı beynəlxalq əməliyyatlarda hesablaşma vasitəsi kimi istifadə olunmağa başlandı. Lakin 30-cu illərin Böyük depressiyası qızıl standartı sisteminin bərpasına imkan vermədi.

Bretton-Vuds sistemi (tənzimlənən valyuta məzənnəsi). **Keyns və Vayt planları.** Birinci və ikinci dünya müharibələri dövründə ABŞ və Avropa ölkələri arasında iqtisadi qüvvələr nisbətinin ABŞ-ın xeyrinə dəyişməsi, habelə ölkələrəarası ticarət əlaqələrində yaranmış vəziyyət beynəlxalq maliyyə sisteminin tənzimlənməsi kimi çox vacib məsələni həll etmək zərurəti yaratdı. Bu məqsədlə ABŞ və Britaniya

ekspertləri beynəlxalq valyuta qaydalarının hazırlanması təşəbbüsünü irəli sürdülər. Bu məsələ 1-22 iyul, 1944-cü ildə keçirilən Bretton Vuds konfransında əsas müzakirə obyektinə oldu. Beynəlxalq valyuta maliyyə münasibətlərini tənzimləyən və işlək valyuta sistemi yaratmaq üçün konfransa iki plan təqdim olundu. Bu planlar ingilis lord Keynes və amerikalı Henri Vayt tərəfindən hazırlanmışdı. Təqdim olunan planların hər ikisində aşağıdakı əsas prinsiplər öz əksini tapmışdır:

- dünyada sərbəst ticarət və maliyyə mübadiləsi aparılması qaydasının qəbul edilməsi,
- beynəlxalq valyuta sabitliyinin əldə edilməsi və onun qaydalarının beynəlxalq sazişlərlə təstiq olunması,
- qızıl standartının qızıl valyuta standartı ilə əvəz edilməsi,
- valyuta sisteminə nəzarət və bu sahədə əməkdaşlıq etmək mexanizmini həyata keçirmək məqsədilə beynəlxalq valyuta təşkilatının yaradılması,
- xarici ödənişlərdə kəsirin müəyyənləşdirilməsini təmin etmək üçün beynəlxalq kliring mexanizminin yaradılması.

Bu ümumi prinsiplər istisna olmaqla Keynes və Vayt tərəfindən hazırlanmış planlar konseptual baxımdan bir-birindən kəskin fərqlənirdi. Keynes planının əsas məqsədlərindən biri hər bir ölkənin valyuta pul siyasətinin onun milli iqtisadiyyatının inkişafına xidmət etməsini təmin etmək üçün bu siyasətin həyata keçirilməsində ölkəyə geniş muxtariyyət verilməsini nəzərdə tuturdu. Eyni zamanda mənfi saldosu olan ölkələrə xarici valyuta məhdudiyyətlərini azaltmaq məqsədilə Keynes həmin ölkələrə geniş beynəlxalq yardımın göstərilməsini təklif edirdi.

Keynes planında ölkələrin iqtisadi və valyuta münasibətlərini tənzimləmək üçün yeni təşkilatların yaradılması təklifi irəli sürülür. Bu işə praktikada ölkələrin mərkəzi banklarının, Dünya Bankının yaradılması, beynəlxalq pul vahidinin dövriyyəyə buraxılması, ölkələrin tədiyyə balansında baş verən pozuntuların tənzimlənməsi kimi mühüm məsələlərin həllini nəzərdə tutur. Bu tənzimləmə mexanizminin əsasında Beynəlxalq Kliring İttifaqı dururdu. Keynes, eyni zamanda Beynəlxalq Kliring İttifaqının öz valyutasının olmasını və onun bütün kitablarında bütün debet və kredit hesablarının bu valyutada aparılmasını təklif edir. Keynse görə Beynəlxalq Kliring

İttifaqı sülhü təmin edən təşkilatları maliyyələşdirməli, qiymətlərə və xammaldan istifadəyə nəzarət etməli, onun nəzdində Xüsusi Yardım və Yenidənqurma Agentliyi, Beynəlxalq İnvestisiya Bankı və konyukturanı tənzimləyən təşkilatları yaradılmalıdır.

Beləliklə yuxarıda deyilənlərdən məlum olduğu kimi Keynsin təklifinin mahiyyəti ayrı-ayrı ölkələrdə iqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərmək, onu böhrandan çıxarmaq, ölkələrarası sıx iqtisadi əməkdaşlığı təmin etmək qabiliyyəti və güclü maliyyə imkanlarına malik olan beynəlxalq təşkilatların yaradılmasından və onların vasitəsilə dünyada maliyyə valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsini təmin etməkdən ibarətdir. Təklif olunan təşkilatların mürəkkəb struktura malik olması və yaradılma çətinliyi layihənin qəbul olunmasında böyük maneəyə çevrildi.

Keynsin planı ilə müqayisədə Vaytın təqdim etdiyi plan zahirən sadə və işlək xarakter daşıyırdı. Bu plan çoxşaxəli beynəlxalq orqanın əvəzinə sabitləşdirmə fondunun yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Ümumi bir kassanı xatırladan və fondun üzvü olan dövlətlərin depozitləri hesabına formalaşan sabitləşdirmə fondunun əsas vəzifəsi ayrı-ayrı ölkələrə müəyyən şərtlər daxilində xarici valyuta vermək funksiyasını yerinə yetirmək idi. Bu plan beynəlxalq valyutanın yaradılmasını nəzərdə tutmurdu. Vaytın fikrincə, əgər belə valyutanın yaradılmasına zərurət yaranardısı, o zaman bu valyuta çox ciddi formada və daimi olaraq qızıla bağlanmalı idi. Eyni zamanda, milli valyutaların məzənnələri bu beynəlxalq valyutaya, həm də qızıla nisbətən müəyyən olumuş valyuta pariteti əsasında təyin olunmalı idi.

Vaytın planına görə zəif valyutası olan ölkələrə xarici iqtisadi əlaqələrini sağlamlaşdırmaq məqsədi ilə valyuta nəzarətinə və ya diskriminasiya tədbirinə meyl etmək məsləhət görülmürdü. Lakin daxili iqtisadi siyasətdə qayda-qanun yaratmaq üçün müvafiq tənzimləmə işlərinin aparılması çox vacib hesab edilirdi.

Bretton-vuds konfransında Vayt planı əsas kimi qəbul edildi. İngilis ekspertlərinin söyləri nəticəsində aparılan cüzi dəyişikliklər isə onun mahiyyətini dəyişdirmədi.

Qızıl valyuta standartı. 1944-cü il iyulun iyirmi ikisində qəbul edilmiş Bretton – Vuds müqavilələri beynəlxalq valyuta münasibətlərində qızıl valyuta standartına keçidin əsasını qoymuşdur. Qızıl valyuta standartı sisteminin əsasını qızıl təşkil edirdi.

Bütün ölkələr özlərinin qızıl ehtiyatlarına malik olmaqla, istənilən zaman onu beynəlxalq hesablaşmalarda istifadə edə bilərlər. Qızıl valyuta standartının tətbiqi iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş az qızıl ehtiyatları olan ölkələrə, onların valyutalarının məzənnəsini sabit saxlamaq və xarici valyutalara dönərliliyini təmin etmək üçün öz valyuta ehtiyatlarını xarici valyutada saxlamaq hüququ və imkanı yaratdı. Bu imkan verildikdən sonra bir çox ölkələrin mərkəzi bankları özlərinin ehtiyat fondlarını dollarda yaratmağa başladılar və dollar qızılın əsas rəqibinə çevrildi. Qızılın əlvan metal kimi məhdud olması dolların istifadə imkanını genişləndirdi. Beləliklə, Bretton – Vuds sistemi qızıl valyuta sisteminin təməlini qoydu. Yəni, dollar qızılla digər valyutalar arasında vasitəçi rolunu oynamağa başladı.

Beynəlxalq valyuta münasibətləri inkişaf etdikcə dolların qızıla nisbətən dönərliliyi praktiki əhəmiyyətini itirmiş və ümumiyyətlə maliyyə məsələlərinin həllində qızılın rolu xeyli zəifləmişdi. Dolların beynəlxalq rolunun ildən-ilə möhkəmlənməsi isə dövriyyədə onun həcmnin sürətlə artmasına və qızılın sərbəst bazardan sıxışdırılmasına şərait yaratmışdır. Bu da öz növbəsində qızılın məzənnəsinin onun rəsmi paritet əsasında dollarla ifadə olunmuş dəyərindən kəskin sürətdə fərqlənməsinə səbəb olmuşdur. Həmçinin, bu dövrdə dollar qızıla konvertasiya olunan yeganə valyuta idi. ABŞ dollarının mövqeyi beynəlxalq iqtisadiyyatda get-gedə güclənirdi. Lakin 60-cı illərin bir sıra iqtisadi prosesləri və Vyetnam müharibələri ilə əlaqədar dolların mövqeyi zəifləməyə nisbətən başladı.

Beynəlxalq valyuta bazarlarında yaranmış gərginlik nəticəsində bir sıra ölkələr milli valyutalarının qızıla və ya dollara nisbətən məzənnəsini təyin etmə yolu ilə müəyyən edilməsi praktikasından imtina edir və milli valyutaların məzənnələrinin bazar şərtləri əsasında sərbəst formalaşması üsuluna üstünlük verirdilər. Artıq 1971-ci ilin may ayında markanın, Kanada dollarının, avqust ayında isə ABŞ dollarının məzənnəsi sərbəst müəyyən olunmağa başlandı. Bütün bunlar Bretton-Vuds sisteminin dağılmasını sürətləndirirdi.

1944-cü ildə əsası qoyulan və 60-cı illərin sonu böhranı başlanan Bretton-Vuds valyuta sisteminin prinsipləri artıq istehsalat şərtlərinə, dünya ticarət şərtlərinə uyğun

gəlmirdi. Bu səbəbləri bir-biri ilə qarşılıqlı şərtlənən faktlar zənciri formasında təqdim etmək olar:

1. qeyri sabit və ziddiyyətli iqtisadiyyat. 1967-ci il böhranın başlanğıcı iqtisadi inkişafın ləngidiyi bir vaxta təsadüf etdi. Dünya böhranı Qərb iqtisadiyyatını bürüdü; 1969-1970, 1974-1975, 1979-1983-cü illərdə.

2. inflyasiyanın sürətlənməsi dünya qiymətlərinə və rəqabət qabiliyyətli firmalara mənfi təsir göstərdi, spekulativ olaraq “isti” pul kütləsinin yerdəyişməsinə həvəsləndirdi. Inflyasiyanın müxtəlif ölkələrdə müxtəlif tempi valyuta kursunun dinamikasına təsir göstərdi.

3. ödəmə balansının qeyri stabilliyi bəzi ölkələrin (Böyük Britaniya, ABŞ) defisitli balans, digərlərinin isə (Yaponiya) müsbət saldosu valyuta kurslarının müvafiq olaraq aşağı, yuxarı tərəddüdünü gücləndirirdi.

Beləliklə, 20 ildən artıq ömür sürən Bretton-Vuds sisteminin müqəddaratı həll olunmuş oldu.

Yamayka valyuta sistemi. Ölkələrarası valyuta münasibətlərində qızıl standartı və qızıl valyuta standartı sistemlərinin rolunun zəifləməsi beynəlxalq valyuta sistemində yeni mərhələyə keçidin başlanğıcı kimi qiymətləndirilməlidir. Bretton-Vuds valyuta sisteminin böhranı valyuta islahatı layihələri bolluğu doğurdu: kollektiv ehtiyat valyuta vahidi yaradılması, dünya valyuta buraxılışı, qızıl və əmtəələrlə təchizatdan tutmuş, qızıl standartlarına qayıdana qədər. Onların nəzəri əsasında neokeynsçi və neoklassik konsepsiyalar dururdu. 60-70-ci illərdə keynsçilikdə böhran meydana gəldi, hansı ki, əsasını Bretton-Vuds sistemi çərçivəsində valyuta tənzimlənməsi təşkil edirdi. Həmin vaxt neoklassiklər fəallaşdılar. Onların bəzisi beynəlxalq valyuta münasibətlərində qızılın rolunun qızıl standartına qədər qaldırılmasına yönəlmişlər.

Monetarizmin tərəfdarları bazarın tənzimlənməsində dövlət müdaxiləsinə qarşı çıxırdılar. Ödəmə balansının avtomatik özünü-tənzimləmə ideyasını yenidən ortaya atdılar, üzən valyuta kursları rejimini təklif etdilər. Neokeynsçilər Keynsin əvvəllər rədd edilmiş “bankor” tipli beynəlxalq valyutanın yaradılması ideyasına döndülər. ABŞ-da dolların mövqeyini qorumaq məqsədilə qızılın tam demonetizasiyası və

beynəlxalq likvid vəsaitlərinin yaradılmasına istiqamət götürdülər. Qərbi Avropa, xüsusilə Fransa dolların hegemonluğunu məhdudlaşdırmağa və BVF-nun kreditlərini genişləndirməyə çalışırdı.

1976-cı ilin aprelində Yamayka müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş valyuta paritetlərindən imtina etmək barədə Beynəlxalq Valyuta Fondunun nizamnaməsində dəyişiklik edildi. Bu təşkilatın nizamnaməsində ikinci dəyişiklik sayılan (birinci dəyişiklik 1968-ci ilin may ayında SDR-in yaradılması ilə bağlı edilmiş və o, 1969-cu ilin iyul ayında qüvvəyə minmişdir) və 1978-ci ilin aprelində qüvvəyə minən bu qərarla milli valyutaların məzənnələrinin bazar şərtlərinə uyğun olaraq sərbəst müəyyən olunmasının əsası qoyuldu. Bununla bütün ölkələr öz valyutalarının məzənnəsini (“sabit” və ya “dəyişkən” məzənnə sistemi) müəyyən etməkdə tam sərbəstlik əldə etdilər.

Lakin bu sərbəstlik heç də beynəlxalq valyuta sistemində özbaşınalığa yol verilməsi, hər bir ölkənin bu sahədə öz istədiyi kimi hərəkət etməsi demək deyildir. Yeni qaydalar BVF-nun üzvü olan ölkələr tərəfindən milli valyutanın sabitliyini təmin edən məzənnələr sistemi yaradılmasını, bu məsələnin həllində BVF-u ilə və onun üzvü olan digər ölkələrlə sıx əməkdaşlıq etməsini nəzərdə tuturdu. Bu məqsədlə hər bir ölkə iqtisadiyyatın səmərəli inkişafına yönəldilmiş qiymət siyasəti aparmalı, ölkənin tədiyyə balansının tənzimlənməsinə mane olan valyuta məzənnələri tətbiq etməməli və bütövlükdə maliyyə sistemi sahəsində düşünülmüş və ölçülüb-biçilmiş siyasət həyata keçirməlidir.

Kinqstondakı (Yamayka) BVF-nun ölkə üzvlərinin razılığı ilə BVF-nun nizamnaməsinə ikinci düzəliş dördüncü dünya valyuta sisteminin aşağıdakı prinsiplərini rəsmiləşdirmişdir:

1. Qızıl-deviz standartları əvəzinə SDR standartları yeridildi. Bu yeni beynəlxalq valyuta hesab vahidinin (O.Eminqerin latihəsi üzrə) yaradılması haqqında razılıq 1967-ci ildə BVF-nun ölkə üzvləri tərəfindən imzalanmışdır. SDR-in buraxılışı ilə əlaqədar BVF-nun nizamnaməsinə birinci dəyişiklik 28 iyul 1969-cu ildə qüvvəyə mindi.

2. Qızılın demonetizasiyasına hüquqi şəkildə son qoyuldu: onun rəsmi qiyməti, qızıl paritetləri ləğv olundu, dolların qızıla dəyişdirilməsi dayandırıldı. Yamayka razılaşmasına görə qızıl dəyər tədbiri və valyuta kurslarının hesablanma nöqtəsi olmalı deyil.

3. Ölkələrə istədikləri valyuta kursu seçmək imkanı verilmişdi.

4. BVF-dan isə dövlətlərarası valyuta tənzimlənməsini gücləndirmək tələb olunurdu.

Yamayka valyuta sisteminin aşağıdakı “üzən” valyuta rejimi mövcuddur:

ABŞ, Kanada, İngiltərə, Yaponiya və s. ölkələrin valyutaları valyuta məzənnəsinin tələb və təklifindən asılı olaraq sərbəstdir.

Avropa birliyi üzvlərinin əksər ölkələri (Almaniya, Fransa, İtaliya, Hollandiya, Belçika, Lüksemburq, İrlandiya, Danimarka) öz aralarında valyuta mübadiləsinin məzənnəsinə müəyyən edirlər, özlərinin Avropa valyuta sistemini yaradırlar (EKYU); üçüncü bir valyutaya nisbətdə onlar birlikdə “üzürlər” (qalxıb-enirlər).

Həmişə olduğu kimi yeni dünya valyuta sistemi ilə köhnə sistem arasında varislik əlaqəsi saxlanılırdı. Bu qanunauyğunluq Yamayka və Bretton-Vuds valyuta sistemlərini tutuşduranda ortaya çıxır. SDR standartı arxasında dollar standartı gizlənir. Baxmayaraq ki, valyuta plüralizminə olan tendensiya güclənir, hələ ki, aparıcı beynəlxalq ödəmə və rezerv vasitəsi kimi dolların alternativini yoxdur, qızıl demonetizasiyalaşdırılmışdır, amma faktiki olaraq o, valyuta malı formasında öz modifikasiyalaşmış formasını saxlayır: Bretton-Vuds sistemindən miras olaraq BVF-u qalmışdır, hansı ki, dövlətlərarası valyuta tənzimlənməsini həyata keçirir. Mahiyyət etibarilə, Yamayka valyuta sistemi Bretton-Vuds sistemindən daha mütəhərrik olmalı idi, ödəmə balansları və valyuta kurslarının qeyri-stabilliyinə daha elastik surətdə alışmalı idi. Amma ki, Yamayka valyuta sistemi periodik olaraq böhran sarsıntıları keçirir, əsas valyuta problemlərinin həlli məqsədilə onun daha da müasirləşdirilməsi yolları axtarılırdı. Qızılın demonetizasiyasının, yəni onun pul funksiyasını itirməsi prosesinin Yamayka valyuta islahatı ilə başa çatması nəticəsində valyuta sistemində SDR (xüsusi borclanma hüququ) və EKÜ-nün (indi EURO) tətbiq edilməsini zəruri etdi.

Cədvəl 1.1**Dünya valyuta sisteminin təkamülü**

Meyar	Paris valyuta sistemi (1867)	Genuya valyuta sistemi (1922)	Bretton-Vuds valyuta sistemi (1944)	Yamayka valyuta sistemi (1976- 1978)	Avropa valyuta sistemi (1979, regional)
1. Baza	Qızıl-pul standartı	Qızıl-deviz standartı	Qızıl-deviz standartı	SDR standartı	EKU standartı (1979-1988); AVRO (1999-dan)
2. Qızılın dünya pulu kimi işlədilməsi	Qızıl pariteti Qızıl ehtiyat ödəmə vəsaiti kimi Qızıla konvertasiya olunan valyuta ABŞ dollarının qızıla rəsmi qiymətlərlə konvertasiyası			Qızılın rəsmi demonetizasiyası	Rəsmi qızıl dollar ehtiyatlarının 20% birləşdirilməsi EKU emissiyasının qismən təmin olunması üçün qızıldan istifadə, qızıl ehtiyatlarının bazar qiymətləri ilə yenidən qiymətləndirilməsi
	Qızıl	Qızıl	Təsbit	Valyuta kursu	1993-cü ilin

3. Valyuta kursu rejimi	nöqtələr hüdudunda sərbəst tərəddüd edən kurslar	nöqtələrsiz sərbəst tərəddüd edən kurslar (30-cu illərdən)	olunmuş paritetlər və kurslar ($\pm 0,75$; $\pm 1\%$)	rejiminin sərbəst təyin edilməsi	avqustandan $\pm 2,25$, $\pm 15\%$ hüdudları daxilində birgə üzən valyuta kursu. ("avropa valyuta ilanı"), 1999-cu ildən.
4. İnstitusional struktur	konfranslar	Konfranslar, iclaslar	Dövlətlərarası valyuta tənzimlənməsi orqanı	Dövlətlərarası valyuta tənzimlənməsi orqanı Yuxarı dairələrin iclası	Avropa Valyuta Əməkdaşlığı fondu (1979-1993) Avropa Valyuta İnstitutu (1994- 1998) Avropa Mərkəzi Bankı (1 iyul 1988-ci il)

Qızıl latınca aurum sözündən olan Au simvolu ilə göstərilən kimyəvi elementdir. Birja əmtəəsi olan sadə, sarı rəngli nəcib metaldır. Qızıl bəşəriyyətə hələ bürünc dövründən məlumdur. Onun hasil olunması ilə Mesopotamiyada və Qədim Misirdə məşğul olurdular. Antik dövrdə insanlar qızılın, su və günəşin nadir birləşməsindən əmələ gəlməsinə inanırdılar. Artıq o dövrdən o, varlılıq simvolu kimi hesab edilirdi və zərgərlik bəzəklərinin və zinət əşyalarının düzəldilməsində istifadə edilirdi.

Sarı metal tarixdə dəfələrlə müharibə məqsədlərinin səbəbi olmuşdur. Belə ki, eramızdan əvvəl 344-cü ildə Makedoniyalı İskəndərin hərbi əməliyyatlarının məqsədlərindən biri Persiyanın iri qızıl ehtiyatlarının mənimsənməsi olmuşdur. Məsələn, eramızdan əvvəl 202-ci ildə Karfagenə qarşı İkinci Punik müharibəsi Romaya İspaniyanın qızıl hasil edən regionlarına daxil olmaq imkanı vermişdir.

Tarix yeni qızıl yataqlarının açılmasının bütöv regionların iqtisadiyyatının və dünyanın əsaslı dəyişməsinə gətirən qızıl həyəcanı kimi hadisəni yaxşı xatırlayır. Məsələn, 1700-ci ildə Braziliyada qızıl hasil etməyə başladılar. Bir neçə il ərzində ölkə ildə 15 min ton qiymətli metal hasil edərək dünyada onun əsas tədarükçüsünə çevrildi. Qızıl axtaranlar Braziliyaya axışdılar və bu yeni qitənin mənimsənilməsinə təsir göstərdi. 1848-ci ildə Kaliforniyada qızıl tapıldı. Bu, Amerika Birləşmiş Ştatları kimi ölkənin yaranmasına səbəb olan faktorlardan biri olmuşdur. 1850-ci ildə Avstraliyada qızıl yataqlarının aşkar edilməsi mühacirlərin yeni ərazilərə axınına səbəb olmuşdur. Ən məşhur qızıl həyəcanı 1896-cı ildə iki Kanada geoloqunun Yukon çayının yaxınlığında metal ehtiyatları tapşırığından sonra başlamışdır. Bu yatağın adı Klondaykdır. Bundan on il sonra analoji hadisə ancaq bir fərqlə, Cənubi Afrikada baş vermişdir: orada qızıl artıq şirkətlər tərəfindən və sənaye üsulunda hasil olunurdu.

Bu gün qızılın hasil edilməsinin bir neçə texnologiyası məlumdur: yuyub ayırma, civədən istifadə etməklə amalqamasiya, sianlaşdırma və regenerasiya.. Ümumilikdə dünyada orta hesabla təxminən ildə 2 500 ton qızıl istehsal edilir. Dünyada ən çox qızıl Cənubi Afrikada hasil edilir. Sonra isə Çin, Avstraliya, ABŞ, Peru, Rusiya (altıncı yer tutan), Kanada, Mali, Özbəkistan, Qana gəlirlər. 2010-cu ildə dünyada 450 tondan artıq qızıl texniki məqsədlər üçün istifadə edilmişdir.

1.2. Qızıl bazarının təşkilinin beynəlxalq prinsipləri və təşəkkül mərhələləri

Ölkədə kredit-bank sisteminin effektiv fəaliyyət göstərməsinin obyektiv şərti kimi qiymətli metallar bazarının yaradılması çıxış edir. Çoxillik dünya praktikası göstərir ki, qiymətli kağız, qiymətli metallar bazarının normal fəaliyyəti üçün aşağıdakı şərtlərə əməl edilməlidir: müxtəlif qiymətli metal külçələrinin, həmçinin belə metallardan hazırlanmış sikkə və zərgərlik məmulatlarının sərbəst alqı-satqısı; banklar, müxtəlif müəssisələr və fiziki şəxslər də daxil olmaqla ticarət iştirakçılarının geniş dairəsinin mövcudluğu. Eyni zamanda dövlət də öz səlahiyyətli orqanlarının simasında qızıl ticarətinin iştirakçılarından biri kimi çıxış edir; metala olan tələb və təklifdən asılı olaraq, qızılın qiymətinin sərbəst surətdə formalaşması; konyukturadan asılı olaraq, qızıl qiymətlərinin kotirovkalarını müntəzəm surətdə dərc edəcək, birja şəklində və ya London fiksinqi yaxud Sürix puluna analogi digər sistem şəklində müvafiq infrastrukturun mövcudluğu; qızılın sərbəst idxalı və ixracı yolu ilə daxili və beynəlxalq bazarların integrasiyası; qızıl nominasiyalı dövlət, korporativ və digər qiymətli kağızların sərbəst dövriyyəsi; qızıla aparılan əməliyyatları məqsədi ilə fyucers opsiya və digər müqavilələrin istifadə olunması; bazar iştirakçılarının fəaliyyətinin dövlət tərəfindən lisenziyalaşdırılması və metalın keyfiyyəti üzərində dövlət prob vurma nəzarəti. Birja ticarət əməliyyatlarında vasitəçi rolunu yerinə yetirən təşkilat kimi qiymətli kağızlar bazarının fəaliyyətində mühüm rol oynayır. Birja satıcılar və alıcılar arasında əlaqə Pul, kredit, banklar təşkilatının qurulmasına və qızılın bazar qiymətlərinin formalaşmasına yardım edir.

Birjaya, birincisi, real (fiziki) metal ticarətini təşkil edən idarə kimi, ikincisi, qızıla dair fyucers və opsiya şəklində müqavilələrin ticarətinin təşkilatçısı kimi yanaşmaq olar. Birinci halda fəaliyyətin əsas növü kimi saflaşdırılmış standart külçələrin alqı-satqısı sövdələşmələrinin həyata keçirilməsi üçün şərait yaradılması çıxış edir. Bunun üçün müəyyən edilməş qaydlar üzrə açıq hərracla təşkil edilir. İkinci halda ticarət müqavilələr, qızılın gələcəkdə alınıb satılmasına dair qiymətli kağızlarla həyata

keçirilir. Bu, risklərin sığorta olunması, gələcək qızıl hasilatının hecirləşmə üçün zəruri şərait yaradır, həmçinin qızıl hasilatı sənayesinə qızıl hasilatı sənayesinə investisiya yönəltmək məqsədi ilə kommersiya bankları və qeyri-büdcə mənbələrinin ehtiyatlarının cəlb edilməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

İnkişaf etmiş müqavilə ticarəti inkişaf etmiş real metal ticarətinə əsaslanır. Bu ticarət digər ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla təşkil edilməlidir. Həmin ölkələrdə artıq xeyli müddətdir ki, fiziki metal bazarı müqavilələr bazarı ilə qarşılıqlı surətdə fəaliyyət göstərir. Rusiyada ilk qızıl birjası 1996-cı ilin sentyabr ayında yaranmışdır, lakin bu, real metal birjası idi. Birjanın təsisçiləri arasında Rusiyanın qızıl hasil edən müəssisələri, qızıl axtaranların iri artelləri, aparıcı kommersiya bankları, ərazisində qızıl çıxarılan regionların administrasiyaları var idi. Qızıl bazarının təşəkkülü prosesində qızılla təmin olunmuş qiymətli kağızlar bazarına da diqqət artdı. Qızıl hasilatına investisiyaları stimullaşdırmaq məqsədi ilə «Qiymətli metallar və qiymətli daşlar haqqında» Federal Qanuna əsasən qiymətli metallar kütləsində nominasiya edilmiş dövlət qiymətli kağızların buraxılmasına icazə verildi. Hələ 1993-cü ilin sentyabrında yerli dövlət qiymətli kağızlar bazarında yeni maliyyə vasitəsi – qızıl sertifikatı meydana gəldi. Bu sertifikat bir il müddətinə buraxılır və həm rezidentlər, həm də qeyri-rezidentlər, fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən əldə edilə bilərdi. Qiymətli kağızın nominalı 999 problu 10 kq qızıla bərabər idi. Hər rüb sertifikat üzrə faiz ödənilirdi, bu faiz üç aylıq LIBOR dərəcəsi, yəni London banklarının birinci dərəcəli borc alanlara təqdim etdiyi qısamüddətli kredit dərəcəsi, üstəgəl 3% kimi hesablanırdı. Faiz ödəmələri və qiymətli kağızın ödəniş qiymətli kağızın ödəniş məbləği müəyyən edilərkən nominalın dəyəri London Birjasındakı qızılın qiymətinə bərabər tutulurdu. Lakin qızıl sertifikatların emissiyası qarşıya qoyulmuş məqsədləri doğrultmadı: inflyasiyanın sürətinin azalmasına təsir göstərmək və qızılla təmin edilmiş qiymətli kağızların ikinci bazarının fəaliyyətinin stimullaşdırılması. Birincisi, sertifikat olduqca yüksək nominala malik idi. Bir sıra banklar tərəfindən həyata keçirilən parçalama cəhdləri artıq dövlət qiymətli kağızları olmayan və vergi qoymada güzəşt hüququ verməyən məxsusi istiqrazların buraxılmasını tələb edirdi. İkincisi, banklararası bazarda qızılla müntəzəm olaraq aparılan sövdələşmələrin və sertifikatların girov

qoyulması prosedurunu tənzimləyən normativ aktların olmaması şəraitində bu qiymətli kağızlar likvid aktivlər hesab oluna bilməzdi. Üçüncüsü, sertifikatlarla aparılan əməliyyatların hecirləşmə zamanı da müəyyən problemlər yaranırdı, çünki həmin dövrdə qızıl üçün müddətli vasitələr dövrüyyəyə buraxılmamışdı. Ən nəhayət, qüvvədə olan qiymətqoyma qaydası Rusiya investorlarına aid olan, beynəlxalq maliyyə bazarlarının konyukturasını bilməyi tələb edən və böyük gəlir vəd edən anlayışlara (LIBOR dərəcəsi, qızılın London qiyməti) əsaslanırdı. «Qiymətli metallar bazarı» anlayışı ilk dəfə 1993-cü ildə, Rusiya Prezidentinin Fərmanı ilə iqtisadiyyatda işlənməyə başladı. Hökumət qiymətli metallarla sövdələşmələrin aparılmasını qanunverici şəkildə təsdiq etdi. Qızılla və aparılan sövdələşmələr aşağıdakı formalarda həyata keçirilə bilərdi: standart və müəyyən ölçülü külçələr; mineral və tərkibində qızıl və gümüş olan ikinci xammal; tərkibində qızıl və gümüş olan, zərgərlik və digər məişət məmulatlarına aid olmayan məmulatlar; tərkibində qızıl və gümüş olan məmulatların hazırlanması üçün istifadə olunan, tərkibində qızıl və gümüş olan yarımfabrikatlar; sikkənin tərkibində olan qiymətli metallar. Platin və platin qrupu metalları ilə aparılan sövdələşmələrin tənzimlənməsi xüsusi olaraq həyata keçirilməlidir (Platin sikkələrlə aparılan sövdələşmələr istisna edilməklə). Sövdələşmələrin keçirilməsi mexanizi külçə şəklində olan qiymətli metalların dövrüyyəsi sistemində üç əsas subyektin ayrılmasını nəzərdə tuturdu: 1) yeraltı sərvətlərin istifadəçiləri; 2) Rusiya Qiymətli Metallar Komitəsi və RF Mərkəzi Bankı simasında dövlət; 3) kommersiya bankları. Rusiya Qiymətli Metallar Komitəsinə, RF Mərkəzi Bankına və səlahiyyətli kommersiya banklarına yeraltı sərvətlərin istifadəçilərindən külçə almaq hüququ verildi. Bununla belə, Rusiya Qiymətli Metallar Komitəsinə üzünə məxsus dövlət sifarişi çərçivəsində hökumət tərəfindən müəyyən edilən həcmdə külçə almaq müstəsna hüququ verildi. Qızılın yerdə qalan həcmi kommersiya bankları sistemi tərəfindən satın alınmalı idi. Banklar öz hesabına, həmçinin müştərilərin tapşırığına əsasən bir-biri ilə, RF MB, sənaye istehsalçıları və investorlarla külçə şəklində olan qızıl və gümüş sövdələşmələri aparmaq imkanı qazandı.

1.2. Rusiya qiymətli metallar bazarının fəaliyyətinin xüsusiyyətləri

Qızıl bazarı müvafiq ticarət texnologiyasının mövcudluğunu tələb edir. Burada metal hesablar mühüm rol oynayır, onlar qızıl və digər metalların hərəkəti ilə bağlı bütün əməliyyatları kəmiyyət və pul qiyməti baxımından nəzərə almağa imkan verir. Lakin eyni zamanda metal saxlandığı yeri tərk etmir və ya ticarət dövriyyəsində iştirak edən miqdarı ilə müqayisədə az miqdarda bir xəzinədən digər xəzinəyə köçürülür. Azərbaycanda metal hesabların istifadənin təkamülünü öz xüsusiyyətləri olmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu cür hesablar qiymətli metalların dövriyyəsinə münasibətdə asılı rol oynayır və artıq formalaşmış qaydanı təsbit edir, lakin Rusiyada metal hesabların meydana gəlməsi və bank təcrübəsində istifadə olunması hələ mükəmməl qızıl bazarının formalaşmadığı dövrdə həyata keçirilməyə başlamışdı. Bu, ilkin mərhələdə metal hesablara qızilla dolayı yolla bağlı olan özünə məxsus maliyyə vasitəsi statusunu verdi.

Metal hesablar qızılın bank ehtiyatlarının likidliyinin artırılmasına və onların mənfəət qazanmaq məqsədi ilə dövriyyəyə cəlb edilməsinə yönəlmiş vasitələrdən biri kimi istifadə edilirdi. Eyni zamanda banklar qızılın ikitərəfli kotirovkalarını təqdim edirdi. Müştəri üçün hesab aşılarkən metalın müəyyən miqdarı xüsusi saxlama rejiminə keçirilirdi; yəni hesab sahibi ilə imzalanmış müqaviləyə əsasən, qızıl bankın metal hesabından müştərinin anoloji hesabına köçürülürdü. Bu zaman əməliyyat bütünlükdə rubl hesabları üzrə əməliyyatlarla rəsmiləşdirildi.

Hal-hazırda tərəfindən işlənib hazırlanmış metal hesabların Azərbaycan şəraitinə uyğun olaraq istifadəsi metodikası tətbiq edilir. Bu metodika bankla müştəri arasında metal hesabın açılması haqqında müqavilənin imzalanmasını nəzərdə tutur. Əməliyyatın həyata keçirilməsi üçün iki növ hesab açılır:

- məsul saxlama hesabları;
- sahibi göstərilməyən hesablar.

Məsul saxlama hesabları banka məsul saxlama üçün verilmiş qiymətli metalların uçotu üçün nəzərdə tutulmuşdur. Belə hesablar istifadə olunarkən bank tərəfindən

qəbul edilmiş külçələrin fərdi xüsusiyyətləri qeyd edilir: prob, ölçü, çəki, istehsalçı, seriya nömrəsi və s.

Məsul saxlama hesabına daxil edilmiş qızıl və ya digər metallar onlarla hər hansı bir əməliyyatı həyata keçirmək üçün bank tərəfindən istifadə edilə bilməz.

Belə hesab açılarkən hesab üzrə aparılan əməliyyatların siyahısı, metalın hesaba daxil edilməsi və hesabdən silinməsi şərtləri, həmçinin metalın saxlanılmasına görə mükafatın məbləği müştəri ilə bank arasında bağlanan müqavilədə qabaqcadan şərtləşdirilir.

Sahibi göstərilməyən hesablar təyinatından asılı olaraq, bir neçə növə bölünür:

- müddətli hesablar: bu hesablara müəyyən müddət keçdikdən sonra sahibləri tərəfindən geri alın bilən qiymətli metallar daxil edilir;
- tələbli hesablar: bu hesaba qəbul edilmiş metal müştəri tərəfindən istənilən vaxt geri götürülə bilər;
- metal şəklində alınmış və ya verilmiş kreditlərin uçotu üçün ayrı-ayrı hesablar;
- banklararası müxbir metal hesablar: müxtəlif bankların müştəriləri arasında həyata keçirilən qızıl, gümüş və platin sövdələşmələri bu hesablardan keçir. Metal hesabın tətbiqi ilə əlaqədar faizlərin, komision yığımlarının və digər mükafatların verilməsi rublla həyata keçirilir. Eyni zamanda faizlərin qiymətli metallarla ödənilməsi də mümkündür, əgər hesab sahibi və bank arasında bağlanmış müqavilədə bu hal nəzərdə tutulubsa.

Qızılla əməliyyat aparmaq üçün kommersiya bankları Azərbaycan Bankından icazə almalıdır. 1993-cü ildə 100-dən artıq bank belə icazələrə malik idi, lakin kiçik həcmdə əməliyyatlar yalnız 15 bank tərəfindən aparılırdı. Bu onunla izah olunur ki, RF MB-nin icazəsi aparılan əməliyyatlar siyahısını məhdudlaşdırırdı: fiziki şəxslərlə qızıl ticarəti aparmaq qadağan edilirdi; metal hesablar açmağa icazə verilmirdi, onların olmaması effektiv banklararası ticarəti qeyri-mümkün edir; kommersiya bankları xarici banklardan kredit almaq üçün qızıldan girov kimi istifadə edə bilməzdi. 1995-ci ilin sonlarında qızılla əməliyyatların aparılması məqsədi ilə RF Hökuməti kommersiya banklarının imkanlarını xeyli genişləndirmək qərarına gəldi. Yeni

şəraitdə Rusiya Bankı əvvəllər verilmiş icazələri yeni lisenziya ilə əvəz etməyə başladı. Bu lisenziya artıq qızıl ilə geniş əhatəli əməliyyatların aparılmasını nəzərdə tuturdu. Bank əməliyyatları standart və müəyyən ölçülü külçələrlə, yerli və xarici sikkələrlə aparıla bilər. Qiymətli metallardan hazırlanmış digər məmulatlar bank əməliyyatlarının predmeti sayıla bilməz. Belə məmulatlara, məsələn, zərgərlik məmulatları, məftil, lent, yarımfabrikatlar və istehsal təyinatlı əşyalar aiddir. Standart külçələrə müəyyən edilmiş daxili və ya beynəlxalq standartlara cavab verən, böyük çəkili iri külçələr aiddir; müəyyən ölçülü külçələrə Azərbaycanın saflaşdırma müəssisələri tərəfindən hazırlanmış və nişan vurulmuş (sahə standartlarına uyğun olaraq) qiymətli metallar aiddir, onların çəkisi 1 kq və daha az təşkil edir, tərkibində külçənin liqatur kütləsinin 99,99%-dən az olmayan xalis kimyəvi əsas metal mövcuddur. Çəkisi və probu standart külçələrdən az olan kiçik külçələr də müəyyən ölçülü külçələrə aiddir. Qızıl bazarını zənginləşdirmək və əhalini alıcılar qismində ticarətə cəlb etmək məqsədi ilə çəkisi 100 qramdan 500 qramadək olan müəyyən ölçülü qızıl külçələrin hazırlanması barədə qərar qəbul edildi.

Kommersiya banklarına əsas qiymətli metal satıcıları kimi yeraltı sərvətlərin istifadəçiləri, yəni qiymətli metalları bilavasitə hasil edən müəssisələr çıxış edirdi. Külçələri almaq üçün kommersiya bankları metal çıxaranlarla müqavilə bağlayırdılar.

Kommersiya bankları külçələri investitorlara və sənaye müəssisələrinə satırdı. Onlar da banklarla komissiya müqavilələri və ya tapşırıq müqavilələri bağlaya bilərdi. Komossiya müqaviləsinə əsasən, bank qızılın alınmasını, yaxud satılmasını öz adından, lakin müştərisinin hesabına həyata keçirir. Tapşırıq müqaviləsinə əsasən, bank öz müştərisi üçün müəyyən hüquqi tədbirlər görür. Məsələn, müştərinin adından qızılın alqı-satqısı ilə bağlı sövdələşməni rəsmiləşdirir və ya qiymətli metallarla bağlı olan digər tapşırıqları yerinə yetirir. Belə müqaviləyə əsasən, bilavasitə bank müştərisinin hüquq və vəzifələri meydana gəlir.

Mərkəzi Bankı külçə ticarətinin fəal iştirakçısıdır. Banklararası qiymətli metallar bazarını təşkil etmək məqsədi ilə Rusiya Bankı hər gün külçə şəklində olan saflaşdırılmış qızıl, gümüş, platin və palladin alqı-satqı kotirovkalarını müəyyən edir. Külçə şəklində olan saflaşdırılmış qızıl, gümüş, platin və palladinin Rusiya Bankı

tərəfindən alınmasının və ya satılmasının kotirovkaları həmin kotirovkalar müəyyən edildiyi üçün Moskva vaxtı ilə saat 14.00-dan 17.00-dək qüvvədədir. Qiymətli metalların Rusiya Bankı tərəfindən müəyyən edilmiş kotirovkaları «Vestnik Banka Rossiya» dərəcəsinə dərc edilir, həmçinin informasiya agentliklərinin kanalları ilə yayılır. Rusiya Bankı tərəfindən qiymətli metalların alınması kotirovkaları hesab dövründə London nağd metal bazarında qüvvədə olan qızıl üçün «spot» mənfi 5,5% və gümüş, platin, palladi üçün mənfi 9% təşkil edən qızıl, gümüş, platin, palladi fiksinqlərinin qiymətli kimi hesablanır və cari kurs üzrə rublla ifadə olunur.

Rusiya Bankı tərəfindən qiymətli metalların satışı kotirovkaları hesab dövründə London nağd metal bazarında qızıl, gümüş, platin, palladi üçün «spot» üstəgəl 0,5% fiksinqlərin hesablanması zamanı qüvvədə olan qiymətlər kimi hesablanır və rəsmi kurs üzrə rublla ifadə olunur. RF MB-nin qeyd edilən kotirovkaları qeyd edilən qiymətli metalları almaq və ya satmaq öhdəliyi olmadan müəyyən edilir.

Fəsil II. Qızıl bazarları: müasir vəziyyət və inkişaf meylləri

2.1. Beynəlxalq qızıl bazarları və onun inkişaf meylləri və iştirakçıları

Qızıl bazarı - qızılla ticarətin xüsusi mərkəzləridir və qızıl burada sənaye - məişət istehlakı, investisiya, riskin sığortalanması, möhtəkirlik, beynəlxalq hesablaşmalar üçün zəruri valyuta alınması məqsədilə alınıb satılır. Bazarda qızıl təklifinin əsas mənbəyi (80%-ə qədər) yeni hasilatdır. Bundan əlavə, dövlət və xüsusi qızıl ehtiyatları da mənbə sayılır. Qızıl bazarında standart (iri və xırda) külçələr alınıb satılır. Beynəlxalq növ külçələr 12,5 kq (996 əyarlı) olur. İri külçələr 900-916,6 qram, kiçik külçələr isə 100 qramdan bir qədər artıq olur. Qızıl bazarında köhnə və yeni qızıl pullara tələbat böyükdür.

Təşkilati cəhətdən qızıl bazarı bir neçə bankdan ibarət konsorsium olub, qızıl alqı-satqısı üzrə sazişlər bağlayır. Bu banklar alıcılar və satıcılar arasında vasitəçi rolunu oynayır, gündə 2 dəfə qızılın orta bazar qiymətini müəyyən edirlər. Qızıl bazarında həmçinin qızılın təmizlənməsi, saxlanması və külçələrin hazırlanması ilə məşğul olan xüsusi firmalar fəaliyyət göstərir.

Qızıl bazarlarına misal olaraq London, Sürix, Nyu-York, Çikaqo, Honq-Konq (Siyanqan), Dubay (bunlar dünya qızıl bazarlarıdır), Paris, Milan, İstanbul, Rio – de - Janeyro (bunlar azad bazarlardır), Afina, Qahirə (yerli bazarlar) və s. göstərmək olar.

Nümunə üçün, qısa da olsa qızıl bazarının birinə nəzər salaq. Məsələn, Dubay qızıl bazarı şəhərin mərkəzində yerləşir. 50 ildən artıqdır ki, bu bazarda dünyanın hər yerindən gətirilmiş, ənənəvi şərq bəzəklərindən tutmuş dünyanın ən məşhur zərgərlik firmalarına məxsus müasir məmulatları almaq olar. Saysız-hesabsız qızıl mağazaları 18, 21, 22, hətta 24 karatlı sarı ağ və çəhrayı qızıl təklif edirlər. Ərəb Əmirliyi ən böyük qızıl ixracçısıdır. Son onillikdə Ərəb Əmirliyində qızılın qiymətinin London birjasına nisbətən aşağı düşməsi nadir hal deyildir. Dubayda qızılı pərakəndə və topdansaş qiymətlə əldə etmək olar. Ərəb Əmirliyi dünyanın ən təhlükəsiz ölkəsi olduğu üçün Dubay qızıl bazarına dünyanın bütün ölkələrindən külli miqdarda alıcılar gəlir.

Qızılın bazar qiymətinə çoxsaylı iqtisadi, siyasi və s. amillər təsir göstərir. Qızılın sənaye - məişət istehlakı artdıqda, iqtisadiyyatda sabillik pozulduqda, inflyasiya sürətləndikdə, tədiyyə balansının tarazlığı pozulduqda, valyuta məzənnələrində və faiz dərəcələrində tərəddüdlər artdıqda qızılın qiyməti qalxır .

Beynəlxalq təcrübədə qızılın qiymətinin tənzimlənməsi istiqamətində tədbirlər görülür. Bu məqsədlə indiyə qədər bir sıra ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar fəaliyyət göstərmişdir. Onların fəaliyyəti nəticəsində qızılın qiymətini qısa müddətə tənzimləmək mümkün olsa da, nəticə etibarilə həmin təşkilatlar uzun müddətə nəzərdə tutulan vəzifələri yerinə yetirə bilməmişlər. Buna səbəb dövlətlərarası ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasının qeyri - mümkünlüyü olmuşdur. ABŞ-ın təzyiqi altında BVF öz üzvlərinə qızılla, yalnız rəsmi qiymətlərdə alver etməyi tapşırılmışdır. Nəticə etibarilə bu dolların qızıl məzmununun saxlanmasına xidmət etməli idi. Bir çox ölkələr (Fransa, İtaliya) faktiki olaraq, bu öhdəliyi yerinə yetirmədi və sonralar bu tapşırıq, demək olar ki, öz qüvvəsini itirmiş oldu.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin məcmu qızıl - valyuta ehtiyatları ildən-ilə artır. Ötən əsrin sonunda Yaponiya beynəlxalq ehtiyatların həcmi üzrə növbəti dəfə rekord müəyyənləşdirdi. 2000-ci il noyabrın axırı üçün Yaponiyanın qızıl-valyuta ehtiyatlarının həcmi 355 milyard ABŞ dolları səviyyəsinə çatmışdı. Ən iri ehtiyatlara malik ölkələr siyahısında ikinci pilləni “avro” zonası ölkələri tutur. Onların məcmu ehtiyatları 266 milyard dollardır. Çin Xalq Respublikasının ehtiyatları bundan bir qədər azdır - 262 milyard dollar. Buraya Honq-Konqun topladığı 100 milyard dollarlıq qızıl-valyuta ehtiyatı da daxildir. Əgər buna Tayvanın 114 milyard dollarlıq qızıl-valyuta ehtiyatlarını da əlavə etsək, onda Birləşmiş Çin dünyada ən iri qızıl-valyuta ehtiyatlarına malik olar. Onu da qeyd edək ki, hazırki dünya maliyyə böhranı Çinin qızıl – valyuta ehtiyatının sürətlə artmasını şərtləndirmişdir.

U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summariesin məlumatlarına əsaslanaraq demək olar ki, 2006-2008-ci illərdə Çinin dövlət qızıl ehtiyatlarında artım davam etmiş, orta illik artım tempinə görə dünyada lider olmuşdur. XXI əsrin əvvəllərində qızıl ehtiyatlarının artım tempinə görə lider olmuş ölkələrin əksəriyyəti artıq bu siyahıda deyillər. Araşdırmalar göstərir ki, bunun əsas səbəbi davam etməkdə

olan maliyyə böhranıdır. Böyük investorlar, xüsusilə transmilli şirkətlər dünya bazarındakı kəskin tərəddüdlərdən sığortalanmaq üçün qızıla üstünlük vermişlər.

Mütəxəssislərin fikrincə, qızıl-valyuta ehtiyatlarının başlıca artım faktoru ABŞ-ın tədiyyə balansının ildən-ilə sürətlə artan kəsiridir. Son illər bu kəsir 330 milyard dollar olduğu halda, ekspertlərin fikrincə, onun həddi tezliklə 420 milyard dollara çatacaq. Bunun nəticəsində xarici ticarətdə böyük müsbət saldoya malik ölkələr özlərinin beynəlxalq ehtiyatlarını artırma biliblər. Ən iri beynəlxalq ehtiyatlara malik 15 ölkənin məcmu ehtiyatlarının həcmi 1200 milyard dollar təşkil edir.

Məlumat üçün bildirək ki, 2000-ci ilin axırına Azərbaycan Respublikasının qızıl-valyuta ehtiyatlarının həcmi 680 milyon dollar, 2009-cu ildə isə 200 milyard dollar təşkil etmişdir. Anglo Asian şirkəti 1997-ci ildə Azərbaycan hökuməti ilə pay bölgüsü prinsipi üzrə bağladığı müqaviləyə əsasən “Gədəbəy”, “Ordubad”, “Qoşabulaq”, “Qızıl Bulaq”, “Vəjnəli” və “Söyüdlü” yataqlarında qızıl hasil edir. Həmin yataqlardan 400 ton qızıl, 2500 ton gümüş və 1.5 milyon ton mis çıxarılması nəzərdə tutulmuşdur.

Son on ildə qızıl bazarının iştirakçılarının xarakteri və davranışı o qədər dəyişmişdir ki, hətta həmin bazarların inkişafında yeni mərhələ haqqında danışmaq olar. Bu dəyişiklik xeyli dərəcədə qiymətli metalların topdansatış dövryyəsinin külçə qızıl formasında aparılmasında ifadə olunur (cədvəl 2.1).

Tələbin ümumi həcmi ilə ölçülən və təklifə müvafiq olaraq formalaşan qızıl bazarlarında, əvvəlki dövrlərin əksinə olaraq ixtisar meyli müşahidə edilir. 1997-ci ildə külçə bazarının tutumu 4,7 min ton olduğu halda, 2003-cü ildə 4,2 min ton səviyyəsinə düşmüşdür. Dünyada külçə metallara tələbin artması və qızıla sənaye (istehsal) tələbatının azalması nəticəsində qızıl bazarları “kiçildi”.

2014-cü ildə qızılın sənaye-istehsal tələbatı on il əvvəlki mövqeyinə, yəni 4 min tona endi. Halbuki 1997-ci ildə bu göstərici, tarixdə ilk dəfə olaraq ən yüksək həddə 4,1 min tona çatmışdı. İstehsal tələbinin aşağı düşməsinin əsas səbəbi zərgərlik məmulatlarının istehsalı üçün qızıla tələbatın azalmasıdır. Məsələn, zərgərlik məqsədi ilə istehsal olunan qızıl 1997-ci ildə özünün rekord həddinə (3,3 min ton) çatdığı halda, 2003-cü ildə 25% azalaraq 2,5 min ton təşkil etmişdir. Sonrakı illərdə zərgərlik

məmulatlarına artan tələbat bu məqsədlə qızıl istifadəsini bir qədər artırdı və 3.2 min tona çatdırdı.

Cədvəl 2.1

Dünya bazarında qızıl olan tələb
(təmiz metalın tonu hesabı ilə)

	1994	2000	2003	2008	2010	2013
Tələbin ümumi həcmi Ondan:	3459	4146	4156	3650	4321	4415
a) istehsal tələbi o cümlədən:	3095	3777	3049	2592	3701	4045
-zərgərlik məmulatlarının istehsalı üçün	2640	3222	2533	2190	2312	2215
-digər məmulatların istehsalı üçün	355	450	385	295	305	341
-pul və medalların kəsilməsi üçün	100	105	131	107	101	106
b) dövlət ehtiyatlarının artırılmasına o cümlədən:	115	139	324	253	307	273
- alışlar	115	124	14	33	41	32
-borc əməliyyatları	15	151				
v) qızıl külçələri satın alınması (özəl investisiya)	249	230	783	805	745	811

Mənbə: intforex: instant Forex Trading 2013

Külçə metallara tələbatın artması və dövlət sektorunda baş verən güclü tərəddüdlər struktur dəyişikliklərinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Bilavasitə dövlət ehtiyatları üçün qızılın alınması yox dərəcəsinə çatmış və bu ehtiyat əvvəllər bazarın xüsusi strukturlarına qızıl depozitləri və savon tipli əməliyyatlar üçün verilən metalların qaytarılması hesabına artırılırdı.

Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə qızıl bazarlarının inkişafının yeni mərhələsini şərtləndirən əsas səbəb qızıl alıcılarının - xüsusi investorların hərəkətlərindəki kəskin dəyişikliklərdir. Metallara kapital qoyuluşuna marağın aşağı düşməsi ilə xarakterik olan əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq, hazırda bu sferaya marağ əhəmiyyətli dərəcədə

artmışdır. 2003-2008-ci illər ərzində özəl subyektlər tərəfindən, orta hesabla ildə 800 ton qızıl külçə alınmışdır ki, bu da qızıl ticarəti tarixində rekord göstəricilərdən biridir.

Əlvan metal hasilatında əhəmiyyətli struktur dəyişiklikləri baş vermişdir. Belə ki, qızıl sənayeçiləri istehsalı azaltdığı hallarda belə, dünyanın “ikinci eşalonunda” artım müşahidə olunmaqdadır.

Külçə qızıla tələbatın ümumi həcmnin ixtisar edilməsində əsas amillərdən biri mərkəzi bankların kommersiya məqsədilə dövlətin qızıl ehtiyatlarından istifadə zamanı ehtiyatlı hərəkətidir. Qızıl ehtiyatlarının böyük həcmdə satılmasına baxmayaraq, xəzinə qızılının kommersiya banklarının depozitində yerləşdirilməsində kəskin azalma müşahidə edilir. Bu isə rəsmi hakimiyyət orqanlarının külçə metallar bazarının təchizatında iştirakının azalması əlamətidir.

Bu səbəblər üzündən qızılın qiymətinin uzun müddətli aşağı düşməsi prosesi (1987-ci ildə unsiyası 503\$-dan 1999-cu ildə 253\$) dayandı. Üç il, demək olar ki, dəyişməz - sabit qalan bu qiymət artaraq 2003-cü ilin axırında 400\$ səviyyəsinə çatdı. Bu, son 10 ildə ən yüksək qiymət idi. Qızılın bahalaşması dünya valyuta bazarında vəziyyətin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, amerikan dollarının məzənnəsi uzunmüddətli artımdan sonra son iki ildə hiss olunacaq dərəcədə aşağı düşməyə başladı. Belə ki, 1995-ci ildən 2001-ci ilə qədər SDR-ə nəzərən 26% bahalaşmış dollar axıncı iki ildə 16% qiymətdən düşmüşdür. 2009-2010-cu illərdə qızılın qiyməti üçün fəal artım səciyyəvi olmuşdur. 2011-ci ilin birinci yarısında qızılın unsiyası 1500 ABŞ dollarından aşağı düşməmişdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, dünya qızıl ticarətinin müasir qanunauyğunluğu bazarda tələbatın vəziyyəti və meylindən, qiymətli metal alıcılarının niyyət və fəaliyyətindən birbaşa asılıdır. Son beş il istisna olmaqla xeyli müddət idi ki, istehsal olunmuş qızıla tələbat azalırdı. Təbii ki, bu qızıl bazarının ümumi tutumunu aşağı salır, investorların artan fəallığı qızıl bazarının dövriyyəsini zəiflədir və qiymətli metallara dünya tələbatının strukturunu dəyişdirirdi.

Ötən əsrin 90-cı illərində istehsal olunmuş qızıla tələbat illik külçə satışının ümumi həcmnin 83-92 faizi arasında dəyişirdi ki, burada dövlətin tələbatı 2-9 faizi intervalında idi. İnvestisiya tələbatı 5-12 faizi arasında tərəddüd edirdi. Orta illik

qiymətlər bazasında təhlil göstərdi ki, 2000-2003-cü illərdə qızılı xammal kimi istifadə edən sənayeçilər və sənətkarlar onun əldə edilməsinə, demək olar ki, eyni məbləğdə vəsait 33-34 milyard dollar xərcləmişlər. İnvestorlar tərəfindən qiymətli metallara qoyuluşlar 3 milyard dollardan - 11 milyard dollara çatmışdı. 2010-2013-cü illərdə sözügedən göstərici, tərəddüdlərlə olsa da artıma meyilli olmuşdur.

İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qızılın istehsalı və istehlakına münasibətdə prinsipcə fərqli yanaşmalar təsir göstərir. Sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərdə qızıl məlumatları, əsasən əhalinin varlı təbəqəsi tərəfindən alınır. Bu məmulatların satışı təkcə investisiya deyil, həmçinin estetik məqsədlə həyata keçirilir. Estetik məqsədlə əldə edilən qızıl məmulatında qızılın qiyməti və çəkisinə nisbətən yüksək ixtisaslı əməyin keyfiyyətinə daha çox diqqət yetirilir.

Odur ki, belə ölkələrdə zərgərlik məmulatlarına olan tələbatın miqyası qızılın qiymətinin dəyişməsinə nisbətən daha çox istehlak gəlirləri və xərclərinin ümumi səviyyəsindən asılıdır. Qızılın qiymətinin səviyyəsindən asılı olmayaraq, dəbin özü də bu məmulatlara olan marağı artırır və ya azalda bilər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə qızıl istehsalının əsasını yüksək əyarlı və az əmək tələb edən məmulatlar təşkil edir. Bu məmulatlar əhalinin əsas kütləsi tərəfindən “qara gün” üçün alınır. Beləliklə, onlar öz əmanətlərini sığortalamış olurlar, yüksək gəlir əldə edən kəndlilər və sənətkarlar onun bir hissəsini üzük və qolbağa çevirir ki, zərurət olduqda (quraqlıq vaxtı və s.) bu vəsaiti pula çevirib aclıqdan çıxar bilsinlər.

Zərgərlik məmulatlarının istehsalın həcminə və qızıla olan tələbatla əsasən iki amil: artıq formalaşmış qiymətlərin səviyyəsi və iqtisadiyyatın, xüsusilə də kənd təsərrüfatının cari vəziyyəti təsir göstərir. Külçə qızılın dünya qiymətinin aşağı düşməsi zərgərlik sənətinin inkişafını stimullaşdırmasına baxmayaraq, bu sahə əsasən ölkənin iqtisadi vəziyyətindən asılıdır. Qızılın qiymətinin qalxması halında belə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlişi zərgərlik məmulatlarına olan tələbi artırır. İnflyasiyanın tüğyan etdiyi dövrlərdə də belə bir vəziyyətə rast gəlmək olar.

İqtisadi sabitlik və qızılın qiymətinin davamlı şəkildə aşağı düşməsi sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə və dünyanın inkişaf etməkdə olan bəzi regionlarında 90-cı illərin ikinci yarısından zərgərlik məmulatları üçün qızıl istehsalı rekord həddə çatdı.

Yalnız Yaponiya və bir sıra Şərqi Asiya dövlətlərində dəbə müvafiq olaraq, əhali yüksək əyarlı qızıl əvəzinə aşağı əyarlı və başqa metallardan hazırlanmış məmulatlara üstünlük verirdilər. Hazırda bu ölkələrdə vəziyyət tamam əks istiqamətdə dəyişməkdədir.

Zərgərlik istehsalı üçün qızıla olan tələbatın azalmasının başlıca səbəbi qiymətli metalların dünya qiymətinin dinamikasında artım meylidir. Bu isə zərgərlik işinə mənfi təsir edir. Qızılın dollarda qiymətinin artmasını ABŞ-ın zərgərləri ilə yanaşı, milli valyutası dollara bağlı olan ölkələr daha çox hiss etdilər. Bu ölkələrə Çin, Hindistan, Misir, Səudiyyə Ərəbistanı aiddir. Əgər Hindistan, Çin və Səudiyyə Ərəbistanında 2010-cü ilə nisbətən qızılın qiyməti 30%, Misirdə isə, 1,8 dəfə artmışdır. Odur ki, zərgərlik məqsədi ilə bu dörd dövlətdə və ABŞ-da qızıl istehlakı, son 5-6 ildə, təqribən 300 ton azalmışdır. Xammalın qiymətinin və istehsal xərclərinin artımı zərgərləri külçə qızıla tələbatı azaltmağa məcbur etdi. Zərgərlər aşağı əyarlı və yüksək dizayna malik məhsul istehsalına üstünlük verməyə başlamışlar. Digər tərəfdən, onlar qiymət konyukturunun aşağı düşməsi dövrü üçün xarakterik olan ehtiyat yaratmağa xidmət edən avans alışıqlarını azaltmışlar.

Zərgərlik təyinatlı qızıla tələbatın kəskin şəkildə aşağı düşməsinin səbəbi, ilk növbədə ABŞ-da iqtisadi inkişafın ləngiməsi oldu. Amerika əhalisinin istehlak tələbatının aşağı düşməsi zərgərlik sahəsindən də yan keçmədi. On ildə zərgərlik məqsədi ilə istifadə edilən qızılın miqdarı son dövrlər üçün ən aşağı səviyyəyə düşdü.

Amerikalılar yerli qızıl məmulatları ilə yanaşı, idxal zərgərlik məmulatlarına da üstünlük verirlər. Son on ildə ABŞ-da satılmış zərgərlik məmulatlarının 46%-ni yerli, 54%-ni isə idxal məhsulları təşkil edir. Bu dövr ərzində dünya üzrə ixrac olunan qızıl məmulatlarının təqribən 40%-i ABŞ-ın payına düşür. Odur ki, amerikalılar tərəfindən qızıl məmulatlarına tələbatın aşağı düşməsi zərgərlik məmulatları istehsalı üzrə ixtisaslaşmış dövlətlər üçün əlverişli deyildir.

Neftin qiyməti artdıqca, dünya qızılı yaddan çıxartmır. Qızıl özünün ümumi ekvivalent rolunu itirsə də, inflyasiyanın “yemədiyi” bir əmtəə kimi öz cazibədarlığını saxlayır. “Qızıl həyəcanı” əsasən neft ixrac edən dövlətləri əhatə edir. Məsələn, ilkin məlumatlara görə, Küveytdə 2010-2014-ci illərdə qızıl satışının həcmində orta illik

artım 15-18% arasında tərəddüd etmişdir. Dünya miqyasında qızıla və qızıl məmulatlarına tələbatın ən yüksək artımı Çin, Türkiyə və Vyetnamda müşahidə olunmuşdur.

Məlumdur ki, qızıl hasilatının ümumi həcminə dörd amil: qızılın ABŞ dollarında qiyməti; istehsalçı dövlətlərin valyutasında qızılın maya dəyəri və qiyməti; qızıl hasil edən başlıca ölkələrin valyutasının dollara nisbətən məzənnəsinin dinamikası və qızıl alıcılıq qabiliyyətinin dəyişməsi təsir edir.

Bu gün bir sıra ölkələrdə yerin təkindəki qızıl ehtiyatı tükənir. Bu, xüsusilə Cənubi Afrika Respublikasına aiddir (cədvəl 2.2). Hasilatın aşağı düşməsinə qiymət amili ilə yanaşı, filizin tərkibində olan qızılın miqdarının azalması təsir edir. Son on ildə Cənubi Afrika Respublikasında filizin qızıl tutumu 20% aşağı düşmüş və bu hasilatın azalması ilə müşayiət olunur. Qeyd edək ki, burada, son 15 ildə bir kiloqram qızılın qiyməti 3,5 dəfədən çox artmışdır ki, bunu da yalnız mədən - geoloji şəraitin pisləşməsi üzündən xərclərin artması ilə izah etmək olmaz.

Cədvəl 2.2

Dünya qızıl hasilatında ölkələrin payı, %-lə

	1994	2003	2008	2010	2013
ABŞ	14,3	11,0	10,0	11,0	9,5
CAR	25,6	14,3	11,0	12,1	10,1
Afrikanın digər ölkələri	5,2	8,8	6,1	6,3	6,3
ÇXR	5,4	8,2	10,0	9,5	9,8
Asiyanın digər ölkələri	8,4	12,6	12,0	11,0	11,5
Avstraliya	11,2	10,9	11,0	9,5	9,7
Kanada	6,4	5,4	4,0	4,0	4,5
Rusiya	6,9	7,0	6,0	5,1	8,4
Latın Amerikası	11,2	15,3	13,0	13,0	12,5
Dünyada cəmi:	100,0	100,0	100,0	100,0	100

Mənbə: World Gold Council (www.gold.org)

Bütün Avropada olduğu kimi, İtaliyada da qızılın qiyməti dünya qiymətlərinə nisbətən tədricən artmışdı. İtaliya zərgərlərinin qızıla olan tələbatı 2013-cü ildə (329 ton) 1998-ci ilə (535 ton) nisbətən 38,5% aşağı düşmüş, sonrakı illərdə cüzi artım baş vermişdir. Qızılın ixrac edilən məhsullara sərfi 41%, daxili istehsal üzrə isə 30% aşağı düşmüşdür. İtaliya zərgərlik məmulatlarına tələbat nəinki ABŞ-da, həmçinin Qərbi

Avropa, Cənubi Asiya, Latin Amerikası və Yaxın Şərq ölkələrində də xeyli azalmışdır.

İtaliyanın zərgərlik sənayesində yaranmış gərginlik əsasən üç amillə izah edilir: birincisi, bütün ölkələrdə olduğu kimi, İtaliyada da zinət əşyalarına aid olan dəb dəyişir. Bəzən istehlakçılar aşağı əyarlı və kiçik çəkiyə malik qızıl məmulatlarına maraq göstərilir. Bəzən isə istehsalçılar qiymətli və yarımqiymətli daşları olan məmulatlara üstünlük verirlər ki, burada da qızıl çərçivə rolunu oynayır. Çox vaxt bu məqsədlə istifadə edilən qızılı gümüş və platin əvəz edir. Təbii ki, bu dəyişikliklər də öz növbəsində zərgərlik üçün xammal sayılan qızıla olan tələbatı azaldır.

İkincisi, istehlakçıların spesifik rəqabəti özünü onda göstərir ki, onlar qızıl əvəzinə yeni texnologiyalara və xarici turizmə daha çox pul xərcləyirlər. Bu isə nəinki inkişaf etmiş ölkələrin, həmçinin inkişaf etməkdə olan ölkələrin şəhər əhalisinin qızıla olan tələbatını azaldır.

Üçüncü amil istehsalçıların rəqabətində özünü göstərir, yəni başqa dövlətlər tərəfindən yüksək inkişaf etmiş zərgərlik sənayesinin nailiyyətləri mənimsənilir. Bu ölkələrdə nəinki yüksək keyfiyyətli məhsulun istehsalı mənimsənilir, hətta işçi qüvvəsinin dəyərinin aşağı olması nəticəsində həmin məhsulun analoqu böyük zəhmətlə və az xərclə istehsal olunur. Bu işdə Türkiyənin zərgərlik müəssisələri aparıcı mövqeyə malikdirlər.

Zərgərlik sənayesinin bu günkü liderlərindən biri olan Hindistanda qızıl xammalına olan tələbat əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. 2010-cı ilə nisbətən 2013-cü ildə 23% az qızıl emal edilmişdir. Həmin dövrdə hind məmulatının ixracı təqribən 2 dəfə, sonrakı dövrdə ildə isə orta hesabla 5-6% artdığı halda, daxili tələbatda azalma davam edir.

Yuxarıda göstərilən səbəblərlə yanaşı, buna bir sıra spesifik amillər də təsir göstərir. Hindistanda son dövrlərdə yüksək əyarlı metallara nisbətən brilyantlarla bəzədilmiş məmulatlara tələbat artmışdır. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, belə məmulatların satışının həcmi 2008-ci ildə 2003-cü ilə nisbətən xeyli artıq olmuşdur. Hindistanda toy mərasimində istifadə edilən bəzək əşyalarının prokata götürülməsi geniş yayılmaqdadır. Bu zaman qızıl şəklində veriləcək cehiz pula çevrilir. Sözügedən

hadisə bank şəbəkəsinin genişlənməsinə səbəb olur və sığorta biznesinin inkişafını gücləndirir.

Türkiyədə zərgərlik sənayesinin tələbatı son on ildə hiss olunacaq dərəcədə artmışdır. 2013-cü ildə bu tələbat 213 ton, 2000-2014-ci illərdə isə 220 tona yaxın olmuşdur ki, bu da bütün Yaxın Şərq regionunda ən böyük göstəricilərdən biridir. Belə vəziyyət, sənayenin və kənd təsərrüfatının inkişafı və təbii ki, əhəlinin pul gəlirlərinin artımı ilə müşayiət olunur. Qeyd edək ki, ölkədə son beş ildə istehlak qiymətlərinin orta illik artım tempi yüksək olmuşdur. Odur ki, Türkiyədə əlavə pul əldə edənlər, onu sabit qiymətlilərdə, yeni yüksək əyarlı və sadə tipli zərgərlik məmulatlarında yerləşdirməyə üstünlük verirlər. Türkiyə zərgərləri məhsul istehsalını nəinki daxili bazarın, həmçinin MDB məkanının tələbatı əsasında genişləndirirlər. Türkiyə 2003-cü ildə 57 ton, 2007-ci ildə isə 58 ton zərgərlik məmulatları ixrac etmişdir ki, bu da 1997-ci ilə nisbətən, müvafiq olaraq 3,2 dəfə və 3.3 dəfə çoxdur.

Sənaye – məişət sahəsində qiymətli metalların istifadəsinin ümumi həcmində elektronika sahəsinin tələbatı aparıcı mövqeyə malikdir. Dünya elektronika sənayesində istifadə edilən “elektron” qızılın 70%-i Yaponiya, ABŞ və Cənubi Koreyanın payına düşür. Bu sferada Yaponiya şəriksiz liderdir. 2010-cü ildə zərgərlik məhsulları istehsalı üzrə aparıcı ölkələr arasında Yaponiya 8-ci yerdə (85,0 ton) olsa da, sonrakı 10 ildə birinci onluqda öz yerini itirmişdir. Bununla belə, dünya üzrə elektronika sənayesində istifadə edilən qızılın 41,4%-i (2008-ci ilin məlumatı) təkcə Yaponiyanın payına düşür. Deməli, Yaponiya yeganə ölkədir ki, elektronika sənayesində istifadə edilən qızılın miqdarı, zərgərlik məqsədilə tələb edilən xammalın miqdarından çoxdur. Əgər keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində “elektronika və zərgərlik” üçün qızıla olan tələbat müvafiq olaraq 40:60; 90-cı illərin ortalarında 50:50; yeni əsrin əvvəlində 75:25-ə nisbətində təşkil edirdi. 1994-cü ilə nisbətən 2008-ci ildə elektronika sənayesində qızıl istehlakı 78.7 ton artmışdır.(cədvəl 2.3)

**Elektronikada qızıl istehlakı
(təmiz metalın tonu hesabı ilə)**

	1994	2000	2003	2008	2010	2013
Dünya üzrə cəmi:	187,3	282,4	237,8	266,0	275,0	281,5
Yaponiya	69,2	106,5	100,4	110,0	107,4	115,2
ABŞ	46,5	64,0	44,1	49,0	48,1	51,5
Cənubi Koreya	8,7	28,1	26,3	30,6	31,5	38,4
MDB	16,7	13,0	13,0	13,1	14,1	17,0
Almaniya	8,3	14,0	10,1	12,3	8,5	12,8
ÇXR	6,0	9,7	7,7	10,6	9,5	11,3
Tayvan	6,0	12,5	11,9	12,5	12,0	13,0
Sinqapur	2,6	12,0	10,4	11,9	12,5	12,4
Digər ölkələr	23,3	22,6	13,9	16,0	17,2	18,5

Mənbə: World Gold Council (www.gold.org)

Vəziyyətdən istifadə edən istehsalçılar cari tələbatı ödəməklə yanaşı, həmçinin ehtiyatı artırmağa yönəlik fəaliyyəti gücləndirmişlər. Bununla belə, deyək ki, 2008-ci ildə istifadə edilən ehtiyat, xammala olan tələbatı bir qədər azaltmışdı.

Stomatologiya sahəsində bir tərəfdən qızılın bahalaşması ilə, digər tərəfdən isə dəblə əlaqədar bu xammala olan tələbat tədricən azalır(cədvəl 2.4).

Cədvəl 2.4

Qızılın sənaye-məişət istehlakının strukturu, %-lə

	1994	2000	2005	2008	2010	2013
Dünya üzrə cəmi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
O cümlədən:						
- elektronika	52,7	62,7	61,8	63,3	64,1	65,3
- diş protezi	18,0	15,3	17,4	16,0	16,9	18,1
- digər sahələr	29,3	22,0	20,8	20,7	21,3	24,1

Mənbə: World Gold Council (www.gold.org)

Bu gün qızılın istehsal tələbatının əksinə olaraq, investisiya-tezavvusiya (pulu qızılı və s. banka və ya əmanət kassasına qoymayıb, evdə saxlamaq) tələbatı artır, yəni dəyərin maddiləşdirilməsi məqsədilə qızıl alınır. Belə ki, varidat müxtəlif növ qızıl

formasında, o cümlədən yüksək əyarlı pullar və medallarda ifadə olunur. Tədqiqatlar göstərir ki, əvvəllər bazarın bu qeyri-stabil bölməsində, xüsusilə də inkişaf etmiş ölkələr üzrə qızıla marağın sönməsi aydın hiss olunurdu. Burada siyasi və maliyyə risklərindən qorunmaq üçün daha çevik maliyyə alətlərinə üstünlük verilmişdi. Son dövrlərdə inkişaf etmiş ölkələrdə də külçə və pullarla əməliyyatlar geniş yayılmaqdadır. Məsələn, 2010-cu ildə xüsusi mülkiyyətçilər tərəfindən qızıl külçə və pul alışının həcmi əvvəlcə yığılmış ehtiyatın satışından az olmuşdur. 1978-ci ildən sonra bu istiqamətdə pul qoyuluşları azalmağa başlamışdır.

2000- 2013-ci illərdə dünya üzrə qızıla investisiya- tezavrasiya tələbinin strukturunda külçə satın alınmasının xüsusi çəkisi yüksəlmiş, 71.3%-dən 88.0%-ə çatmışdır (cədvəl 2.5). Həmin dövrdə pul və medal satın alınmasının qızıla investisiya- tezavrasiya tələbinin strukturundakı payı 28,7%-dən 15.0%-ə enmişdir. 2008-ci ilin məlumatına görə külçə satın alınmalarında inkişaf etmiş ölkələr həlledici paya malikdirlər. 1994-cü ildə qızıla tələbatın 65.0%-i inkişaf edən ölkələrin payına düşürdüsə, 2008-ci idə bu rəqəm 30.0%-dən də aşağıdır.

Cədvəl 2.5

Qızıla investisiya- tezavrasiya tələbinin strukturu, %-lə

	1994	2000	2003	2008	2010	2013
Dünya üzrə cəmi:	100.0	100.0	100.0	100.0		
- külçə satın alınması	71.3	68.7	85.7	85.0	86,1	88,0
-pul və medal satın alınması	28.7	31.3	14.3	15.0	15.1	16.2
a) inkişaf etmiş ölkələr:	35.0	26.0	75.4	70.1	71,3	72,1
- külçə satın alınması	16.9	16.1	70.6	66.6	68,4	64,5
-pul və metal satın alınması	18.1	9.9	4.8	3.5	4,1	5,7
b) inkişaf edən ölkələr:	65.0	74.0	24.6	29.9	30.1	35,6
- külçə satın alınması	54.4	52.5	15.1	18.4	21,3	25,1
-pul və metal	10.6	21.5	2.5	11.5	9,5	12,3

satın alınması						
----------------	--	--	--	--	--	--

Mənbə: World Gold Council (www.gold.org)

Qızıla investisiya-tezavrasiya tələbatının canlanması, adətən, pulun qiymətdən düşməsi və ya müəyyən qazanc vəd edən beynəlxalq və ya yerli hadisələrlə əlaqədardır. Söhbət bir tərəfdən dünyada və ya konkret ölkədə siyasi və iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi, digər tərəfdən isə qiymətli metalların ticarətində sərfəli qiymət konyunkturunun yaranmasından gedir.

Bu gün qızıl külçə və metallara olan marağın yüksəlməsi bir çox amillərlə izah edilir. Başlıca amil kimi, dünyadakı siyasi qeyri-stabillik xüsusi olaraq qeyd edilir.

Belə şəraitdə, hətta qızılın qiymətinin artması halında belə ona olan maraq artır. Xüsusilə də ABŞ-dakı böhranlı hallarla əlaqədar iqtisadi və valyuta-maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi qiymətli metallara marağı daha da gücləndirdi. Faiz dərəcələrinin və dolların məzənnəsinin aşağı düşməsi nəticəsində insanlar digər maliyyə aktivlərinə nisbətən qızıla vəsait qoyuluşlarını məqbul hesab etdilər. Qızıl alıcılarının bu meylinə reallaşma mexanizmi də xidmət etmiş oldu. Belə ki, son illər qızıl külçələrin satın alınması prosesi maksimum dərəcədə sadələşmişdir.

İnvestisiya tələbatının fəallaşmasında qızıl bazarında qiymətin özünəməxsus cəhətləri böyük rol oynamışdır. Qızılın dünya qiymətinin artması yerli valyutası dollara nəzərən möhkəm olan ölkələrə daha az təsir edir. London bazarında dollarla təyin olunan qiymətlər 2012-ci ildə 20%, 2013-cü ildə isə 23% artdı. Bu illər ərzində avro zonasında qızıl nisbətən az 5,6% və 1,7% artmışdı. 2007-ci ildən başlayaraq bu fərqin bir qədər azalmasına baxmayaraq, belə “ucuzlaşma” Qərbi Avropa investorlarının qiymətli metallara olan tələbatının birdən-birə yüksəlməsində az rol oynamadı.

Təbiidir ki, “investisiya qızılının” əsas kütləsi böyük institusional qurumlar - banklar, qızıl ticarəti firmaları, pensiya fondları tərəfindən alındı. Kiçik istehlakçılar da kənarda qalmadılar və bu özünü qızıl pul və metallara olan tələbatın yüksəlməsində göstərdi.

Müasir dövr üçün xarakterik cəhət rəsmi hakimiyyət dairələri tərəfindən qızıl alınmasının dayandırılmasıdır. Qiymətli metalların dövlət qızıl ehtiyatlarında

yerləşdirilməsi, qiymətli metallara əlavə tələbatın yaranması ilə müşayiət edilən bu prosesi gücləndirdi. Söhbət bazarın fəaliyyətinə xidmət edən xüsusi bank qurumları ilə mərkəzi bank arasında nağd qızilla aparılan əməliyyatlardan gedir. Bir sıra ölkələrin mərkəzi bankları hərəkət etməyən və gəlir gətirməyən qızılı “işləməyə” məcbur etmək üçün yalnız qızilla ödənilən faiz üçün qiymətli metalın bir hissəsini qızıl depozitlərində yerləşdirməyi və ya svop tipli sövdələşmələri təcrübədən keçirməyə başladılar. Qızıl bazardakı təklifi artırsa da, hüquqi cəhətdən o dövlətin mülkiyyətində qalırdı. Dövlətdən borc alınmış metal qızıl istehsal edən şirkətlər üçün forvard müqaviləsinin əsasını təşkil edirdi. Belə ki, həmin qızıl bazarda avans göndərilmiş mal kimi satılırdı, sonra isə müvafiq miqdarda qızıl bank-dilərlərə gələcək hasilat hesabına ödənilirdi. Keçən əsrin 90-cı illərində belə əməliyyatların həcmi 1,3 min tondan bir qədər az qiymətləndirilirdi. 1997-ci ilin axırında bu əməliyyat üç dəfə artaraq 3,9 min tona çatdı. Həmin prosesdə ən azı 75 mərkəzi bank iştirak edirdi. 2000-ci ildə qızilla olan depozit və svopların məbləği 4830 tona çatdı ki, bu da rəsmi dünya qızıl ehtiyatının ümumi kəmiyyətinin təqribən 14%-i demək idi.

Sonra hadisələr əks istiqamətdə inkişaf etməyə başladı. Bir sıra səbəblərə görə mərkəzi banklar yönümlərini dəyişdirir, yeni müqavilələr bağlamır və ya qızıl depozitlər və svop üzrə köhnə sövdələşmələrinin vaxtını uzadırdılar. Diler-bankların qarşısında duran əsas problem götürülmüş qızılları geri qaytarmaq idi. Müəssisələrin əksəriyyətində lazımi miqdarda qızıl olmadığı üçün, çatışmayan hissəni bazardan almaq zərurəti yarandı. İqtisadi mahiyyətinə görə bu əlavə tələb qızıla dövlət tələbinin xüsusi halı kimi qəbul edilə bilərdi. Məsələ ondadır ki, birbaşa alışlarda qızıl xüsusi dövriyyədən dövlət bölməsinə keçməklə rəsmi ehtiyatları artırırdı. Bunun nəticəsidir ki, son illər diler-bankların mərkəzi banklar qarşısında qızıl depozit və svop əməliyyatları üzrə borclarının məbləği kəskin azalmış və 90-cı illərin sonu üçün səciyyəvi olan səviyyəyə düşmüşdür. Beləliklə, rəsmi qızıl ehtiyatları artaraq, xəzinə qızılının birbaşa satışı hesabına onların həcmi aşağı düşməsi tempini əhəmiyyətli dərəcədə ləngitmişdir.

Ümumiyyətlə külçə qızıl məmulatlarının istehsalı artmışdır. 2010-2014-ci illərdə həmin istehsalın həcmi 3,2 min tondan 3,5 min tona yüksəlmişdir. Həmin dövrdə

bazara çıxarılan köhnə külçələrin miqdarı azalmış, 1,1 min tondan 0,6 min tona enmişdir. Beləliklə, bazar dövriyyəsində yeni külçələrin xüsusi çəkisi 75 faizdən 85 faizə yüksəlmişdir. Sözügedən dəyişikliklərin əsas səbəbi, artıq qeyd olunduğu kimi, mərkəzi və kommersiya bankları arasındakı münasibətlərdədir. Belə ki, mərkəzi banklar diler-kommersiya banklarına verdikləri borc qızılın həcmi azaltmış, bəzi hallarda prosesi tamamilə dayandırmışlar. Bu dövrdə əvvəlki ehtiyatların hesabına satışın həcmi artmışdır.

Deyilənlərlə yanaşı, onu da unutmaq olmaz ki, dünya qızıl bazarında təklifin aparıcı mənbəyi, əlbəttə, ilkin qızılın yeni külçələr formasında istehsalıdır. İlkin qızılın həcmi mövcud statistikada “yeni hasilat” aqreqat göstəricisində nəzərə alınır. Bu göstəriciyə yerdən çıxarılan qızılla yanaşı, digər metalların əridilməsindən əldə edilən qızıl da daxildir. 1994-2013-ci illər ərzində dünyada qızılın yeni hasilatı təklifin ümumi həcmində 65 faizdən çox olmuşdur (cədvəl 2.6).

Cədvəl. 2.6

Dünya qızıl bazarında təklifin strukturu, %-lə

	1994	2000	2003	2008	2010	2013
Təklifin ümumi həcmi	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
o cümlədən:						
Yeni hasilat	66.1	60.1	62.4	63.5	64.0	65.2
Emal (qırıntı)	17.9	14.7	22.2	21.5	22.2	16.6
dövlət ehtiyatından	10.6	14.5	14.9	14.1	14.0	15.1
Digər mənbələrdən	5.4	10.7	0.5	0.9	0.8	10.1

Mənbə: World Gold Council (www.gold.org)

Son 25-30 il dünyada qızıl hasilatının davamlı artması dövrü kimi səciyyələnir. Belə ki, ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəlində illik hasilatın həcmi 2 min ton, 90-cı illərin

sonunda 2,5 min ton, 2013-ci ildə isə 2,9 min on olmuşdur. Sonrakı dövrlərdə hasilatın artım tempi azalsa da, onun həcmi 2,5 min tona yaxın səviyyədə qalmaqdadır.

Hasilatın “coğrafiyasında” mühüm dəyişikliklər baş verməkdədir. Belə ki, qeyri-mərkəzləşmə prosesi davam etməkdə, Cənubi Afrika Respublikası öz inhisarçı mövqeyini itirməkdədir. Qızıl hasilatı ənənəvi cəmləşdiyi regionların sərhədlərini aşaraq digər region və ölkələr üçün əhəmiyyətli fəaliyyət növünə çevrilmişdir.

Digər xüsusiyyət ənənəvi olaraq qızıl hasilatı ilə məşğul olan üç ölkənin (ABŞ, Kanada, Avstraliya) istehsalının tempi və miqyasını artırmasıdır. Bu ölkələr bütün digər hasilatçılardan daha çox qızıl istehsal edir. XXI əsrin ilk illərində haqqında danışılan ölkələrdə fəallığın artım tempi ləngisə də, onlar yenə də liderlərdir.

Cənubi Afrika Respublikasının qızıl sahəsindəki liderliyi artıq keçmişdə qalmışdır. Başqa sözlə, burada qızıl hasilatı son 60 ildə ən aşağı səviyyəyə düşmüşdür. Halbuki, keçən əsrin 60-70-ci illərində qızıl istehsalı üzrə rekord göstərici, demək olar ki, Cənubi Afrika qızıl sənayeçilərinə məxsus idi (ildə 1000 ton). Bu isə “Qərb dünyası”nın o dövrdəki hasilatının 4/5 –ü demək idi.

Cənubi Afrika Respublikasında qızıl hasilatının azalması bir sıra səbəblərlə izah edilir: - mövcud istehsal obyektlərinin modernləşdirilməməsi; işlənmiş yataqların vaxtından əvvəl tərk edilməsi; yeni sahələrin və layların mənimsənilməsi; davam edən inflyasiya nəticəsində istehsal xərclərinin artması. Odur ki, 2013-cü ildə qızılın istehlak qiyməti 3 dəfə artdı. Bu illərdə Cənubi Afrikada qızılın hasilatına çəkilməmiş orta xərc dünyanın digər ölkələri ilə müqayisədə daha yüksək idi. İstehsal xərclərinin artmasının əsas səbəbi isə sosial-siyasi qeyri-sabitliklə izah olunurdu. Bundan əlavə, mədəndə işləyən fəhlələrin keçirdiyi nümayişlər və tətillər də cari istehsalın həcmnin azalmasına təsir edirdi. Nəticədə mədən sahibləri öz fəaliyyətini yerli müəssisələrdə deyil, daha sakit regionlarda davam etdirmək məcburiyyəti qarşısında qalırdılar. Bu proses 2010-2013-cü illərdə Afrikanın digər ölkələrində qızıl hasilatının inkişafına təkan verdi. Bununla belə 2009-ci ilin məlumatına görə Cənubi Afrika Respublikası istisna olmaqla, dünya qızıl hasilatının 6.1 %-i Afrikanın payına düşür.

Bu dövrdə qızıl hasilatı ABŞ, Avstraliya, və Kanadada yüksək tempə inkişaf edirdi. Bu dövlətlər əgər 2010-cu ildə birgə 100 ton qızıl hasil edirdisə (həmin dövrdə Cənubi Afrikada ildə 1000 ton qızıl hasil edilirdi), 2000-ci ildə bunu 850 tona çatdırdılar. Bu üç dövlətdə qızıl hasilatının artması, əsasən, mədənlərin modernləşməsi nəticəsində istismarı nisbətən qısa müddətə başa çatdırıla biləcək yataqların hesabınadır.

Tədqiqatlar göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə qızılın hasilatının azalması bir tərəfdən qızıl mədənlərində ehtiyatın tükənməsi, digər tərəfdən isə yataqlardan aşağı tərkibli metal istehsal olunması ilə izah edilir.

Əksinə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qızıl hasilatının uzunmüddətli artım meyli imkan verir ki, həmin ölkələr hasilatın həcminə görə bu sahədə liderlik edən dövlətləri ötüb keçsin. İnkişaf etməkdə olan dövlətlərdə qızıl hasilatının daha aşağı xərcə həyata keçirilməsi aşağıdakı səbəblərlə izah edilir: - ətraf mühitin mühafizəsinə olan tələbin o qədər də dayanıqlı olmaması və iş prosesində ucuz yerli fəhlə qüvvəsindən istifadə olunması.

Latın Amerikasında qızıl hasilatı sahəsində ən yüksək nəticəni Peru nümayiş etdirmişdi. Əgər Perunun hasilatı ötən əsrin 70-ci illərində 3 ton, 90-cı illərində təqribən 40 ton olmuşdursa, XXI əsrin əvvəllərində 170 tonu ötmüşdür. 2013-cü ildə istehsalın həcminə görə dünyada ikinci yeri Perunun «Yanoçka» yatağı tutmuşdur ki, burada illik təmiz qızıl hasilatı 87 tona çatmışdı.

Qızıl hasilatı üzrə liderlik Asiya regionunda Çinə məxsusdur. Burada qızıl hasilatı 2007-ci ildə 72 ton, 2010-cü ildə 123 ton, 2013-cü ildə isə 213 ton olmuşdur. Qızıl hasilatının artımı əsasən burada fəaliyyət göstərən dövlət müəssisələri ilə yanaşı, xüsusi artellərin iştirakı ilə izah edilir. Hazırda Çin qızıl hasilatına görə dünyada dördüncü yerdədir. İndoneziyada qızıl hasilatı sürətlə inkişaf etməyə başladı. Hazırda bu ölkədə ildə 190 tona qədər qızıl hasil edilir ki, bu da 1990-cı illə müqayisədə 10 dəfə çoxdur. Bu qızılın təqribən 100 tonu (60%-dən çoxu) ən böyük qızıl istehsalı müəssisəsi sayılan “Trasberq” mədəninə əldə olunmuşdur.

Qızıl hasilatının həcminə görə uzun illər ilk onluqda olan Rusiya hasilatı əhəmiyyətli dərəcədə artıraraq 2010-cü ildə (182 ton) dünyada beşinci yerə çıxmış,

sonrakı dövrdə isə hasilat demək olar ki, dəyişməz qalmışdır. MDB məkanında qızıl hasilatı sahəsində ikinci yer Özbəkistana məxsusdur. Son dövrlərdə burada emal edilən filizin metal tərkibinin aşağı olması ilə əlaqədar hasilatın da aşağı düşməsi tempi müşahidə olunur.

Müşahidələr göstərir ki, yeni hasil edilmiş qızılın cari göndərişi azaldıqda tələbat əvvəllər emal edilmiş qızıl tərkibli məhsulun qırıntıları hesabına tarazlaşdırılır. Statistika görə, saflaşdırma (affinaj) müəssisələrinin məcmu külçə buraxılışı yeni hasilat və qırıntıların təkrar emalı hesabına artmışdır. Qızıl qırıntısının rolu yeni külçə istehsalında həm mütləq, həm də nisbi mənada yüksəlmişdir. 2008-ci ildə qırıntıların təkrar emalının həcmi 2000-ci ilə nisbətən 1,6 dəfə artmışdır. Külçə buraxılışında isə qızıl qırıntısının payı 19%-dən 24%-ə qalxmışdır.

Qızıl qırıntısının yenidən emalının artımı iki əsas amillə izah olunur:

- birincisi, qızılın qiymətinin qalxmasının növbəti dövründə qızıl tərkibli qırıntının satışı stimullaşır;
- ikincisi, iqtisadi durumun pisləşməsi ilə əlaqədar əhali “qara gün” üçün saxladığı qızıl məmulatı ilə vidalaşmağa məcbur olur.

Birinci amilin təsirini ən çox satış qiymətləri dünya qiymətlərinə paralel olaraq artan, hətta onu qabaqlayan ölkələrdə müşahidə etmək olar. Bu gün qızıl qırıntısının istifadəsi və satışı müxtəlif regionlarında fərqli xüsusiyyətlərə malikdir.

Təkrar emalın təqribən 4/5-ü inkişaf etməkdə olan ölkələrin, xüsusilə Hindistan və Orta Şərqi payına düşür. Zərgərlik məmulatlarının topladığı ölkələr də, yəqin ki, belə faktla üzləşəcəkdir. Başqa sözlə, qızıl qırıntısının əsas mənbəyi dəbdən düşmüş qızıl məmulatları, əşya sahibinin pula olan tələbi və ya qiymət fərqiindən mənfəət əldə etmək arzusu olacaqdır.

Artıq demək olar ki, zərgərlik sənayesinin xammal bazasının əsas mənbəyi qızıl qırıntısıdır. Bu gün istehsal edilən zərgərlik məmulatının Hindistanda 1/4-i Türkiyədə 1/3-i, Səudiyyə Ərəbistanında, 5/6-i qızıl qırıntısının hesabına həyata keçirilir. Misirdə zərgərlik sənayesinin tələbatından 1,5 dəfə artıq qızıl qırıntısı satılır.

MDB məkanında qırıntının təkrar emalının səviyyəsi o qədər də qənaətbəxş deyildir. Başqa sözlə, əgər 1993-cü ildə 26 ton qırıntı təkrar emal edilmişdirsə, 2010-

ci ildə bu 1,8 ton (5%) azalmışdır. Borc əməliyyatlarının dayandırılması hesabına bazara çıxarılan qızıl azaldıqda, bir sıra dövlətlərin mərkəzi bankları dövlət ehtiyatlarından metal satışını fəal surətdə həyata keçirə bilir. Məsələn, 2000-2010-ci illərdə bu yolla 5,6 min ton qızıl satılmışdır. Bu isə dünya miqyasında qızıl külçələrə olan tələbatın təqribən 18-20%-inin ödənilməsinə imkan yaradır. Dövlət sektoru bəzi hallarda, dünya qızıl bazarının böyük partiyalarla və fasiləsiz təchiz edən bir istehsalçı olaraq qalır.

Mərkəzi banklar bir mərkəzdən koordinasiya olunmadığı üçün dövlət qızılının satıldığı uzun bir dövr ərzində qızıl bazarlarında bir systemsizlik və qanunsuzluq hökm sürürdü. Buna görə də beynəlxalq maliyyə əməkdaşlığının yaradılması zəruriləşdi. Odur ki, 2013-cü ildə Böyük Britaniya, İsveç və Avropanın 11 mərkəzi bankı rəsmi qızıl ehtiyatlarından istifadənin razılaşdırılması haqqında müqavilə imzaladı. Bu müqaviləyə görə üzv dövlətlər bazara qızıl satıcısı kimi çıxış bilməzlər. Bu qayda qızıl ehtiyatının bir hissəsini reallaşdırmağı bəyan etmiş dövlətlərə şamil edilmir. Belə dövlətlərə İsveçrə, Böyük Britaniya, Hollandiya, Avstriya və Almaniya daxildir. Razılaşdırılmış proqrama əsasən, bu dövlətlərə 2010-2014-cü illərdə hər il 400 tondan artıq qızıl satmağa icazə verildi.

Demək olar ki, bu müqaviləyə az-çox dərəcədə əməl olunurdu. Odur ki, əvvəlki şərtlər çərçivəsində müqavilənin vaxtı beş il də artırıldı və illik kvota 500 tona (beş illik satışın həcmi 2,5 tondan artıq olmamalıdır) çatdırıldı. Bu müqavilənin üzlüyündən imtina etmiş Böyük Britaniyanın yerini Yunanıstan tutdu. Müqavilə iştirakçıları ilə yanaşı, digər dövlətlər də qızıl satışında rəsmi qızıl ehtiyatlarından istifadə edirdilər. 2010-2013-cü illərdə Braziliya, Uruqvay və Kanada 155 ton qızıl sataraq, demək olar ki, dövlətin rəsmi qızıl ehtiyatlarını xeyli azaltdılar.

Cold Surveyin məlumatına görə, həmin dövrdə dünyada qızıl ehtiyatı 2,1 min ton azalmışdı. Yuxarıda qeyd olunanlara əsaslanaraq demək olardı ki, qızıl valyuta aktivini olmaq şansını itirir. Odur ki, qiymətli metallarla əlaqəsini itirmiş dollar, avro, funt-sterlinq, sözün əsl mənasında, qızılı sıxışdırmağa başladılar.

Ayrı-ayrı ölkələrin inkişaf xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olan valyuta məzənnələrindəki xüsusi dəyişikliklər yalnız yerli qızıl bazarlarının konyukturasına

təsir edir. Bu təsirin milli sərhədləri aşaraq, dünya qızıl bazarlarında öz əksini tapması daxili bazarda qızılın və ABŞ dollarının məzənnələrindəki dəyişikliklərin sıx qarşılıqlı əlaqədə baş verməsi halında müşahidə olunur. ABŞ dolları ucuzlaşdığı dövrdə ABŞ-ın ərazisində və beynəlxalq ticarət mərkəzlərində qızılın dollarda ifadə olunan qiyməti dəyişmir. Lakin əgər dollara nisbətən avro bahalaşarsa, onda avro zonasına daxil olan qızıl bazarlarında qızılın qiyməti aşağı düşür. Belə vəziyyət isə qızıla tələbi artırır, qızıl təklifini aşağı salır. Dolların ucuzlaşdığı ərazi genişləndikcə, yerli bazarlarda qızılın qiymətinin aşağı düşməsi prosesi də sürətlənir.

Beynəlxalq miqyasda dolların və qızılın qiymətləri arasında əlaqələrin təzahür formaları daha rəngərəng olmuşdur. Əgər bu əlaqələri xarakterizə etməyə cəhd göstərsək, aşağıdakıları söyləyə bilərik. Qızılın qiymətinin artım tempi dolların başqa valyutalara nisbətən ucuzlaşması tempini qabaqlayırsa, bu halda yerli qiymətlərdə azalma baş vermir. Tədqiqatlar göstərir ki, belə vəziyyətdə yerli bazarlarda qızılın qiymətinin artım tempi dünya qızıl bazarlarının qiymətinin artım tempindən geri qalır.

Dünyada qızılın qiymətini həтта yaxın perspektivə belə proqnozlaşdırmaq çətindir. Buna səbəb təsir edən amillərin sayca çoxluğu deyil, onların bəzən qeyri-iqtisadi xarakterli olmasıdır.

Qızıl hasilatının dəyişməsi onun qiymətini şərtləndirən mühüm amil olsa da, dünyada toplanan qızıl ehtiyatı hasilat və qiymət arasındakı əlaqələri zəiflədə bilər. Başqa sözlə, hasilatın azalması ehtiyatlardan bazara çıxarılan qızılın artırılması fonunda qiymətə təsir etməyə bilər və ya bu təsir əhəmiyyətsiz olur. Yeni əsrdə belə halların baş verməsi ehtimalı yüksəkdir.

İnvestisiya-tezavrasiya tələbinin dinamikası fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Həmin fərqlər bir-birinə zidd olan iki meylin kəskinləşməsindən meydana gəlmişdir. Belə ki, artan qiymət özəl mənbələrdən qızılın satışa çıxarılması ilə müşayiət oluna bilər. Adətən, bu, daha ucuz qiymətə alınmış və ehtiyat saxlanılan qiymətli metaldır. Digər tərəfdən, iqtisadi və siyasi gərginlik investor-tezavradorların qızıla marağını artırır. Belə vəziyyətdə qızılın qiyməti qalxsada, insanlar ona etibar etdiyindən əksər hallarda qızılı satmaqdan çəkinirlər. Neftin qiymətinin artmasına səbəb olan şərait, bir qayda olaraq, qızıla da marağı artırır.

2.2. Azərbaycanda qızıl bazarının mövcud vəziyyəti və onun inkişafı

Azərbaycan ərazisi faydalı qazıntı yataqları ilə zəngindir. Ölkəmiz qara, əlvan, nadir və nəcib (qızıl) metallar, həmçinin qeyri-filiz faydalı qazıntıları ilə də zəngindir. Hazırda ölkə ərazisində 3 dəmir filizi yatağının ehtiyatları təsdiq edilib. Bunlar Daşkəsən rayonunda yerləşən “Daşkəsən”, “Cənubi Daşkəsən” və “Dəmir” yataqlarıdır. Xromit filizi təzahürləri isə Kəlbəcər (Göydərə qrupu) və Laçın rayonu (İpək qrupu) ərazisində yerləşir. Göydərə xromit təzahürləri 350 m-dən çox məsafədə yayılıb.

Böyük və Kiçik Qafqazın Azərbaycan ərazilərinə düşən hissəsində əlvan metallardan mis, qurğuşun, sink, kobalt, cıvə, sürmə filizlərinin yataq və təzahürləri geniş yayılıb. Mis ehtiyatları əsasən Balakən-Zaqatala, Gədəbəy, Qarabağ və Ordubad filiz rayonlarında cəmlənib. Avropada ən nəhəng yataq hesab olunan və dünyanın ən iri yataqları sırasına daxil olan “Filizçay” kolçedan-polimetal yatağının (Balakən rayonu) dəqiq kəşfiyyatı başa çatdırılıb və sənaye ehtiyatları təsdiq edilib.

Yataq 95 milyon ton filiz ehtiyatına malikdir. Hesablamalara görə, “Filizçay” yatağının ehtiyatları dağ-mədən müəssisəsinin yüksək rentabelli fəaliyyətini 60 ildən artıq müddətə təmin edə bilər.

Azərbaycanda həmçinin zəngin qızıl ehtiyatları var. Bəlli olduğu kimi, 2009-cu ilin iyulunda Azərbaycan qızılın sənaye hasilatına başlayıb. 2010-cu ildə qızıl hasilatının həcmi 1,9 ton təşkil edib və bu həcm emala göndərilib. Bundan əlavə, 2010-cu ilin noyabrında gümüş hasilatına başlanılıb. Noyabr-dekabr aylarında gümüş hasilatı 1,5 ton təşkil edib. Statistik məlumatlara görə, 2009-cu ildə 333 kq qızıl hasil edilib. Azərbaycanın qızıl yataqlarının işlənməsi ilə məşğul olan “Azerbaijan International Mining Company” (AMIC) 2009-cu ilin mayında Gədəbəydə qızıl emalı zavodunu istismara verib. AMIC-i “Gədəbəy” yatağı da daxil olmaqla, Azərbaycanın 6 qızıl yatağının işlənməsi layihəsinin operatoru olan “Anglo-Asian Mining PLC” şirkəti yaradıb.

Qeyd edək ki, ölkəmizdəki qızıl yataqlarının işlənməsi ilə bir neçə ildir ki, “R.V. Investment Group Services, LL USA” şirkəti məşğuldur. 1997-ci ildə bu şirkətlə

“Azərqızıl” Dövlət Şirkəti arasında “Gədəbəy, Qoşa, Ordubad qrupu (“Piyazbaşı”, “Ağyurd”, “Şəkərdərə”, “Kələki”), “Söyüdlü”, “Qızılbulaq”, “Vejnəli” qızıl-filiz yataqlarının kəşfiyyatı, işlənməsi, hasilatın pay bölgüsü haqqında” saziş imzalanıb. Bu saziş 430 ton qızıl, 2,5 min ton gümüş və 1,5 milyon ton mis ehtiyatının hasilatını nəzərdə tutur. 2009-cu ildə “Gədəbəy” yatağının istismarı nəticəsində əmtəəlik qızıl əldə edilib və bu qızıl “Ayrım” brendi ilə beynəlxalq bazara ixrac edilir.

Onu da bildirək ki, “R.V.Investment Group Services LL USA” şirkəti “Gədəbəy” yatağında qızıl hasilatı üzrə layihədə 51%, Azərbaycan tərəfi isə 49% paya sahibdir. Bir unsiya qızıl 31 qramdır. Layihəyə Azərbaycan Beynəlxalq Mədən Əməliyyatı Şirkəti (ABMƏŞ) rəhbərlik edir. Hazırda dövlət balansında kəşfiyyatı aparılan və sənaye ehtiyatları təsdiq edilən üç qızıl yatağı - “Qızılbulaq”, “Vejnəli” və “Zod” (Söyüdlü) yataqları qeydə alınıb. Bundan başqa, “Filizçay”, “Katex” və “Kasdağ” polimetal, həmçinin “Qaradağ” mis-porfir yataqlarının filizlərində yanaşı komponent kimi qızıl ehtiyatları mövcuddur. Bunlardan əlavə, “Qoşa”, “Ağyurd”, “Piyazbaşı”, “Dağkəsəmən”, “Gədəbəy” və “Ağduzdağ” yataqlarında da qızıl ehtiyatları var. Hazırda böyük ehtiyatları olan qızıl yataqlarından - “Zod”, “Qızılbulaq” və “Vejnəli” ermənilərin işğal etdikləri ərazilərdə yerləşir. Azərbaycanın Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatına görə, işğal edilmiş ərazilərdə 155 adda müxtəlif növ faydalı qazıntı yataqları mövcud olub.

Ermənilər bu ehtiyatlardan daha çox qızılı talan etməyə başlayıblar. Kəlbəcərin Ermənistanla sərhəd bölgələrindəki zəngin qızıl yataqlarında qanunsuz istismar başlayıb və bu proses indi də davam edir. Sonradan Ağdərə və Zəngilanda da qızıl yataqlarının talan edilməsi başlayıb.

Hazırda ən perspektivli Gədəbəy yatağında təqribən 22 ton qızıl, 192 ton gümüş, 37 min ton mis ehtiyatı olduğu güman edilir. Əgər gümüş və misi nəzərə almasaq, Gədəbəy yatağından təkcə qızıla görə 710 milyon dollar gəlir əldə ediləcəyi gözlənilir. Hazırda dünya bazarında bir unsiya qızıl təqribən 1100 dollaradır. Bir unsiya gümüş 17, bir ton mis isə 6 min 880 dollardır. Gümüş və misi də nəzərə alanda, bu yataqdan əlavə olaraq 360 milyon dollar gəlirin əldə ediləcəyi proqnozlaşdırılır.

Ötən il Azərbaycanın “Gədəbəy” qızıl yatağından 67267 unsiya qızıl istehsal edilib. Bu, proqnozda nəzərdə tutulandan 7267 unsiya çox olub. “Anglo Asian Mining” şirkətinin məlumatına görə, istehsal edilmiş qızılın 57398 unsiyası 1241 ABŞ dolları qiymətinə dünya bazarında satılıb. 2010-cu ildə Azərbaycanda qızıl hasilatı 1,9 ton təşkil edib. Şirkətdən bildirilib ki, “Gədəbəy”də 821 176 ton quru filiz emal olunub və hər 1 ton filizdən 4,33 qram qızıl əldə edilib. Bundan başqa, yataqdan 182,5 ton mis, 1460 kq gümüş əldə olunub. Yataqdan hasil edilmiş mis 2011-ci ildə satışa çıxarılacaq.

“Anglo Asian Mining” şirkətinin baş icraçı direktoru Rza Vəziri bildirib ki, 2010-cu il rəhbərlik etdiyi şirkət üçün transformasiya ili olub. Eyni zamanda, qızılın qiymətinin dünya bazarlarında bahalaşması da şirkətin fəaliyyətini stimullaşdırıb. Vəziri 2011-ci ildə Ordubad və “Qoşa” müqavilə sahələri üzrə də müsbət nəticələr əldə edəcəklərinə ümidvar olduqlarını söyləyib.

Hazırda ölkəmizdə onlarla qızıl yatağı işlənməkdədir. Azərbaycan Beynəlxalq Mədən Əməliyyat Şirkəti də Gədəbəyin qızıl yataqlarında istehsalı getdikcə artırır. Qızıl zavodunda emal olunan xammal sonradan İsveçə göndərilir və orada təkrar emalla külçə formasına salınaraq Avropa bazarlarına satışa çıxarılır. Hazırda dəniz səviyyəsindən 1500 metr yüksəklikdə yerləşən Mis dağı adlanan ərazidə istismar işləri aparan Azərbaycan Beynəlxalq Mədən Əməliyyat Şirkəti Azərbaycan hökuməti ilə Tovuz və Ordubad ərazilərində qazıntı işlərini aparmağı da razılaşdırıb. Artıq həmin ərazilərdə ilkin kəşfiyyat işlərinə başlamağa hazırlaşan ABŞ-ın Beynəlxalq Mədən Əməliyyat Şirkəti müqaviləyə əsasən Gədəbəy ərazisində 30 il qızıl emalı ilə məşğul olacaq. Hazırda bir qızıl zavodu ilə fəaliyyət göstərən şirkətin ərazisində yeni mis zavodunun da istifadəyə verilməsi gözlənilir.

Daşkəsən rayonu ərazisində (Kiçik Qafqaz dağ silsiləsi) yerləşən “Çovdar” qızıl yatağının istismarına 2012-ci ildə başlanılması planlaşdırılır.

“Çovdar” qızıl yatağını AIMROC şirkəti istismar edəcək. Qeyd edildiyi kimi, AIMROC həmçinin “Qarabağ”, “Göydağ”, “Dağ Kəsəmən” yataqları, habelə “Köhnə mədən” sahəsi və “Kürəkçay” hövzəsinin istismarına dair Azərbaycan hökuməti ilə

2006-cı ilin dekabrın 30-da 30 illik müqavilə imzalayıb. Göygöl rayonunda “Göygöl” adlanan daha bir perspektivli qızıl yatağının aşkara çıxarıldığı da məlum olub.

Məlumatə görə, son 7-8 ildə geoloqlar 170-ə yaxın müxtəlif faydalı qazıntı yatağı aşkarlayaraq istehsalçılara təhvil verib. Hazırda geoloqlar tək Kiçik Qafqazda deyil, Böyük Qafqaz və Talış dağlarında da faydalı qazıntı yataqlarını axtarır, kəşfiyyat işlərini davam etdirirlər.

Qızılın istehsal tarixinə keçməzdən öncə qeyd edək ki, Dünya Qızıl Şurasının məlumatına əsasən, 2009-cu ilin birinci rübündə dünyada qızıl istehlakı 2008-ci ilin analoji dövrü ilə müqayisədə 38 faiz artıb. Rüb ərzində qızılın qiyməti 2008-ci ilin eyni dövründəki orta göstəricisindən 2 faiz aşağı olmaqla 908,41 dollar/unsia təşkil edib. Maraqlıdır ki, dünya maliyyə böhranı qızıldan sənaye və yuvelir sahəsində istifadəni kəskin azaltsa da, investisiya xarakterli topdan qızıl istehlakında az qala üçqat artım baş verib: ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə artım 248 faiz təşkil edib – ton ifadəsində 171,3 tondan 595,9 tona yüksəlib. 2008-ci il ərzində isə dünya bazarında qızılın orta qiyməti 2007-ci ildəki 695 dollar/unsiyadan 872 dollar/unsiyaya qalxıb(25 faiz artım). Hazırda bu qiymətli metalın 1 unsiyası 960 dollar civarındadır. Qiymətlərin belə artımını bir çoxları dünya iqtisadi böhranı ilə əsaslandırırlar: bildirilir ki, maliyyə və fond bazarlarında müşahidə olunan qeyri-müəyyənlik qızıl bazarında təşvişə səbəb olub. İnvestorlar öz pullarını bütün dünyada dəyərdən düşmüş qiymətli kağızlardan (bu sektorda itkilərin ümumi həcmi 14 trilyon dolları keçib) daha təhlükəsiz saydıqları istiqamətə - qızıl bazarına yönəldiblər. Digər tərəfdən, pulların dəyərsizləşməsi sırası insanların da yığımda qiymətli metallara üstünlük verməsinə gətirib çıxarıb. Bu isə tələbi və ona uyğun olaraq, qiymətləri artırıb.

1840-cı ilədək dünya bazarına qızılın demək olar ki, hamısı Rusiyadan daxil olurdu. 1848-ci ildə ABŞ-ın Kaliforniya ştatında qızıl yataqları açıldıqdan sonra 1850-1886-cı illər arasında bu ölkə dünya qızıl hasilatının üçdə birini təmin etdi. Həmin vaxtdan isə ABŞ-da hasilat azalmağa başladı. 1850-ci ildə həmçinin Avstraliyada zəngin qızıl yataqları açıldı. Nəticədə 1840-1860-cı illərdə dünya qızıl hasilatı səviyyəsində kəskin artım baş verdi. 1891-ci ildən etibarən Alyaska (Yukona) və Cənubi Afrika qızılı da dünya bazarına daxil olmağa başladı ki, bu, hasilat səviyyəsində növbəti kəskin

yüksəlişlə müşayiət olundu. Bunun bir səbəbi də qızılın hasilat üsullarının (hidravlik üsul və sianidlərdən istifadə üsulu) təkmilləşdirilməsi idi. İllər keçdikcə Yukona yatağı cəlbədiciliyini itirsə də, Cənubi Afrikada bunun əksi baş verib. 1915-ci ildə dünya qızıl hasilatı pik nöqtəsinə çataraq, növbəti ildən etibarən azalmağa başladı və bu, 7 il davam etdi. 1923-cü ildən ABŞ hökuməti tərəfindən qızılın dünya bazar qiyməti olaraq 20,67 dollar/unsia müəyyənləşdirildi və hasilat artmağa başladı. 1933-cü ildə dünyada 525,1 milyon dollarlıq (25,367 milyon unsia) qızıl hasil edilərək növbəti pik nöqtəsinə qədəm qoydu.

Deyirlər, qızıl hər yerdə var. Sadəcə, onu təmizləyib parılatmaq lazımdır. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, hansı ərazidə 1 ton filizin tərkibində 1 qram qızıl varsa, orada hasilat işlərinə başlamaq mümkündür. Dünyanın ən “qızıllı” nöqtəsi Cənubi Afrikadır. Dünyada qızılın konsentrasiyası ən yüksək olan ərazi isə Avstraliya sayılır – tarix buradan lom halında qızıl çıxarılmasına dair faktlarla zəngindir.

Maraqlıdır ki, dünyada hasil edilmiş qızılın həcminə dair rəsmi statistikanı heç kim real saymır. Çünki bu qiymətli metalın hasilat həcmələri heç vaxt tam qeydiyyatda düşmür: hətta indinin özündə belə. Buna görə də mütəxəssislər dünya qızılını hesablayarkən rəsmi statistik məlumatları ən azı ikiyə vurmağı məsləhət görürlər.

Dünya qızıl bazarı alqı-satqı əməliyyatlarını həyata keçirmək hüququ olan bir neçə bankdan ibarət konsorsiumun əlindədir. Onlar satıcılarla alıcılar arasında vasitəçilik edir, tələb ərizələrini toplayır, uyğunlaşdırır və orta qiyməti (adətən gündə iki dəfə) müəyyənləşdirirlər. Qızıl bazarları üç qrupa bölünür: 1) Beynəlxalq; 2) Daxili açıq; 3) Yerli nəzarət olunan.

Hazırda dövriyyə həcminə görə ən böyük qızıl bazarları London, Sürix, Nyu-York və Çikaqoda yerləşir. London və Sürix bazarlarında əsasən CAR-dan gətirilən qızıl satılır. Bu bazarlarda satılan qızılın demək olar ki, yarısı satış üçün təkrar bazarlara yönəldilir. Əsas London bazarı sayılır. Beş firmanın nəzarətində olan bu bazarda hər iş günü ərzində iki dəfə orta qiymət müəyyənləşdirilir. Yeri gəlmişkən, 1968-ci ildən etibarən qızılın qiyməti istisnasız olaraq ABŞ dolları ilə hesablanır.

Daxili və yerli bazarlarda satılan qızıl sənaye ehtiyaclarına, zinət əşyaları istehsalına, həmçinin yerli investorlara və yığıma (fərdi şəxslər tərəfindən) yönəldilir.

Son illərdə bütün dünyada fiziki şəxslərə qızıl satışı kəskin şəkildə azalıb. Əvəzində isə dövlətlər və onların mərkəz banklarının, beynəlxalq maliyyə qurumlarının qızıl ekvivalentli monetar ehtiyatları artıb. Belə ki, ayrı-ayrı dövlətlərin mərkəz banklarının və BVF-nin ehtiyatında 2006-cı ildə 31 min ton qızıl olub. Lakin qiymətlərin sürətli artımı və böhran şəraitində bu ehtiyatların həcmi azalaraq 2008-ci ilin sentyabrı üçün 29 783,9 min tona düşüb.

Cədvəl 2.7

Dünya üzrə qızıl ehtiyatına malik olan ölkələr

Ranq	Ölkə Təşkilat	Qızıl (ton)	Məcmu qızıl –valyuta ehtiyatları içində qızılın payı(%)
1	ABŞ	8133,5	71,6%
2	Almaniya	3396,3	66,41%
3	BVF	2814,0	-
4	İtaliya	2451,8	65,8%
5	Fransa	2435,4	65,3%
6	Çin	1054,1	1,0%
7	İsveçrə	1040,1	7,5%
8	İran	907,0	15,9%
9	Rusiya	883,3	12%
10	Yaponiya	765,2	2,3%
11	Niderland	612,5	53,9%
12	Hindistan	557,7	6,6%
13	Avropa Mərkəz Bankı	503,2	26,8%
14	Tayvan	423,6	3,8%
15	Portuqaliya	382,5	78,1%
16	Benesuella	367,6	68,9%
17	Səudiyyə	322,9	1,6%
18	Kinqon	310,3	10,8%
19	Livan	286,8	21,2%
20	İspaniya	281,6	21,8%
21	Avstriya	280,0	40,75
22	Belçika	227,0	33,8%
23	Türkiyə	53,3	19,2%
24	Əlcəzair	173,6	-
25	Filippin	145,0	9,3%
26	Tailand	152,4	3,7%
27	Liviya	116,6	4,5%
28	Sinqapur	127,4	1,8%
29	İsveç	125,7	12,3%
30	Car	125,0	12,6%
31	BHB	119,0	-
32	Yunanıstan	111,6	81,5%
33	Meksika	106,0	3,5%
34	Ruminiya	103,7	9,1%

35	Polşa	102,9	3,4%
36	Avstraliya	79,9	5,8%
37	Kuveyt	79,0	13,1%
38	Kazakistan	187,6	24,9%
39	Misir	65,6	16,5%
40	İndoneziya	73,1	3,2%
41	Danimarka	66,5	3,9%
42	Pakistan	184,4	17,6%
43	Argentina	54,7	5,9%
44	Koreya	54,4	0,9%
45	Finlandiya	49,1	23,5%
46	Belarusiya	45,9	24,1%
47	Bolqariya	39,9	11,4%
48	Boliviya	42,3	17,4%
49	Qərbi Afrika Əməkdaşlıq Təşkilatı	36,5	12,4%
50	Malaziya	36,4	1,3%
51	Peru	34,7	3,6%
52	Braziliya	33,6	0,5%
53	Slovakiya	31,8	64,7%
54	Ukraina	28,0	4,3%
55	Ekvador	26,3	43,7%
56	Siriya	25,8	7,1%
57	Mərakeş	22,1	5,0%
58	Nigeriya	21,4	3,0%
59	Serbiya	14,3	4,7%
60	Kipr	13,9	57,5%

Mənbə: world Gold Council (www.gold.org) 2015 il

Qızılın fiziki istifadəçisi əsas etibarilə yuvelir sənayesidir. Bu sektorda tələbat qiymətdən asılıdır: ikinci aşağı olduqda birinci artır, yuxarı olduqda isə azalır. İqtisadi böhran dövründə bu qanunauyğunluq işləmir: əhəlinin gəlirlərinin azalması nəticəsində qızılın aşağı qiyməti belə yuvelir məmulatlarına tələbatı artırmır. Amma əvəzində qızılın yığım vasitəsi kimi rolu artır.

Çünki milli valyutaların mövqeyinin zəifləməsi insanları öz vəsaitlərini daha etibarlı görünən qızıla yatırımlarına səbəb olur.

Dünyada əsas qızıl istehlakçısı olan ölkələr iki qrupa bölünür. Birinci qrupa texniki cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr daxildir: onlar qızıldan sənaye və texniki istehsal sahələrində geniş istifadə edirlər. Qızıldan texniki məqsədlə istifadə edən belə ölkələr arasında liderlik Yaponiya, ABŞ və Almaniyaya məxsusdur.

İkinci qrup qızıl istifadəçisi ölkələrdə bu metalın böyük hissəsi yuvelir sənayesinin payına düşür. Belə ölkələrdən Avropada İtaliya, Portuqaliya, Cənub-Şərqi Asiyada

Çin və Hindistan, İndoneziya, Malayziya, Yaxın Şərq, Kiçik Asiya və Şimali Afrikada Ərəb Əmirlikləri, İzrail, Küveyt və Misir öndə gedir. Avropada istehsal edilən yuvelir məhsullarının 15,6 faizi İtaliyanın, Asiyada isə 15,2 faizi Hindistanın payına düşür.

Fəsil III. Qızıl bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları .

3.1. Qızıl bazarlarında qızılın qiymətinə təsir göstərən amillərin qiymətləndirilməsi

Əsrlərdir həm ləl-cəvahirat olaraq həm də ehtiyat və dəyişmə vasitəsi olaraq istifadə edilən qızıl, qiymətli mədənlər içərisində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Asan işlənə, elektrik və istilik keçiriciliyi, turşulara qarşı dayanıqlılığı kimi üstün fiziki və kimyəvi xüsusiyyətləri səbəbiylə həmişə insanların marağını çəkən, uğrunda döyüşlər yaşanan bu bənzərsiz mədən indiki vaxtda sənaye istehsalının və maliyyə bazarların dəyişməz bir parçası halına gəlmişdir.

Qızıl, 1870-1930 illərdə pul sisteminin təməlini meydana gətirmiş, Bretton-Vuds Sistemində (1944-1973) isə dollara konvertizasiya tam olan bir açar ehtiyat vasitəsi xüsusiyyəti daşımışdı. 1970-ci ildən etibarən dolların qızıla konvertizasiya son verilmiş, bu vəziyyət dəyişmə vasitəsi xüsusiyyətini itirməsinə, fərdi qənaət vasitəsi və mərkəzi bankların ehtiyatlarının bir hissəsi kimi istifadə edilməsinə səbəb olmuşdur. 1980 və 1990-cı illər maliyyə bazarların sürətlə inkişaf illər olub qızıl investisiya cazibəsini itirmişdir. Ancaq 2000-ci illərdə maliyyə bazarlarda yaşanan sıxıntılar və müşahidə qeyri-müəyyənlik mühitinin da təsiriylə investorların təkrar marağını çəkməyə başlamış, xüsusilə qlobal böhranın yaşandığı son dövrdə qızıl qiymətləri rekord səviyyədə yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Bu isə qızılın tələb quruluşu və qızıl qiymətlərinin təhlil edib araşdırılaraq qızıl qiymətlərinə təsir edən faktorların tətbiqi olaraq təsbit edilməsi məqsəd qoyulmaqdadır.

1970-1976 –ci illəri təhlil etdikdə qızıl qiymətlər və inflyasiya arasında çox az dövrdə müsbət bir korrelyasiya olduğunu görürük. 1971-1987 dövrünü araşdırdıqda qızıl qiymətləri və inflyasiya arasında eyni istiqamətli bir hərəkət olmaqla birlikdə qızıl qiymətlərinin inflyasiyaya qarşı qorumalı olacaq qədər güclü bir əlaqədə olmadıqları aydın görünür.

Belə bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, 29 dekabr 1979-31 Mart 1981 illər arası gündəlik məlumatları təhlil etdikdə qızıl qiymətlərinin Amerikan dolları, faiz nisbəti,

inflasiya gözləməsi, gümüş qiyməti, neft qiyməti, maliyyə aktivləri kimi bir çox dəyişən qiymətlərdən olunmuşdur. Nəticədə qızıl qiymətlərinin inflasiya nisbəti, neft qiymətləri, gümüş qiymətləri ilə müsbət, ABŞ dolları, faiz nisbəti, Dow Jones indeksi ilə mənfi yönlü əlaqəyə sahib olduğunu ortaya qoymuşdur. Koutsoyiannis (1983) ayrıca işinə araşdırdığı dövrdə reallaşan siyasi böhranları ağırlıqlandıraraq meydana gətirdiyi siyasi gərginlik indeksində də qatmış, siyasi sabitliyin də qızıl qiymətləri üzərində təsirli olduğu nəticəsinə çatmışdır.

Bir çox xarici ölkələr 1992-ci ildə qızıl qiymətləri və valyuta məzənnələri arasında qısa və uzun dövr əlaqəsini dəqiq integrasiya testləri köməyiylə araşdırmışlar. Araşdırmalar nəticəsində yanvar 1976- dekabr 1990 illərdə isə qızıl qiymətləri və valyuta məzənnələri arasında mənfi yönlü güclü bir əlaqə olduğunu göstərilmişdir.

ABŞ fond bazarı göstəriciləri ilə qızıl qiymətləri arasındakı nisbət araşdırılmış və, bu dövrdə qızıl qiymətləri ilə səhm bazarı indeksləri arasında qısa dövrlü bir əlaqə olduğu və ancaq uzun dövrdə bu iki göstəricinin birlikdə hərəkət etmədikləri müəyyənləşdirilmişdir.

1976 – 1999 illərin məlumatları istinad edərək ABŞ inflasiyası, dünya inflasiyası, valyuta qrupu, faiz nisbəti, dünya gəliri kimi bir çox dəyişkənli faktorlar modelində qızıl qiymətlərinin ABŞ inflasiya nisbəti, valyuta qrupu və faiz nisbətindən təsirləndiyini təsbit etmişlər. Amerika istehlakçı qiymətləri indeksi ilə qızıl qiymətlərinin uzun dövr əlaqəsi içərisində olduğunu, qızıl qiymətlərinin inflasiyaya qarşı qorunmalı olduğunu ortaya qoymuşlar. Dolların kursları qarşısında dəyər malik olması üçün ABŞ xarici investorların tələbinin azalmasına səbəb olmuşdur. Çünki valyuta kursundakı artım, pul vahidləri dollar qarşısında dəyər itirən investorların (qızılın qiyməti digər öz vahidləri içərisində ifadə edildiyindən) qızıla tələbini azalmaqla bu vəziyyət qiymətləri artmaqda davam etmişdir.

Qızıl qiymətləri ilə valyuta kursu arasındakı əlaqəni araşdırdığı işində, ABŞ dollarının digər kurslara görə daha basqın bir şəkildə qızıl qiymətlərini təsir ortaya qoymuşdur. 1991-2004 illərdə gündəlik məlumatlarından istifadə olunaraq əlaqədar dünya qızıl bazarının təsirli olduğu nəticəsinə çatılmışdır. İş nəticələri, 1980-ci illərdə dünya qızıl bazarının ən çox Avropa pul vahidlərindən təsirləndiyi, 1990-cı illərdən

etibarən bu vəziyyətin dəyişdiyi, dolların dünya qızıl bazarı üzərində daha basqın olduğunu ortaya qoymuşdur.

Məlumdur ki, qızıl turşulara qarşı davamlı, təbiətdə sərbəst halda tapıla, asan işlədəbilən, hava və suda korrozoyaya uğramadan və parlaq sarı rəngi ilə göz alan bir metaldır. Paslanmayan, toxunulmaz və saf halda asanca şəkil verilə bilər. Bu üstünlük fiziki və kimyəvi xüsusiyyətləri səbəbiylə qiymətli mədənlər arasında kəşfi ən əhəmiyyətli nəticələr doğuran maddədir.

1944-ci ildə ABŞ-da Bretton-Woods konfransında razılaşma nəticəsində ölkə pulları üçün sabit məzənnə əsası mənimsənmiş və anlaşma nəticəsində hər ölkənin pulunun dəyərinin, dolları əsas göstərilərək müəyyənləşdirilmişdir. Dollar qızıl ilə döndürüləbilirliyini qoruyan tək milli pul vahidi olmuşdur. Anlaşmaya görə 1 unsiya qızıl 35 \$ olaraq təyin olunmuşdur.

1970-ci ildən etibarən isə dolların qızıla konvertizasiyasına son qoyulmuş, bu vəziyyət dəyişmə vasitəsi xüsusiyyətini itirməsinə, fərdi qənaət vasitəsi və mərkəz bankları ehtiyatlarının bir hissəsi kimi istifadə edilməsinə səbəb olmuşdur.

Qızıl maddədən çıxarılan qızılın yanında mərkəz bankların satışları, qızıl cinsindən verilən kreditlər və dəmir-dümür qızıl meydana gətirməkdədir. Maddədən çıxarılan qızıl, bazar qiymətinə deyil ehtiyatı keyfiyyəti və çıxarılışı texnikadan aslı olduğundan qiymət elastikliyi son dərəcə aşağıdır.

Qızıl istehsalı ilə məşğul olan ölkələrdə birinci sırada əsasən Cənubi Afrika, ABŞ, Avstriya olmuşdur. Son dövrdə isə sıralama dəyişmiş, Çin qızıl mədənciliyində lider olan Cənubi Afrikanı keçmişdir. 1995-ci ildə dünya qızıl istehsalının 6% reallaşdıran Çin 2012-ci ildə 18% qızıl reallaşdırmışdır.

Qızılın ləl-cəvahirat, sənaye və investisiya kimi müxtəlif istehlak sahələri vardır. Ləl-cəvahirat sənayesi əhalinin tələbin əsasən əhəmiyyətli rola malikdir. 2010-cı ildə ümumi tələbin 79% təşkil etdiyi halda qızıl qiymətlərinin də təsiri 2010-cı ildə 57% aşağı düşmüşdür. Buna qarşı global böhranın yaşandığı 2008 və 2009-cü illərdə qızıla bağlı olan sərmayə qoyuluşu yüksəlmişdir.

Qızıla olan tələb birinci sıradakı ölkə Hindistandır. Bunu sırasıyla Çin, Orta Şərq ölkələri, Amerika və Türkiyə izləməkdədir. Bu ölkələrdə qızıldan əsasən ləl-cəvahirat

sənayesi üstünlük təşkil edir. Ləl-cəvahirata olan tələb inkişaf etmiş ölkələrdə zərgərlik məqsədli, az inkişaf etmiş ya da inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ləl-cəvahirat olan tələb investisiya məqsədilə həyata keçirilir. Avropa, ABŞ, Yaponiya və Rusiyada ləl-cəvahirata tələbin zərgərlik məqsədli, Yaxın Şərq, Hindistan, Çin və Afrikada ləl-cəvahirat tələbinin investisiya məqsədli olduğu müşahidə olunur.

1971 dekabr ayında Smithsonian müqaviləsi əsasında 1 unsiya qızıl 38 dollara çatdırılmışdır. Pul bazarlarında yaranan qeyri-sabitlik qızıla olan tələbi əsas tutmuş, və 1974-ci ilin Aprel ayında qızıl 172 \$ qədər yüksəlmiş, və qeyd olunan ildən başlayaraq neft özünü qiymətlərin qalxmasına şərait yaratmışdır.

ABŞ iqtisadiyyatında görülən canlanma və BVF-nin "qızılın bir ölçüdə pul sistemi içindəki roluna son verilməsi qərarı qızılın qiymətli bir mədəndən kənara verilməyən yol açmış, bu vəziyyət qızıl qiymətlərinin geriləməsinə səbəb olmuşdur.

1970-ci illərin sonu və 1980-ci illərin əvvəllərində qızıl qiymətlərində çox yüksək artım səviyyəsi yaranmışdır. Bu artım pul sistemdə yaranan çatışmamazlıqlar qızıl standartına təsir göstərmişdir. Ancaq qiymət yüksəlişi qısa sürmüş qızılın qiymətləri 1981-ci ildən etibarən aşağı düşməyə başlamışdır.

1980-ci ildə yaranan siyasi gərginliklər və iqtisadi inkişafa bağlı olan qızılın qiymətində qısa davamlı dalğalanmalar görülmüşdür. 1980-ci ildə yaranan İraq-İran müharibəsi və 1990-ci ildə çıxan Körfəz Böhranı bu dövrdə qiymətlərin qısa də olsa artmasına səbəb olmuşdur. 1980 və 1990-cı illər maliyyə bazarların sürətlə inkişaf illəri olub və qızıl investisiya vasitəsi qaydalar öz müvazinətini itirmişdir.

2000-ci ildə 1970-ci illə müqayisədə qızılın qiymət yüksəlişi təkrarlanmışdır. Bu dövrdə qızılın yüksəlişə keçməsinə, ABŞ-da 11 sentyabr 2001-ci ildə yaranan terrorist qruplarının hücumları, 2003-cü ildə İraqa baş verən hərbi hücum, Orta şərqdə yaşanan gərginliklər kimi siyasi sıxıntılar və iqtisadi qeyri-müəyyənlik təsir göstərmişdir.

İyul 2007-ci ildə Amerikada yüksək riskli mənzil krediti bazarlarında başlayan və qısa müddətdə maliyyə bazarlara yayılaraq bütün dünyanı təsirinə altına alan global iqtisadi böhran qızıl qiymətlərində sürətli yüksəliş əmələ gətirmişdir.

Qlobal böhranın ilk qurbanlarından sayıla Amerika İnvestisiya Bankı Bear Stearns'ın 17 Mart 2008 tarixində maliyyə çətinliyi yaşadığı xəbəri ilə bazarlarda çalxalanmış, qızıl rekord səviyyəyə 1,011 \$ / ons'a çatmışdır. Yəni Amerika Xəzinəsi və Mərkəz Bankının 15 iyul 2008 tarixində mənzil krediti sektorunun iki nəhəng quruluşu Fannie Mae və Freddie Mac qurtarma planını açıqladığı gün 986 \$ / unsiya ilə bir başqa rekord səviyyəyə gəlmişdir. Daha sonrakı iki ay ərzində aşağı bir trend izləyən və 740 \$ / unsiya geriləyən qızıl, Amerika Nümayəndələr Palatasında 700 milyard dollarlıq paketinin həddi 905 \$ / unsiya çatmışdır. Bu tarixdən sonra qısa bir eniş yarayan qızıl 8 Oktyabr 2008-ci ildə İngiltərə, ABŞ, AB, İsveç, Kanada, İsveçrə və Çinin Mərkəz banklarında koordinasiya faiz endirimi qərarı ilə təkrar yüksələrək 903 \$ / unsiyaya çatmışdır.

2009-ci ilin ortalarında qlobal böhranın təsirləri yavaş - yavaş azalmış, birjalar fəaliyyətə başlayaraq, qızıl mübadiləsini davam etdirmiş və Noyabr 2009-cu ildə 1,127 unsiya / \$ 'a çatdırılmışdır. Belə ki, bu baxımdan dollar 2008/2009 illərdə digər pul vahidləri nisbətən təxminən 8% öz dəyərini itirmişdir.

Qızıl qiyməti ardıcıl olaraq 1 unsiya qızılın ABŞ dolları ilə müqayisədə qiyməti olub Dünya Qızıl Şurası (World Gold Council) 'nin web sahifəsində göstərilmişdir. Reuters'dan alınan neft qiyməti ardıcılığı Brent neftin ABŞ dolları cinsindən barrel qiymətini göstərir. Amerika real faiz dərəcəsi, dollar / başlıca pul vahidləri quru və inflyasiya ardıcılığı Amerika Mərkəzi Bankının veb sahifəsindən təmin edilmişdir. Dow Jones Sənaye İndeksi <http://finance.yahoo.com> ünvanından təmin edilmişdir. Global pul tələbi məlumatı ən geniş tərəfli pul tələbi anlayışı olan M3 'ü göstərməkdə olub 100-dən artıq ölkənin məlumatında verilməklə www.DollarDaze.org ünvanından təmin edilmişdir.

Qızılın ziynət, sənaye və investisiya kimi müxtəlif istehlak sahələri vardır. Zinət əşyaları sənayə tələbatını ən vacib hissəsini təşkil edir.

1007-ci ildə ümumi tələbatın 79%-ni təşkil edən zinət əşyalarının istehsalı, son illərdə artan qızıl qiymətlərinin səbəbindən 2008-ci ilə 97% -ə qədər azalmışdır. Buna qarşılıq qlobal böhranın yaşandığı 2008-2009-cu illərdə qızıla bağlı investisiya tələbatına böyük artımların olduğu görünür. 2008-ci ildə əvvəlki illərə nisbətən külçə

və sikkə qızıllara qoyulan investisiya 45,5%, birja investisiya fondları olaraq tələbat 26,9%, ümumi tələbat isə 7% artmışdır.

3.2. Azərbaycanın qızıl bazarında hasilatın artırılması yolları

Dünya maliyyə bazarlarında son vəziyyətin təhlili investorların qızıla getdikcə daha çox vəsait yatırmağa başladığını göstərir. Belə vəziyyətdə qızılın qiyməti proqnozlarda səslənən rəqəmlərdən də daha sürətlə bahalaşır. Qızıl da müşahidə olunan qiymət artımı onun hasilatının yenidən artması ilə nəticələnə bilər. Bu sıraya Azərbaycan da aiddir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, ölkəmizdə qızıl hasilatı artır.

Belə ki, Azərbaycanda qızıl hasilatı illik müqayisədə 15,6% artaraq 2014-cü ildə 1.872,5 kiloqram təşkil edib. Hasilatın qarşıdakı dövr ərzində daha da artacağı istisna edilmir. Çünki ölkə ərazisində yeni qızıl yataqları kəşf edilib. Ekologiya və təbii sərvətlər naziri Hüseyn Bağirov bu məsələ ilə bağlı bildirib: "İki qızıl yatağında işlər aparılıb. Daha bir neçə yerdə qızıl yataqları kəşf edilib. Kəşf olunan yataqlar üzərində hazırda hesablama işləri aparılır" aşkarlanan yeni qızıl yataqları əsasən Kiçik Qafqazın və Böyük Qafqazın şimal hissəsində yerləşir: "Yenə də qazıntı işləri aparılır. Yeni qızıl yataqları aşkara çıxarılır".

Azərbaycanda qızıl və gümüş 1997-ci il avqustun 21-də imzalanmış PSA (Hasilatın Pay Bölgüsü) tipli müqavilə çərçivəsində hasil olunur. Müqavilə 6 yatağın - Naxçıvanda 1, Gədənəydə 2, hazırda erməni işğalı altında olan Kəlbəcər və Zəngilanda 3 yatağın işlənməsini nəzərdə tutur. Müqavilədə Azərbaycanın payı 51%, Böyük Britaniyanın "Anglo Asian Mining Plc." şirkətinin payı 49% təşkil edir. "Gədənəy" yatağından ilk qızıl hasilatına 2009-cu ildə başlanıb. Dünya bazarlarında qızılın qiymət artımı ölkəmizdə hasilatın daah sərfəli hala gəlməsini də şərtləndirir. "Saxo Bank"ın ticarət strategiyasının rəhbəri Ole Hansen isə "report"a açıqlamasında məsələ ilə bağlı bildirir: "Saxo Bank" 2015-ci ildə qızıl bazarının inkişafına konstruktiv yanaşmasını saxlayıb. Buna baxmayaraq, etiraf edirik ki, hazırkı dəyişkənlik proqnozlaşdırdığımızdan daha tez baş verib. İsveçrədə baş verənlər fonunda hadisə ilə bağlı risqlərin artdığını müşahidə edirik, hansı ki, bu il öz rolunu oynaya bilər. Nəticədə bu, ABŞ Federal Ehtiyat Sisteminin faiz dərəcələri ilə bağlı

qərarından asılı olmayaraq tələbi canlandırmağa kömək edəcək."

Bazarda qiymətli metalların təchizatının çoxalması qızılın qiymətinə elə də ciddi təsir etmir: "İnvestisiya və fiziki tələb əsas amillərdir və təchizatı stabil edir, böyük qeyri-müəyyənlik isə tələblə bağlıdır".

Bu arada qeyd edək ki, dünya bazarlarında qızılın unsiyasının qiyməti ötən ilin avqust ayından bu yana ilk dəfə 1300 dolları keçib. Qızılın qiymətinin bahalaşmasına səbəb dünya iqtisadiyyatının durğunluğa girməsi ilə bağlı olaraq investorların qiymətli metallara yönəlməsidir. Bahalaşan qızıl Azərbaycanda da özünü qabarıq nümayiş etdirir. Belə ki, Azərbaycanda qızıl məmulatları bahalaşib. Paytaxtın böyük ticarət mərkəzlərində satılan qızılın qiymətində xeyli artım müşahidə olunur və bu, təxminən 23-30 faiz təşkil edir. Satıcılar, qiymətin artmasına səbəb kimi, Vergi Məcəlləsində edilmiş son dəyişiklikləri göstərir. Qeyd edək ki, iqtisadçılar da qızılın bahalaşmasını qaçılmaz hesab edir. Buna əsas səbəb, dünya bazarında müşahidə edilən artımlar nəticəsində idxal olunan analogi məhsulların xərcinin yüksəlməsi ilə yanaşı, bu il yanvarın 1-dən aksiz vergisi dərəcəsinin artırılmasıdır. Sənədə əsasən, özəl şəxslərin gətirdiyi 20 qram qızıl və qızıl zərgərlik və ya məişət məmulatları, emal olunmuş, çeşidlənmiş, çərçivəyə salınmış və bərkidilmiş 0,5 karat almaza vergi tətbiq edilməyəcək. Həmçinin dəyişikliklərə görə, Mərkəzi Bankın aktivlərində yerləşdirmək üçün idxal edilən qızıl, platin, emal olunmuş, çeşidlənmiş, çərçivəyə salınmış və bərkidilmiş almazlar, eləcə də Dövlət Neft Fondunun aktivlərində yerləşdirmək üçün idxal edilən qızıl aksiz vergisindən azaddır. Qanuna əsasən, idxal zamanı yeni aksizli mallara aşağıdakı aksiz dərəcələri tətbiq edilir: qızılın min çəki vahidindəki miqdarı 375 olduqda aksiz dərəcəsi hər qrama görə 0,8 manat, 500 olduqda hər qrama görə 1 manat, 585 olduqda hər qrama görə 1,2 manat, 750 olduqda hər qrama görə 1,5 manat, 958 olduqda hər qrama görə 1,8 manat, 999 olduqda hər qrama görə 2 manat. Bütün bunlar isə artıq qızıl mağazalarında özünü qabarıq şəkildə büruzə verir. Dünya bazarlarında qızılın qiymət artımı ilə Azərbaycanda bu məhsulların daha da bahalaşması qaçılmaz sayılır.

2014-cü ilin yanvar-sentyabr ayında Azərbaycanda qızıl çıxarılması 343,5 kq olub, bu isə ötən ilin analogi dövrü üçün olan göstəricidən 14,5% çoxdur.

Qeyd edək ki, qızıl və gümüşün hasilatı 1997-ci ilin 21 avqustda imzalanmış, Production Sharing Agreement tipli müqavilə çərçivəsində hal-hazırda “Gədəbəy” və “Qoşa” yataqlarında çıxarılır. Biri - Naxçıvanda, ikisi – Azərbaycanın Gədəbəy rayonunda və üçü hal-hazırda erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmiş Kəlbəcər və Zəngilanda yerləşən yataqların işlənməsini nəzərdə tutur. Azərbaycanın müqavilədə payı 51%, Anglo Asian Mining PLC –49%-dir. İlk qızılın hasilatı 2009-cu ildə “Gədəbəy” yatağında başlanıb, 2010-cu ildə isə gümüşün çıxarılmasına başlanıb. “Qoşa” yatağından 2013-cü ilin üçüncü rübündən qızıl çıxarılmağa başlayıb.

Müqaviləyə əsasən altı yataqdan 400 ton qızılın, 2,5 min ton gümüş və 1,5 min ton misin çıxarılması planlaşdırılır.

Gədəbəydə ölkə Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə açılışı edilən 2-ci qızıl emalı zavodu fəaliyyətə başladı. Bu fonda isə artıq Azərbaycanda qızıl hasilatı da artır. Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti Gədəbəyin qızıl yataqlarında istehsalı getdikcə artırır. Sentyabrda ikinci zavodun açılışından sonra proses daha aktiv fazaya qədəm qoyub. Lakin yerli hasilat hələ də daxili bazara yönəldirilmir. Təhlil göstərir ki, yerli hasilat daxili bazara yönəldilsə, bu ölkədə qızıl-zinət əşyalarının qiymətinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər.

"Qızılın saflaşdırılması Azərbaycanda baş vermir. Azərbaycanda istehsal olunan qızılın saflaşdırılması İsveçrə firmaları, şirkətləri tərəfindən Avropada həyata keçirilir. Bu qızıl külçələr şəklində salınaraq dünya bazarına çıxarılır. Yəni, həmin qızılın Azərbaycanda saflaşdırılması mümkün olsaydı və burada yeni texnologiyalar əsasında müəyyən zavodların, infrastrukturun qurulması mümkün olsaydı, təbii ki, həmin qızılın yerli istehlaka yönəldilməsi qiymətlərə müəyyən dərəcədə təsir göstərərdi. Amma, əsaslı təsir göstərəcəyini düşünmürəm. Çünki, qızılın qiyməti dünya birjasında müəyyən olduğu üçün, dünyanın hər yerində olduğu kimi Azərbaycanda da pərakəndə satış qiymətləri dünya birjalarındakı qiymətlərə uyğun olaraq müəyyən olunur".

Yerli qızıl hasilatının daxili bazara yönəldilməsi həyata keçirilərsə, əhali üçün yeni iş yerlərinin də yaranacaqdır: "Yerli hasilatın daxili bazara yönəldilməsinin bizdə qızıl-zinət əşyalarının qiymətinə ciddi təsiri olmasa da, müəyyən mənada təsiri

mümkündür. Əgər qızılın saflaşdırılması, əridilməsi Azərbaycanda həyata keçirilib daxili bazara yönəldilsə, bu, həm də əlavə iş yerlərinin açılması üçün imkanlar yarada bilər” .

Azərbaycanda hasil olunan qızıl ilkin saflaşdırmadan sonra İsveçrəyə göndərilir. Və orada tam əridildikdən sonra külçə halına gətirilir. Külçə halına gətirildikdən sonra isə həmin qızılın şirkətlə ölkə arasında paylanması baş verir. Dövlətə məxsus külçə halına gətirilmiş qızıl ölkənin qızıl ehtiyatlarına daxil edilir.

Bizdə qızılın hələ ki, daxili bazara satış üçün yönəldilməsi qərarı verilməyib. Təbii ki, dövlət yerli hasilatın daxili bazara yönəldilməsi haqda qərar verə bilər. Əgər dövlət hesab etsə ki, ölkənin müəyyən ehtiyaclarının ödənməsi üçün bu qızılın satılması ilə müəyyən vəsait əldə edilsin və yaxud da nə vaxtsa qızılı satıb əvəzində alınan vəsaitin hansısa valyutada saxlanmasına ehtiyac var, o zaman bu barədə qərar verilir.

Lakin dövlətlər qızılın satışını daha çox dünya bazarlarında həyata keçirir, daxili bazarlarda deyil. Qızılın qiyməti də dünya bazarlarına uyğun tənzimlənir. Yəni, qızılın ölkədəki qiyməti dünya bazarındakı qiymətlərə uyğunlaşır. Bu, başqa məsələdir. Əgər qızılın hasilatı daxili bazara yönəldilsə belə, qiymətlərdə yalnız müəyyən qalxmalar, enmələr ola bilər. Ancaq bütövlükdə, bu, bazara ciddi təsir göstərə bilməz.

Ötən il şirkət 73 milyon 521 min 389 dollar gəlir əldə edib. Gəlirin 37 milyon 445 min 377 dollarını satış xərcləri təşkil edib və nəticədə şirkət 36 milyon 76 min 12 dollar ümumi mənfəət əldə edib. Ümumi mənfəət və 423 min 386 dollar başqa gəlirdən inzibati xərclər və digər xərclər çıxıldıqdan sonra şirkətin əməliyyat mənfəəti 29 milyon 824 min 626 dollar təşkil edib. Bu məbləğin üzərinə 236 min 438 dollar maliyyə gəliri əlavə edilib, 1 milyon 510 min 85 dollar maliyyə xərcləri çıxıldıqdan sonra 28 milyon 550 min 979 dollar vergidən əvvəlki mənfəət formalaşılıb. “Anglo Asian Mining plc” 9 milyon 183 min 734 dollar həcmində vergiləri ödədikdən sonra, şirkətin xalis mənfəəti 19 milyon 367 min 245 ABŞ dolları təşkil edib.

Diqqət çəkən göstərici budur ki, “Anglo Asian Mining plc” –nin gəlirləri 2011-ci illə müqayisədə təxminən 10 milyon dollardan çox azalaraq 83 milyon 753 min 311 dollardan 73 milyon 521 min 389 dollara düşməsinə baxmayaraq şirkət ötən ili 3% daha çox xalis mənfəətlə başa vurub. Şirkət keçən il digər əməliyyat və maliyyə

xərclərini xeyli azaldaraq və daha az vergi ödəyərək buna nail olub. Belə ki, şirkətin 2011-ci illə müqayisədə vergidən əvvəlki mənfəəti 10% azaldığı halda ödədiyi vergilər 28,5% azalıb.

“Anglo Asian Mining plc” hər səhmə görə 17.26 sent xalis dividend ödəyəcək. 2012-ci il ərzində “Anglo Asian Mining plc” –nin aktivləri 43% artaraq 162 milyon 709 min 309 dollara, cəmi kapitalı isə 25% artaraq 96 milyon 369 min 154 dollara yüksəlib.

Qeyd edək ki, “Anglo Asian Mining plc”-nin 111 397 307 ədəd səhminin (cəmi 56,16% -i) 29,44%-i Rza Vəziriyə, 16,24%-i Xəqani Bəşirova, 9,64%-i Con Sununuya və 3,63%-i “Limelight Industrial Developments Limited” şirkətinə məxsusdur. Qalan 43,84%-i isə kütləvi üsulla birjada ticarət olunur.

“Anglo Asian Mining plc”- 2011-ci ildə 57 068 unsiya, 2012-ci ildə 50 215 unsiya qızıl istehsal edib. Şirkət ötən ili 1 unsiyası orta hesabla 1666 ABŞ dollarından 42 557 unsiya, 2011-ci ildə isə 1 573 dollardan 49 304 unsiya qızıl satıb. Həmçinin şirkət ötən il 502 ton mis, 98,158 unsiya gümüş istehsal edib.

InstaForex şirkəti Sizi dünyanın ən etibarlı və ən effektiv kapital saxlanması xidmətini təklif edir. Artıq hər maraqlanan şəxs öz kapitalını dünya qızıl bazarlarına yatırım edə bilər. Hətta maliyyə böhranı zamanı belə valyutalar oynaq pozisiyalar göstərirdisə də, qızıl heç vaxt sabitliyini itirmədi.

Qızıl kapitalın və varlılığın həcmi ölçmək üçün lap qədim dövrlərdən istifadə olunan metaldır. Bu əlvan metalla birgə başqa metallar da ayrı-ayrı dövrlərdə qiymətli metal kimi seçilsə də, qızıl öz etibarını bu günkü günə qədər qoruyub saxlamaqdadır. Müəyyən etaplarda qızıl pul əvəzinə də istifadə olunurdu. XIX-XX əsrlərə təsadüf edən dünya iqtisadiyyatının inkişafı «qızıl standartı» nın yaranmasına təkan verdi. Təqribən XX əsrin 70-ci illərinə qədər qızıl dünya maliyyə sisteminin əsasını təşkil etmişdir.

Lakin müxtəlif valyutaların yaranması və dəyişkənlik qızılın rolunu dəyişdirdi və o hüquqi olaraq maliyyə valyuta dövriyyəsiindən çıxdı. Nəticədə əlvan metallar birjası yarandı və qızıl bu birjanın ən dəyərli alətlərindən birinə çevrildi.

Hal-hazırda dünya qızıl bazarında strukturu şərti olaraq üç yerə bölmək olar – bütün mərhələlərdə tezavراسiya, sənaye-məişət istifadəsi, spekulyant müqavilələri. Bu halda təklif kimi yeni əldə olunmuş əlvan metallardan, şəxsi və hökumət ehtiyatlarından və ikinci istehsal qızıldan istifadə olunur. Bazara əsas təklifi yeni istehsal edilmiş qızılı çıxaran şirkətlər edir. Doğrudur onların bazarda iştirakı mütamadı deyil ki, bu da müxtəlif faktorlarda asılıdır. Bu faktolar və qiymət eniş/bahalaşması barədə daha ətraflı danışacağıq.

Beynəlxalq – bu birjalar Çyurix, Honkonq, London, Nyu-York, Dubay şəhərlərində yerləşir. Bu bazarlara tələb o qədər də irimiqyaslı deyil. İştirakçıları əsasən özünü təsdiqləmiş irimiqyaslı şirkət və banklardır. Beynəlxalq birjalarda əməliyyatların spekti müxtəlif olsa da, heç bir vergi və gömrük rüsumları tətbiq olunmur. Topdan satış bütün sutka ərzinə fəaliyyətdə olur ki, bu da müştərilərin rahatlığına şərait yaradır.

Daxili qızıl bazarları – bu tip birjalar əsasən ölkədaxili investorlara xidmət edir. Onlar sərbəst və idarəolunan olurlar. Sərbəst qızıl bazarlarına misal olaraq bir çox avropa şəhərlərinin birjalarını – Milan, Paris, Amsterdam, Frankfurt-na-Mayn və s. göstərmək olar. İdarəolunan birjalar isə əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mövcuddur. Daxili birjalarda əməliyyatlar əsasən daxili valyuta ilə və kiçik həcmdə aparılır.

Qara bazarlarına əsasən Asiya ölkələrini birjaları daxildir. Ölkədaxili qanunlarda olan məhdudiyyətlər qızılla ticarət əməliyyatlarını müəyyən çərçivəyə salır ki bu da onların beale adlandırılmasına səbəb olur. Qara birjalar qapalı birjalarla paralel fəaliyyət göstərir. Qapalı birjalar – bu tip birjalarda vergi rüsumlarının mövcudluğu səbəbindən giriş və çıxış mümkün deyil ki, bu da yalnız daxili dövriyyədə fəaliyyət göstərən radikal şirkətlərə sərfəlidir.

İlkin qızıl əsasən qızıl istehsal edən şirkətlərdən daxil olur. Əlbəttə ki birja onların qızılla təmin etmə həcmindən asılı olur ki, bu da bu tip şirkətlərə marağı artırır. Bu tip şirkətlərə sənaye və zərgərliklə məşğul olan kiçik və iri qızıltəmizləmə şirkətlərini göstərmək olar.

Gədəbəy qızıl-mis istehsalı müəssisəsində kimyəvi məhlulda yuyulmaqla həll olunan mis və gümüşün hasil edilməsi üçün sulfidləşdirmə, turşulaşdırma, utilizasiya və qatılaşdırma çənlərindən istifadə edilir.

Çökdürülmüş mis sulfid konsentratın əlavə məhsulu formasında hasil edilən misin tərkibində eləcə də sənaye dəyəri olan gümüş vardır. Zavod ildə 1800 ton mis konsentratı hasil etmək potensialına malikdir. Lakin hasilatın həcmi filizin mineraloji xüsusiyyətlərindən və emal prosesinin səmərəliliyindən asılı olacaq. 2010-cu ildə şirkət 182.5 ton mis, 1460 kiloqram (46940 unsiya) gümüş və 25.9 kiloqram (833 unsiya) qızıldan ibarət mis konsentratı hasil etmişdir. 2011-ci il üçün isə şirkət qarşısına 525 ton misin hasil edilməsi məqsədini qoymuşdur.

Quruluşuna görə Gədəbəy yatağı ilkin mərhələdə açıq havada aparılan dağ-mədən işləri qaydasında istismar edilib. Lakin, yataqda geoloji-kəşfiyyat işlərinin aparılması nəticəsində dərin qatlarda filiz ehtiyatlarının bolluğu aşkar edilərsə şirkət uzunmüddətli layihə çərçivəsində növbəti mərhələ olaraq mövcud tarixi infrastruktur və mədən dəhlizlərindən istifadə edərək yeraltı dağ-mədən əməliyyatlarına da keçə bilər.

AİMK şirkəti əsas diqqətini Gədəbəy yatağındakı emal imkanlarının təkmilləşdirilməsinə yönəltməklə qarşısına 2011-ci hasilat ili üçün ən azı 60 min unsiya qızıl istehsal etmək məqsədini qoyur. Uzunmüddətli məqsədlərə gəldikdə isə AİMK şirkəti 2015-ci ilədək Gədəbəy yatağından 300 min unsiyadan çox qızıl hasil etməyi planlaşdırır.

31 dekabr 2010-cu il üçün şirkətin Gədəbəy yatağından illik qızıl hasilatının həcmi gözlədiyindən (60 min unsiyadan) artıq olaraq 67.267 min unsiya təşkil etmişdir. Bir unsiya qızılın istehsalı üçün istismar xərcləri isə Azərbaycan Hökumətinin payı da buraya daxil olmaqla orta hesabla 358 ABŞ dolları təşkil etmişdir. Azərbaycan hökumətinin bir unsiya qızıla görə xalis gəliri 412 ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu isə Gədəbəy yatağını digərlərinə nisbətən məhsulun maya dəyəri aşağı olan istehsalçı mövqeyinə qaldırır.

Mədəndə növbəti hasilat işlərinə bu səfər “Anglo Asian” şirkəti 2008-ci ildə açıq dağ-mədəninin inşası və qızıl, mis və gümüşün alınması üçün «hipliç» sistemi kimi

tanınan filiz toplusunun adi qaydada yuyulması və emalında işlənən qurğu və avadanlığın tətbiq ilə başladı.

Apardığı əməliyyatlar nəticəsində şirkət ilk qızılı 2009-cu ildə hasil etdi, bununla da Azərbaycanın müasir dövrdə ilk qızıl-mis istehsalçısı adını qazanmış oldu. O vaxtdan başlayaraq bu şirkətin hasilatı davamlı şəkildə artmaqda, yatağın səmərəliyi isə getdikcə təkmilləşməkdədir.

Gədəbəy yatağında dağ-mədən işlərinə hələ 2000 il bundan qabaq başlanmışdır. Dövrümüzə daha yaxın olan tarixə müraciət etsək görürük ki, 1849-cu ildə Mexor Qardaşları tərəfindən yataqda yeni mədən işləri başlanmış və Almaniyanın “Siemens Bros” şirkəti tərəfindən həmin işlər davam etdirilərək Gədəbəydə mis filiz yatağının işlənməsi və hasilatı həyata keçirilmişdir. 1849 və 1917-ci illər arasındakı dövr ərzində ən azı beş iri (100 min tondan çox) və bir sıra nisbətən kiçik sulfid filiz kütlələri yataqlarında hasilat işləri aparılmışdır. Rusiya inqilabının başlanması ilə əlaqədar olaraq 1917- ci ildə yataqlarda hasilat dayandırılmışdır.

AİMK şirkəti 26 fevral 2007-ci il tarixindən etibarən ən azı 15 il müddətində Azərbaycan Respublikasının sayca ikinci ən iri şəhəri olan Gəncə şəhərindən 55 km aralıqda yerləşən 300 km²-lik Gədəbəy kontrakt sahəsində dağmədən qazıntıları və kəşfiyyat işlərinin aparılması hüququna malikdir. Həmin sahədə Azərbaycanın istismara verilmiş ilk qızıl filiz yatağı yerləşməklə yanaşı bir sıra kəşfiyyat quyuqazma işləri də aparılmaqdadır. Hal-hazırda buradan JORC standartına uyğun olaraq bütün kateqoriyalı faydalı qazıntılar ehtiyatının miqdarı aşağıdakı qaydada müəyyənləşib: 791 min unsiya qızıl; 49.3 min ton mis və 7,597 mln. unsiya gümüş..

Ehtiyatların inkişaf proqramının 2-ci mərhələsi başlanıb və, əsas diqqət burada mövcud olan kəşfiyyat quyusunun sərhədlərinə yönəldilərək, JORC standartlarına uyğunluğun daha da yaxşı təmin edilməsi və mədənin planlama məqsədləri üçün dəyərli məlumatın əldə olunması tapşırığı üzərində iş aparılır. Gədəbəy yatağında JORC standartına uyğun olaraq bütün kateqoriyalı faydalı qazıntılar üçün tərkibində hədd parametri 0.3 q/t qızıl olan filiz ehtiyatlarının miqdarı aşağıdakı qaydada müəyyənləşib: 791 min unsiya qızıl; 49.3 min ton mis və 7597 mln. unsiya gümüş.

AİMK şirkəti Gədəbəy yatağındakı faydalı qazıntıların artırılması, ehtiyatların sübut olunması və nəticədə 2015-ci ilədək 300 min unsiyadan çox qızılın hasil edilməsi planlaşdırılan Gədəbəy yatağının istismar müddətinin uzadılması üçün müəyyən kəşfiyyat strategiyasını icra edib.

2014-cü ildə Azərbaycanda 1872,5 kq (60209 unsiya) qızıl hasil edilib ki, bu da 2013-cü ilin göstəricisindən 15,6% çoxdur. Hesabat dövrü ərzində Azərbaycanda 239,3 kq gümüş hasil edilib (azalma 62%). Hasil edilmiş qızıl və gümüş emala göndərilib.

2014-cü ildə Azərbaycanın hasil etdiyi qızılın dəyəri hazırkı dünya bazarlarındakı qiymət ilə 76,8 milyon dollar edir. (60209 unsiya x 1276 dollar = 76,8 milyon dollar) Xəbər verildiyi kimi, 2013-cü ildə Azərbaycanda 1619,2 kq qızıl hasil etmişdi. Hazırda Azərbaycanda qızıl və gümüş hasilatı 1997-ci il avqust ayının 21-də imzalanmış Production Sharing Agreement tipli müqavilə çərçivəsində "Gədəbəy" və "Qoşa" yataqlarından həyata keçirilir. Müqavilə 6 yatağın – Naxçıvanda 1, Gədəbəydə 2, hazırda erməni işğalı altında olan Kəlbəcər və Zəngilanda 3 yatağın işlənməsini nəzərdə tutur. Müqavilədə Azərbaycanın payı 51%, "Anglo Asian Mining PLC" şirkətinin payı 49% təşkil edir. "Gədəbəy" yatağından qızıl hasilatına 2009-cu ildə, gümüş hasilatına 2010-cu ildə, "Qoşa" yatağından qızıl hasilatına 2013-cü ilin III rübündə başlanılıb.

Müqaviləyə əsasən, yuxarıda qeyd olunan 6 yataqdan ümumilikdə 400 ton qızıl, 2,5 min ton gümüş və 1,5 min ton mis çıxarılması planlaşdırılır.

Beynəlxalq bazarlarda qızılın unsiyasının qiyməti 1.260,92 dollara çıxaraq son 4 ayın ən yüksək səviyyəsinə yüksəlib.

Dünən, ABŞ-da açıqlanan Dekabr ayı pərakəndə satış məlumatının proqnozlardan çox aşağı çıxması ilə ABŞ-ın 10 illik istiqraz faizlərinin 1,80% səviyyəsindən aşağı geriləməsi, qızıl qiymətlərinin 1.244 dollara qədər yüksəlməsinə səbəb oldu.

Bu gün əməliyyata 1.229 dollardan başlayan qızılın unsiyasının qiyməti, analitiklərin dəstək olaraq təyin etdikləri 1.227 dolların üzərində "yapışmasının" ardınca sürətli bir şəkildə yüksəlişə keçdi və 8 Sentyabr 2014-dən bu yana gördüyü ən yüksək səviyyə olan 1.260,92 dollara çatdı.

Qızılın unsiyasının qiyməti 8 Sentyabr 2014-cü ildə 1.271,95 dolları görmüşdü. Analitiklər, global durğunluq riskinin bazarlarda geniş müzakirə edilməyə başlanılması ilə investorların etibarlı bir sərmayə vasitəsi kimi görülən qızıla yönəldiklərini qeyd edirlər.

Texniki olaraq qızılın unsiyasının qiymətində 1.263 dolların güclü müqavimət mövqeyində olduğunu qeyd edən analitiklər, bu səviyyənin aşılması vəziyyətində 1.287 dolların gündəmə gələ biləcəyini bildirirlər. Analitiklər, aşağı istiqamətli hərəkətlərdə isə 1.230 dolların dəstək mövqeyinə gələ biləcəyini qeyd edərək, bu səviyyənin üzərində qalmaqda davam edilməsi vəziyyətində yüksəliş trendinin qorunacağını təxmin edirlər.

Qızılın unsiyası 1900 dolları aşaraq tarixi zirvəsini gördüyü 2011-ci ilin Sentyabr ayından bu yana 35% ucuzlaşıb. Qızıl son illərin ən pis sərmayə vasitələrindən biri olaraq göstərilir. 2014-cü ili 1,5% dəyər itirməsilə bağlayan qiymətli metal, 2013-ü 28% dəyər itkisi ilə bağlamışdı. Qızıl 2015-ci ilin ötən dövründə neftin ucuzlaşmasının təsiri ilə 4,1 bahalaşıb.

Qızılın unsiyasının qiyməti bu gün 0.3% yüksəlişlə 1,239.45 dollar səviyyəsində icra olunub.

Qızıl, neft qiymətlərində və bəzi birjalarda baş verən geriləmənin ardından bu gün bahalaşmasını davam etdirərək Oktyabrdan bəri ən yüksək səviyyəyə çatıb.

Beynəlxalq bazarlarda qızılın unsiyasının qiyməti 1231 dollara çıxaraq 11 Dekabrdan bəri ən yüksək səviyyəni görüb. Qızılın bahalaşmasına, neftin qiymətinin daha da aşağı düşməsinin ardından gələn "etibarlı liman" alışları təsir göstərib.

Analitiklər, 25 Yanvarda Yunanıstanda keçiriləcək seçkilərdə narahatlıqları azaldacaq bir nəticənin çıxması vəziyyətində qızılın qiymətinin aşağı düşə biləcəyini dilə gətirirlər.

Qızılın qiymətinin orta müddətdə Fedin siyasətlərinə bağlı olaraq istiqamət alacağını qeyd edən analitiklər, texniki olaraq 1230 dolların güclü müqavimət mövqeyində olduğunu və bu səviyyənin qırılması vəziyyətində alışların güclənə biləcəyini təxmin edirlər. Analitiklər, 1215 dolların isə dəstək mövqeyinə gələ biləcəyini təxmin edirlər.

Azərbaycanda qızıl hasilatı ilə məşğul olan Böyük Britaniyanın «Anglo-Asian Mining plc.» şirkəti ölkənin qərbində «Gədəbəy» qızıl mədənində apardığı qazma işləri proqramının ilkin nəticələrini açıqlayıb. Şirkətin bununla bağlı yaydığı məlumata görə, Gədəbəy rayonunda yerləşən yatağın şimal hissəsində 3000 metr dərinlikdə aparılan qazıntı işləri nəticəsində yeni qızıl ehtiyatları aşkarlanıb.

Azərbaycanda ilk qızıl hasilatı hansı dövrə təsadüf edir? Əslində Azərbaycanda qızıl ehtiyatlarının kəşfinə hələ sovet dövründə başlanılıb. Demək olar ki, yataqların əksəriyyəti elə sovet dövründə aşkar olunub. Amma o vaxt yataqlardan heç biri istismar edilməyib. Yalnız Kəlbəcər və Ermənistanın Basarkeçər rayonlarının sərhəddində yerləşən «Zod» yatağında istismar aparılıb. Əslində yatağın əksər hissəsinin Kəlbəcər rayonu ərazisində yerləşməsinə baxmayaraq, naməlum səbəblərə görə kəşfiyyat işləri Ermənistan SSRİ Geologiya İdarəsi və Ermənistan Əlvan Metallurgiya İdarəsi tərəfindən həyata keçirilib.

Azərbaycanda isə bu sahəyə maraq təxminən 1997-ci ilə təsadüf edir. Çünki Böyük Britaniyanın «Anglo Asian Mining Plc» şirkəti 1997-ci ilin avqustunda Azərbaycan hökuməti ilə imzalanmış müqaviləyə əsasən, Azərbaycanın cənub-qərbindəki altı yataqda –«Gədəbəy», «Ordubad», «Qoşa Bulaq», «Qızıl Bulaq», «Vejnəli» və «Söyüdlü»də işləmək hüququ əldə edib. İlk qızıl və gümüş 2009-cu ilin mayında "Gədəbəy" yatağından hasil edilib. Hazırda digər bir xarici şirkət isə Daşkəsəndə yerləşən Çovdar yatağında iş aparır. Yaxın vaxtlarda həmin yataqda da hasilata başlanacağı gözlənilir.

Böyük və Kiçik Qafqaz dağ sistemlərinin şərq hissəsini əhatə edən Azərbaycanın ərazisi mürəkkəb geoloji quruluşa malik olması, faydalı qazıntıların müxtəlifliyi və rəngarəngliyi ilə fərqlənir. Bu baxımdan demək olar ki, respublikanın əksər yerləri faydalı qazıntılarla zəngindir. Aparılan tədqiqatlara əsasən isə Gədəbəy, Daşkəsən, Ağstafa, Kəlbəcər, Laçın rayonlarında, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad rayonunda yerləşən qızıl yataqları daha zəngindir. Amma respublikada zəngin olmayan yataqlar da mövcuddur. Bir müddət əvvəl biz Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən, yeni bir texnologiya işləmişik ki, həmin texnologiya vasitəsilə kasıb yataqlardan qızıl çıxarılması rentabelli sayıla bilər. Hələlik istismarla məşğul olan

xarici şirkətlər zəngin yataqları işlədiyin bu metod tətbiq olunmur. Lakin gələcəkdə yeni metodla, yəni quyu üsulu ilə qızıl çıxarmaq qaçılmaz olacaq. Çünki kəşf olunan yataqlar bütövlükdə zəngin deyil. Bəzi hissələr var ki, həmin hissələrdə ehtiyat azdır və bu ehtiyatı ancaq quyu üsulu ilə əldə etmək mümkündür.

Çünki kasıb yataqları da işləmək lazımdır. Amma bu üsulu tətbiq böyük maliyyə tələb edir. Sözsüz ki, hansısa sahibkar buna maraq göstərməlidir. Lakin Azərbaycanda sahibkarlar qızıl yataqlarının istismarında maraqlı deyillər. Yəqin ki, bu sahə riskli olduğundan və daha çox vəsait tələb etdiyindən sərmayə yatırmağa ehtiyatlanırlar. Bizim sahibkarlar daha çox qısa müddətdə qazanc götürə biləcəkləri sahələrə qaçırlar. Amma xəbərləri yoxdur ki, bu sahə riskli olsa da, gəliri qat-qat böyükdür.

Azərbaycanda istehsal olunan qızıl İsveçrənin Cenevrə şəhərində saflaşdırılır. Çünki dünyada qızılın ən yaxşı saflaşdırma mərkəziməhz bu şəhərdədir. O ki qaldı Azərbaycan qızılının keyfiyyət göstəricisinə, istənilən halda qızıl yataqdan digər metallarla bərabər çıxarılır. Yəni onun tərkibində dəmir, mis, gümüş və digər kimyəvi elementlər olur. Buna görə də qızılın keyfiyyət göstəricisi daha çox onun saflaşdırılmasından asılıdır. İndi Cenevrə şəhəri dünyada qızıl saflaşdırılan bir nömrəli mərkəz kimi tanınır. Bu baxımdan Azərbaycan qızılını yüksək keyfiyyətli məhsul kimi dəyərləndirmək olar. Təbii ki, saflaşdırma zamanı hər şey əyardan asılıdır. Əgər qızıl 999 əyar üzərində saflaşdırılırsa, deməli, bu ən keyfiyyətli məhsul sayılır.

3.3. Azərbaycanda qızıl bazarının təkmilləşdirilməsində əmtəə birjalarının rolunun artırılması istiqamətləri.

Birja təsərrüfat agentlərinin davranışını rəqlamentləşdirən qaydalar kompleksini əks etdirən institutdur. Eyni zamanda o, təsərrüfat agentlərinə müəyyən fəaliyyət müstəqilliyi də verir. Birjada alıcı və satıcı bir-biri ilə bağlı deyil. Qızılın da alqı-satqı prosesi vasitəçilərin köməyi ilə həyata keçirilir. Qızıl bazarlarında qiymətlər tələb-təklif nisbətlərindən asılı olur. Müasir əlvan metallar birjalarda fyuçers sövdələşmələri

təcrübəsi geniş yayılmışdır. Bu, müəyyən qızıl həcmnin əvvəlcədən razılaşdırılmış qiymətlərlə göndərilməsi üzrə kontraktların bağlanmasıdır.

Birjalar qızıl qrupları üzrə ticarətçilərin assosiyasını yaradırlar. Assosiasianın hər bir üzvü birjada əməliyyat aparmaq hüququ verən ən azı bir birja sertifikatına malik olmalıdır.

Əlvan metallar üzrə birja sertifikatlarının və ya paylarının ümumi məbləği birjanın nizamnaməsi ilə müəyyən edilən əsas kapitalı təşkil edir. Birja öz adından alqı-satqı sövdələşmələrini həyata keçirmək hüququna malik deyil. Alıcılar və satıcılar broker şirkətləri vasitəsilə fəaliyyət göstərilir. Brokerlər öz müştərilərinin adından çıxış edir, ticarət kontraktları bağlayır və aparılan əməliyyatlara görə cobberlər yaxud alverçilər də fəaliyyət göstərilir. Onlar öz hesablarına sövdələşmə aparır, qiymətlərin daimi tərəddüdləri şərtindən istifadə edərək, qiymətlərin yüksəlməsi yaxud aşağı düşməsi istiqamətində çalışırlar.

Əlvan metallar üzrə əmtəə birjalarında ixtisaslaşdırılmış yaxud universal ola bilərlər. İxtisaslaşdırılmış birjalarda həmçinin əmtəələrlə, universal birjalarda isə müxtəlif əmtəələrlə ticarət əməliyyatları aparılır. İstənilən əmtəə birjasında sövdələşmənin aparılması amanı birja kontraktı bağlanılır. Birja kontraktında göndəriş müddəti, əmtəənin qiyməti, onun keyfiyyəti və kəmiyyəti razılaşdırılır. Sövdələşmənin bağlanması anında birjada əmtəənin mövcudluğu zəruri deyil. Bu baxımdan birja təcrübəsində sövdələşmənin iki başlıca tipi fərqləndirilir. Real əmtəəyə görə sövdələşmələr həyata keçirilərkən satıcı mövcud əmtəəyə malik olmalı və birja kontraktında nəzərdə tutulan müddətdə onu təqdim etməlidir.

Kotirovka (fransız dilində coter sözü olub, fərqləndirmək deməkdir), yəni birjada yaranan qiymətlərin təsbit və dərc olunması hər hansı birjanın əsas funksiyalarından biridir. Ticarət dövriyyəsinin ən zəruri şərtlərindən biri mövcud qiymətlər haqqında müştərilərə vaxtılı-vaxtında məlumat verməkdir. Çünki bu qiymətlər üzrə əmtəələrin və ya qiymətli kağızların satılması və alınması həyata keçirilir.

Birjada kotirovkanın nə kimi rol oynadığı sualına cavab xeyli dərəcədə bizim hansı birjanı: real qızıl birjasını və ya fyuçers tipli qızıl birjasını nəzərdə tutmağımızdan asılıdır. Birjalarda sövdələşmə müəyyən əlavə şərtlər qoyulmaqla dəqiqi qiymətlərn

göstərilməsi ilə bağlanıla bilər, ancaq haqq-hesabın (ödənilmənin) kəsilməsi bu zaman mütləq təyin olunmuş gündə birjada mövcud olan qiymətlər üzrə aparılmalıdır. Bundan başqa, müasir birjalarda qiymətlərin təyin edilməsi (kotirovka) birjaların ləğv olunması dövründə sövdələşmə iştirakçıları arasında qarşılıqlı haqq-hesab çəkməyin əsasını təşkil edir. Doğrudan da sövdələşmə udmaq və ya uduzmaq anlayışı o vəziyyətlərdə meydana çıxır ki, bu sövdələşmənin icrası (ləğvi) müddətində bağlanmış müqavilə qiyməti ilə bazar qiyməti (kotirovka) arasında kəskin fərq yaranmış olur. Məsələn, satıcı o zaman qazanır ki, onun sövdələşmə müddətinin əvvəlində müəyyənləşdirdiyi qiymət əmtəənin alıcıya verildiyi vaxtda (icra müddətində) birjada mövcud olan qiymətdən (kotirovka qiymətindən) xeyli yüksək olur. Əksinə, sövdələşmə qiyməti bazar qiymətindən aşağı olduqda isə satıcı uduzmuş olur.

Bütün bunlarla yanaşı, kotirovka həm də ticarət birjaları üçün öz səlahiyyətli nümayəndələrinin (brokerlərin) fəaliyyətini yoxlamaq üçün lazımdır, əgər satan tərəfin tapşırığı ilə broker üçün ən faydalı olan qiymətə əmtəə alınmışdırsa, onda qiymətin əlverişliliyi birja kotirovkalarının məlumatına əsasən asanlıqla yoxlanıla bilər.

Birja kotirovkaları marketing və elmi tədqiqat işləri üçün böyük əhəmiyyətə malikdir; onların dəstəsilə topdansa satış qiymətlərinin həqiqi hərəkət dinamikasını dəqiq müəyyən etmək və bunun sayəsində ticarətdə rəqabət şəraitini qoruyub saxlamaq mümkün olur.

Birja qiymətlərinin təzahür üsulları olduqca müxtəlifdir. Bu isə tipik qiymətlərin müəyyən edilməsi üçün hər hansı mükəmməl metodun mövcud olmadığını göstərir. Bəzi birjalarda bazar üçün qiymətlərin göstəricisi kimi tələb və təkliflər üzrə qoyulan qiymətlər, digərlərində sövdələşmə qiymətləri əsas götürülür, bir çox hallarda isə, ümumiyyətlə, orta qiymətlərin çıxarılması və s. kimi üsullar tətbiq edilir. Qiymətlərin təyini üçün istifadə edilən bütün bu mövcud üsulların hər birinin üstün və çatışmayan cəhətləri vardır.

Kotirovkanın iki əsas metodu vardır:

1. Faktiki sövdələşmə qiymətlərinin, tələb və təklifin qeydiyyatı;
2. Tipik qiymətlərin müəyyən edilməsi

Əgər kotirovkayı faktiki qiymətlərin qeydiyyatı təşkil edirsə, onda bu, sövdələşmə prosesində yaranan birja qiymətlərinin mexaniki təsbit olunması kimi başa düşülməlidir. Kotirovka yalnız dövriyyə üçün nümunəvi olan qiymətləri yenidən özündə cəmləyir və buna görə də bazarın vəziyyətinə uyğun gəlməyən sövdələşmə, tələb və təkliflərin qiymətləri onda öz əksini tapa bilməz.

Bir çox hallarda birjalar faktiki qiymətlərin qeydiyyatı ilə kifayətlənirlər; lakin bəzən tipik qiymətlər cədvəli də hazırlanır ki, buna kotirovka komissiyasının məlumat qiymətləri də deyilir.

Ayrı-ayrı sövdələşmələrin, tələb və təkliflərin qiymətləri öz əksini kotirovka bülletenində aşağıdakı üsullarla tapılır: birja satışından bir gün sonra sövdələşmənin bağlandığı və ya tələb və təkliflərə görə irəli sürülmüş qiymətlərin son hədd kənarlaşmaları göstərilə bilər. Bu üsul imkan verir ki, topdansatış dövriyyəsinin baş verdiyi qiymət çərçivəsi nəzərə alınsın; lakin qiymətlərin son hədd çərçivəsinə əsasən bütün birja günü ərzində qiymətlərin necə dəyişdiyi haqqında mühakimə yürütmək, fikir söyləmək olmaz; bundan başqa, birjanın işgününün sonunda hansı qiymətlərin sövdələşmədə əsas (aparıcı) olduğu da son hədd çərçivəsindən tam aydın olmur. Qiymət dəyişmələrinin qeydiyyatının digər üsulu isə birja yığıncağının əvvəlində və sonundakı qiymət məzənnələrinin göstərilməsidir. Bu üsulda bütün birja günü ərzində mövcud olan ən yüksək və ən aşağı qiymətlər naməlum qalırlar. Əksər hallarda qiymətlər yalnız günün sonunda qiymətlər bülletenində göstərilir. Bu qiymətlər isə bazarın, birja gününün başlanğına hesab edilən vəziyyətini xarakterizə edir. Həmin günün son qiymətlərində birjadakı tələb və təkliflərin vəziyyətinə dair nəticələr, habelə qiymətlərin dəyişməsi, yəni ölçüsü ilə bağlı bütün digər hallar özünü göstərir.

Kotirovkada bütün birja günü ərzində mövcud olan qiymət məzənnələrinin dəyişmələri aydınlaşdırılır və gün ərzindəki qiymətlərin hamısı qeyd edilmir, onlardan yalnız ən xarakterik olanları göstərilir.

Nəhayət qiymətlər məzənnəsinin kombinasiyalı ifadə üsulları da mümkündür: Məsələn, bəzi birjalar kotirovka bülletende yalnız ən yüksək və ən aşağı qiymətləri göstərilir və bununla yanaşı paralel olaraq birja gününün başlanğıcındakı və

sonundakı qiymətlər də qeyd edilir. Həmçinin, birjadakı tipik qiymətlər də göstərilə bilər və eyni zamanda tələb və təkliflərin sövdələşmə qiymətləri də qeyd edilə bilər.

Fond birjalarında qiymətli kağızların kotirovkası iki prosesə bölünür: birincisi, iştirakçıların qarşısında açıq şəkildə, ikincisi isə qapalı, gizli şəkildə baş verir. Birjanın açıq elan edildiyi andan, yəni gündüz saat 12-da dəllallar tələb və təkliflərə aid sifarişləri toplamağa başlayırlar. Qiymətli kağızların hər bir qrupu üzrə xüsusi dəllallar vardır: qiymətli kağızların birjaya çıxarılması üzrə tapşırıqlarda limit qiymətləri göstərilə bilər. Məsələn, satış üzrə tapşırıqlarda göstərilə bilər ki, qiymətli kağız 244 manat məzənnəsindən satıla bilməz; satınalma tapşırıqlarında göstərilən məzənnədən, məsələn 245 manatdan, yuxarı qiymətə qiymətli kağızın alınmasına yol verilə bilməz. Tapşırıqlar eyni zamanda limit qiymətləri göstərilmədən də dollarla verilə bilər və bu zaman dəllalın fəaliyyəti hər hansı məzənnə ilə məhdudlaşdırılmır. Limitləndirilməmiş tapşırıqlara belə bir üstünlük verilir ki, onlar ilk növbədə icra olunurlar. Əgər tələb təklifdən çoxdursa və bütün alıcıların sifarişini təmin etmək mümkün olmur, onda öncə limit qiymətləri göstərilməyən tapşırıqlar verən alıcının qiymətli kağızları almaq sifarişinin yerinə yetirilməsi şansı, limit qiyməti göstərməklə tapşırıq verən alıcıdan yüksək olur.

İlk qiymətlər məzənnəsinin qoyuluşu dəllallar tərəfindən iştirakçılar qarşısında açıq şəkildə elan edilir. Onlar (dəllallar) müəyyən ayrılmış xüsusi yerlərə toplaşırlar və həmin yerə bu qrup qiymətli kağızlarla maraqlanan şəxslər də (alıcılar) cəmləşirlər. Qiymətli kağızlar üçün müəyyən ardıcılıqla qiymətlər məzənnəsi qoyulur. Hər iki dəllaldan biri hansı məzənnə üzrə ona verilmiş tapşırıqlara görə nə qədər maksimal alver edəcəyini əvvəlcədən hesablayır və ya hesablamağa çalışır.

Azərbaycan ərazisi faydalı qazıntı yataqları ilə zəngindir. Ölkəmiz qara, əlvan, nadir və nəcib (qızıl) metallar, həmçinin qeyri-filiz faydalı qazıntıları ilə də zəngindir. Hazırda ölkə ərazisində 3 dəmir filizi yatağının ehtiyatları təsdiq edilib. Bunlar Daşkəsən rayonunda yerləşən “Daşkəsən”, “Cənubi Daşkəsən” və “Dəmir” yataqlarıdır. Xromit filizi təzahürləri isə Kəlbəcər (Göydərə qrupu) və Laçın rayonu (İpək qrupu) ərazisində yerləşir. Göydərə xromit təzahürləri 350 m-dən çox məsafədə yayılıb.

Böyük və Kiçik Qafqazın Azərbaycan ərazilərinə düşən hissəsində əlvan metallardan mis, qurğuşun, sink, kobalt, civə, sürmə filizlərinin yataq və təzahürləri geniş yayılıb. Mis ehtiyatları əsasən Balakən-Zaqatala, Gədəbəy, Qarabağ və Ordubad filiz rayonlarında cəmlənib. Avropada ən nəhəng yataq hesab olunan və dünyanın ən iri yataqları sırasına daxil olan “Filizçay” kolçedan-polimetal yatağının (Balakən rayonu) dəqiq kəşfiyyatı başa çatdırılıb və sənaye ehtiyatları təsdiq edilib.

Yataq 95 milyon ton filiz ehtiyatına malikdir. Hesablamalara görə, “Filizçay” yatağının ehtiyatları dağ-mədən müəssisəsinin yüksək rentabelli fəaliyyətini 60 ildən artıq müddətə təmin edə bilər. Azərbaycanda həmçinin zəngin qızıl ehtiyatları var. Bəlli olduğu kimi, 2009-cu ilin iyulunda Azərbaycan qızılın sənaye hasilatına başlayıb. 2010-cu ildə qızıl hasilatının həcmi 1,9 ton təşkil edib və bu həcm emala göndərilib. Bundan əlavə, 2010-cu ilin noyabrında gümüş hasilatına başlanılıb. Noyabr-dekabr aylarında gümüş hasilatı 1,5 ton təşkil edib. Statistik məlumatlara görə, 2009-cu ildə 333 kq qızıl hasil edilib. Azərbaycanın qızıl yataqlarının işlənməsi ilə məşğul olan “Azerbaijan International Mining Company” (AMIC) 2009-cu ilin mayında Gədəbəydə qızıl emalı zavodunu istismara verib. AMIC-i “Gədəbəy” yatağı da daxil olmaqla, Azərbaycanın 6 qızıl yatağının işlənməsi layihəsinin operatoru olan “Anglo-Asian Mining PLC” şirkəti yaradıb. Qeyd edək ki, ölkəmizdəki qızıl yataqlarının işlənməsi ilə bir neçə ildir ki, “R.V.Investment Group Services, LL USA” şirkəti məşğuldur. 1997-ci ildə bu şirkətlə “Azərqızıl” Dövlət Şirkəti arasında “Gədəbəy, Qoşa, Ordubad qrupu (“Piyazbaşı”, “Ağyurd”, “Şəkərdərə”, “Kələki”), “Söyüdlü”, “Qızılbulaq”, “Vejnəli” qızıl-filiz yataqlarının kəşfiyyatı, işlənməsi, hasilatın pay bölgüsü haqqında” saziş imzalanıb. Bu saziş 430 ton qızıl, 2,5 min ton gümüş və 1,5 milyon ton mis ehtiyatının hasilatını nəzərdə tutur. 2009-cu ildə “Gədəbəy” yatağının istismar nəticəsində əmtəəlik qızıl əldə edilib və bu qızıl “Ayrım” brendi ilə beynəlxalq bazara ixrac edilir.

Onu da bildirək ki, “R.V.Investment Group Services LL USA” şirkəti “Gədəbəy” yatağında qızıl hasilatı üzrə layihədə 51%, Azərbaycan tərəfi isə 49% paya sahibdir.

Hazırda dövlət balansında kəşfiyyatı aparılan və sənaye ehtiyatları təsdiq edilən üç

qızıl yatağı - “Qızılbulaq”, “Vejnəli” və “Zod” (Söyüdlü) yataqları qeydə alınıb. Bundan başqa, “Filizçay”, “Katex” və “Kasdağ” polimetal, həmçinin “Qaradağ” mis-porfir yataqlarının filizlərində yanaşı komponent kimi qızıl ehtiyatları mövcuddur. Bunlardan əlavə, “Qoşa”, “Ağyurd”, “Piyazbaşı”, “Dağkəsəmən”, “Gədəbəy” və “Ağduzdağ” yataqlarında da qızıl ehtiyatları var. Hazırda böyük ehtiyatları olan qızıl yataqlarından - “Zod”, “Qızılbulaq” və “Vejnəli” ermənilərin işğal etdikləri ərazilərdə yerləşir. Azərbaycanın Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatına görə, işğal edilmiş ərazilərdə 155 adda müxtəlif növ faydalı qazıntı yataqları mövcud olub. Ermənilər bu ehtiyatlardan daha çox qızılı talan etməyə başlayıblar. Kəlbəcərin Ermənistanla sərhəd bölgələrindəki zəngin qızıl yataqlarında qanunsuz istismar başlayıb və bu proses indi də davam edir. Sonradan Ağdərə və Zəngilanda da qızıl yataqlarının talan edilməsi başlayıb.

Hazırda ən perspektivli Gədəbəy yatağında təqribən 22 ton qızıl, 192 ton gümüş, 37 min ton mis ehtiyatı olduğu güman edilir. Əgər gümüş və misi nəzərə almasaq, Gədəbəy yatağından təkcə qızıla görə 710 milyon dollar gəlir əldə ediləcəyi gözlənilir. Hazırda dünya bazarında bir unsiya qızıl təqribən 1100 dollaradır. Bir unsiya gümüş 17, bir ton mis isə 6 min 880 dollardır. Gümüş və misi də nəzərə alanda, bu yataqdan əlavə olaraq 360 milyon dollar gəlirin əldə ediləcəyi proqnozlaşdırılır. Ötən il Azərbaycanın “Gədəbəy” qızıl yatağından 67267 unsiya qızıl istehsal edilib. Bu, proqnozda nəzərdə tutulandan 7267 unsiya çox olub. “Anglo Asian Mining” şirkətinin məlumatına görə, istehsal edilmiş qızılın 57398 unsiyası 1241 ABŞ dolları qiymətinə dünya bazarında satılıb. 2010- cu ildə Azərbaycanda qızıl hasilatı 1,9 ton təşkil edib. Şirkətdən bildirilib ki, “Gədəbəy”də 821 176 ton quru filiz emal olunub və hər 1 ton filizdən 4,33 qram qızıl əldə edilib. Bundan başqa, yataqdan 182,5 ton mis, 1460 kq gümüş əldə olunub. Yataqdan hasil edilmiş mis 2011-ci ildə satışa çıxarılacaq.

“Anglo Asian Mining” şirkətinin baş icraçı direktoru Rza Vəziri bildirib ki, 2010-cu il rəhbərlik etdiyi şirkət üçün transformasiya ili olub. Eyni zamanda, qızılın qiymətinin dünya bazarlarında bahalaşması da şirkətin fəaliyyətini stimullaşdırıb. Vəziri 2011-ci ildə Ordubad və “Qoşa” müqavilə sahələri üzrə də müsbət nəticələr əldə edəcəklərinə ümidvar olduqlarını söyləyib.

Hazırda ölkəmizdə onlarla qızıl yatağı işlənməkdədir. Azərbaycan Beynəlxalq Mədən Əməliyyat Şirkəti də Gədəbəyin qızıl yataqlarında istehsalı getdikcə artırır. Qızıl zavodunda emal olunan xammal sonradan İsveçə göndərilir və orada təkrar emalla külçə formasına salınaraq Avropa bazarlarına satışa çıxarılır. Hazırda dəniz səviyyəsindən 1500 metr yüksəklikdə yerləşən Mis dağı adlanan ərazidə istismar işləri aparan Azərbaycan Beynəlxalq Mədən Əməliyyat Şirkəti Azərbaycan hökuməti ilə Tovuz və Ordubad ərazilərində qazıntı işlərini aparmağı da razılaşdırıb. Artıq həmin ərazilərdə ilkin kəşfiyyat işlərinə başlamağa hazırlaşan ABŞ-ın Beynəlxalq Mədən Əməliyyat Şirkəti müqaviləyə əsasən Gədəbəy ərazisində 30 il qızıl emalı ilə məşğul olacaq. Hazırda bir qızıl zavodu ilə fəaliyyət göstərən şirkətin ərazisində yeni mis zavodunun da istifadəyə verilməsi gözlənilir. Daşkəsən rayonu ərazisində (Kiçik Qafqaz dağ silsiləsi) yerləşən “Çovdar” qızıl yatağının istismarına 2012-ci ildə başlanılması planlaşdırılır.

“Çovdar” qızıl yatağını AIMROC şirkəti istismar edəcək. Qeyd edildiyi kimi, AIMROC həmçinin “Qarabağ”, “Göydağ”, “Dağ Kəsəmən” yataqları, habelə “Köhnə mədən” sahəsi və “Kürəkçay” hövzəsinin istismarına dair Azərbaycan hökuməti ilə 2006-cı ilin dekabrın 30-da 30 illik müqavilə imzalayıb. Göygöl rayonunda “Göygöl” adlanan daha bir perspektivli qızıl yatağının aşkara çıxarıldığı da məlum olub.

Məlumatə görə, son 7-8 ildə geoloqlar 170-ə yaxın müxtəlif faydalı qazıntı yatağı aşkarlayaraq istehsalçılara təhvil verib. Hazırda geoloqlar tək Kiçik Qafqazda deyil, Böyük Qafqaz və Talış dağlarında da faydalı qazıntı yataqlarını axtarır, kəşfiyyat işlərini davam etdirirlər.

Nəticə və təkliflər

Qızıl bazarı ilə əlaqədar aparılan təhlilləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir şəraitdə kapital və sərvət yığımının səviyyəsini, onun artımını və ölkə daxilində ayrı-ayrı sahələr arasında bölüşdürülməsini əks etdirən qızıl bazarı və onun istehsalı hər bir ölkə iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsidir. Belə ki, maliyyə bazarının tərkib hissəsi kimi qızıl bazarı maliyyə resurslarının hərəkətini təşkil etmək dövlətin maliyyə və pul-kredit siyasətinin əsas aləti kimi çıxış etmək və s. baxımdan iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır. Xüsusilə də bazar iqtisadiyyatı sistemli ölkələr üçün bu bazarın inkişafı müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları (QVE) ölkənin onun beynəlxalq maliyyə öhdəlikləri üzrə, ən əvvəl valyuta-hesablaşma sahəsində həmin ölkənin ödəmə qabiliyyətinin təmin olunması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Qızıl-valyuta ehtiyatlarının digər mühüm vəzifəsi öz ölkəsində makro-iqtisadi vəziyyətə təsir göstərməkdir, məhz bunun üçün daxili valyuta bazarında dövlət xarici valyutayı satır və alır. Bu cür sövdələşmələr valyuta intervensiyaları adlanır və bazar tələb və təklifinin milli və xarici valyutaya dəyişməsi və onların mübadilə kursu əsasında saxlanılması və ya dəyişilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Qızıl – Valyuta ehtiyatının pul formasında olan qızıl hissəsi, yəni dövlət xəzinələrində olan qızıl xalis qızılın təxminən 31min ton həcmi təşkil edir. Bu rəsmi qızıl ehtiyatı son onillik ərzində yavaş –yavaş azaldılır, belə ki, qızıl demək olar ki, beynəlxalq valyuta hesablaşma əməliyyatlarından sıxışdırılıb çıxarılmışdır.

Buna baxmayaraq, yüksək likvidli məhsul olaraq qalmaqdadır və tez bir zamanda istənilən valyutaya çevrilə bilər. Əgər XX əsrin əvvəllərində dünya miqyasında qızıl-valyuta ehtiyatlarının az hissəsi onun payına düşür. ABŞ ənənəvi olaraq daha çox qızıl ehtiyatına malikdir, 2,5-8,1 min ton həcmində qızıl ehtiyatı Çində, Almaniyada, Fransa, İtaliya, Yaponiyada, İsveçrədə mövcuddur.

Dünya maliyyə bazarında son vəziyyətin təhlilini investorların qızıla getdikcə daha çox vəsait yatırmağa başladığını göstərir. Belə vəziyyətdə qızılın qiyməti proqnozlarda səslənən rəqəmlərdən də daha sürətlə bahalaşır. Ümumiyyətlə, qızıl da müşahidə

olunan qiymət artımı onun hasilatının yenidən artması ilə nəticələnə bilər. Bu baxımdan ölkəmizə də qızıl hasilatı artır. Belə ki, Azərbaycanda qızıl hasilatı illik müqayisədə 15,6% artaraq 2014-cü ildə 1.872,5kq təşkil etmişdir.

Tədqiqatdan aydın olur ki, beynəlxalq miqyasda dolların və qızılın qiymətləri arasında əlaqələrin təzahür formaları daha rəngarəng olmuşdur. Əgər bu əlaqələri təşkil etsək biz aşağıdakıları söyləyə bilərik.

Qızılın qiymətinin artım tempi dolların başqa valyutalara nisbətən ucuzlaşması tempini qabaqlayırsa, bu halda yerli qiymətlərdə azalma baş vermir.

Dünyada qızılın qiymətini həttə yaxın perspektivdə belə proqnozlaşdırmaq çətinidir. Buna səbəb isə təsir edən amillərin sayca çoxluğu deyil, onların bəzən qeyri-iqtisadi xarakterli olmasıdır. Qızıl hasilatının dəyişməsi onun qiymətini şərtləndirən mühüm amil olsa da, dünyada toplanan qızıl ehtiyatı hasilat və qiymət arasındakı əlaqələri zəiflədə bilər.

Fikrimcə ölkəmizdə qızıl bazarının inkişafını daha da sürətləndirmək üçün aşağıdakı tədbirlər kömək edə bilər:

1. Müvafiq qurumlarla birlikdə qızıl bazarlarında vergi məcəlləsində bir sıra dəyişikliklər aparmaqla aksiz vergi dərəcələrini azaltmaq.
2. Yeni bir texnologiya işlənərək həmən texnologiyaya aslanıb zəif (kasıb) yataqlardan qızılın çıxarılması daha məqsədəuyğundur.
3. Azərbaycanda sahibkarlar yaxşı olar ki, öz vəsaitlərini qızıl yataqlarının kəşfinə və istehsalına yönəltsinlər, çünki bu sahə riskli olsa da gəliri qat-qat böyükdür.
4. Ölkəmizdə istehsal olunan qızıl İsveçrənin Cenevrə şəhərində daşınıb saflaşdırılır. Yaxşı olar ki, qeyd olunan ölkənin təcrübəsindən istifadə edərək öz vətənimizdə qızılı saflaşdıran fabrik tikilsin.

Qeyd edilən tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkəmizdə daha da inkişaf etmiş və təkmilləşmiş qızıl bazarının yaranmasına və iqtisadiyyatın artım tempinin sürətlənməsinə şərait yaradar.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Sərəncamı, 10 yanvar 2014-ci il. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2013-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2014-ci ildə duran vəzifələrə həsr olunmuş iclası.
2. Azərbaycanın Statistik göstəriciləri. Bakı -2014 il.
3. Bakı Fond Birjasının materialları. www.bse.az
4. Z.F. Məmmədov. Bank işi. Bakı 2014 il.
5. Z.F.Məmmədov “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. Bakı- 2012 il
6. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının illik hesabatı 2014 il
7. Z.F.Məmmədov, V. Zeynalov “Maliyyə və kredit” Bakı-2007 il.
8. Н.П.Гасанов. «Международные валютно-кредитные отношения» М, Инфо, М. 2006 год.
9. Sepril C. Hatice D. Finansial pazarlar- istanbul, 1997 il.
10. File: \\c\Dokuments and setinqs\ рабочий стол\ Qızıl banklar.az...html.
11. World Cold Council (www.qold.org/)
12. Aytekin H, Yüzür O, Atar, KO və Güvenc, M 2000, Dünyada və Türkiyədə qızıl, gümüş, platin və palladium, İstanbul Qızıl Birjası yayınları -7.
13. <http://www.qedecy.info/sayt/>
14. С. М. Борисов “Золото в современном мире”. Москва 2009

Айгюн Махаббат кызы Мамедли

АГЭУ, магистр

Современное состояние рынка золота: анализ и оценка

Резюме

В магистерской работе рассматривается главная цель и сущность области и его главные исследования качества аспектов и его анализ в то же время определения направления в развитии рынка золота, и его важная роль в экономике.

Также исследования текущего состояния рынка золота, его оценка, рассмотрение основных принципов экономики, производство золота в золотых рынках в зарубежных странах механизмы обработки доступные в сложившихся обстоятельствах объективного исследования возможностей реализации национальной экономики.

Aygun Mahabbat kizi Mammadli

ASEU, master

The current state of the gold market: analysis and evaluation

Summary

In the master's work is considered the main purpose and nature of the area and its main quality aspects of research and analysis at the same time determine the direction in the development of the gold market, and its important role in the economy.

Also study the current state of the gold market, its evaluation, consideration of the basic principles of economics, gold production in the gold markets in foreign countries handling mechanisms available under the circumstances objective study the feasibility of the national economy.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Bank işi” kafedrasının magistrantı
Məmmədli Aygün Məhəbbət qızının “Qızıl bazarının müasir vəziyyəti: təhlil və
qiymətləndirmə” mövzusunda yazdığı Magistr Dissertasiya işinin**

REFERATI

Mövzunun aktuallığı: Qədim zamanlardan etibarən bugünkü günə qədər qızıl insan fəaliyyətinin bir çox sahəsində, maliyyə sektorunda, sənaye və digər sahələrində istifadə edilir. 2014-cü ildə dünyada 2,8 min.ton qızıl hasil olub. Bugünkü gündə Dünya bankının qızıl ehtiyatları 32 min ton təşkil edir. Ən nəhəng qızıl sahibləri ABŞ (8,1 min.ton), Almaniya (3,4 min.ton) və Beynəlxalq Valyuta Fondudur. (2,8 min ton) təşkil edir. Qızıl bazarı ölkənin qızıl ehtiyatlarının artırılması, biznesi təşkil etmək və sənaye istehlakı məqsədilə alqı-satqısı ilə əlaqədar olan iqtisadi münasibətlər sferasıdır. Qızıl bazarlarında əsasən yeni hasil edilən qızıl, dövlət və xüsusi qızıl ehtiyatları, qızıl pullar alınıb satılır. Təşkilati baxımdan qızıl bazarı bir neçə bankdan ibarət konsorsium olub, qızılın alqı-satqısı üzrə sazişlər bağlayır. Dünya qızıl bazarlarına misal olaraq London, Surix, Nyu-York, Çikago, Hon Konqu misal göstərmək olar.

Azərbaycanda qızıl 2013-cü ildə 1619,2 kq, 2014-cü ildə isə 1872,5 kq təşkil etmişdir. Azərbaycanda qızıl 1997-ci il avqustun 21-də imzalanmış P.S.A (hasilatın bölgüsü) tipli müqavilə çərçivəsində hasil olunur.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri: Azərbaycan ərazisi zəngin qızıl ehtiyatlarına malikdir. 2009-cu ilin iyulunda Azərbaycan qızılın sənaye hasilatına başlayıb. Qızıl bazarının iqtisadiyyat üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etməsinə və dövlətin bu sahədə irimiqyaslı işlərin aparılmasına baxmayaraq, ölkəmizdə qazıntı işlərinin zəif aparılması, qızılın saflaşdırılması üçün zavodun olmaması və həm də informasiya qıtlığı mövcuddur. Bunları nəzərə alaraq dissertasiya işinin yazılmasında əsas məqsəd bu sahənin mahiyyəti və onun əsas keyfiyyət cəhətlərinin öyrənilməsi və təhlil olunması, eyni zamanda qızıl bazarının inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və iqtisadiyyatda onun əhəmiyyətinin rolunun açıqlanmasından ibarətdir.

Həmçinin qızıl bazarının müasir vəziyyətinin tədqiqi, onun qiymətləndirilməsi, iqtisadiyyatın əsas prinsiplərinin nəzərə alınması, xarici ölkələrin qızıl bazarlarında qızılın hasilatı, istehsalı, emalı mexanizmlərinin mövcud obyektin şəraitə uyğun olaraq ölkə iqtisadiyyatına tətbiqi imkanları və qızılın gələcək inkişaf dinamikasının müəyyənəşdirilməsi üçün beynəlxalq təcrübədən istifadə olunması magistr dissertasiya işinin əsas məqsədi hesab olunur. Bu məqsədlə dissertasiya işi aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- Müasir satış bazarlarının qaydalarının və istehlak sahələrinin rolu öyrənilir;
- Qızıl bazarlarında qızılın qiymətinə təsir göstərən amillərin qiymətləndirilməsi yolları araşdırılır;
- Azərbaycanın qızıl bazarında hasilatın artırılması yolları öyrənilir;
- Ölkəmizdə qızıl bazarının təkmilləşdirilməsində əmtəə birjalarının rolunun artırılması və istiqamətləri göstərilir.

Tədqiqatın obyekti və predmeti: Tədqiqatın obyekti qızıl bazarlarında onların formalaşmasının və dinamikasının dəyişmə meyllərinin müəyyən edilməsi, dünya üzrə qızıl bazarlarında istehsal, emal və saflaşdırılması baxımından qızılın qiymətlərinin izlənməsi üzrə texniki təhlillərin aparılması zamanı dünya təcrübəsindən istifadə üzrə metod, vasitə və qaydalar təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti qızıl bazarın iqtisadiyyatda tutduğu yer və rolunun tədqiqi təhlili, istiqamətləri və qızıl bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinin araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənmə metodları: Tədqiqatın informasiya bazası qeyd olunan istiqamət üzrə Azərbaycan, eləcə də inglis, türk və rus iqtisadçıların əsərlərindən qızıl bazarı, dünya qızıl hasilatının və eləcə də birja ticarəti haqqında müvafiq qaydaları özündə əks etdirən beynəlxalq təcrübə və ölkədaxili normativ hüquqi aktlardan, qərar, qayda statistik məlumatlardan və mövzu ilə bağlı bir çox internet mənbələrindən ibarətdir. Tədqiqat üzərində işləyərkən müqayisəli texniki təhlil və analitik hesablama metodlarından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, qızıl bazarın təhlili və qiymətləndirilməsi üzrə Azərbaycan Respublikasının mövcud təcrübəsinin

qeyd olunan sahə üzrə mövcud olan dünya ölkələrinin təcrübə kontekstində təhlil edilir və milli təcrübənin qabaqcıl beynəlxalq standartlar əsasında təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi və yolları göstərilir:

- Yeni bir texnologiya işlənərək həmən texnologiyaya aslanıb zəif (kasıb) yataqlardan qızılın çıxarılması daha məqsəduyğundur;
- Azərbaycanda sahibkarlar yaxşı olar ki, öz vəsaitlərini qızıl yataqlarının kəşfinə və istehsalına yönəltsinlər, çünki bu sahə riskli olsa da gəliri qat-qat böyükdür;
- Ölkəmizdə istehsal olunan qızıl İsveçrənin Cenevrə şəhərində daşınıb saflaşdırılır. Yaxşı olar ki, qeyd olunan ölkənin təcrübəsindən istifadə edərək öz vətənimizdə qızılı saflaşdıran fabrik tikilsin.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Magistr dissertasiya işində istifadə olunan metod, təhlil və qaydaların Azərbaycan qızıl bazarı üçün yeni olsa da, xarici ölkələrin təcrübəsində geniş tətbiq olunur. Məhz bu səbəbdən tədqiqat beynəlxalq təcrübənin milli iqtisadiyyata tətbiq üçün mühüm praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiya işinin strukturu. Magistr dissertasiya işi giriş, üç fəsil və bu mövzuya dair nəticə və təkliflər verilməklə 79 səhifədən ibarətdir. Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, obyekt və predmeti, informasiya bazası və işlənmə metodları, elmi yeniliyi və onun praktiki əhəmiyyəti göstərilir. İşin birinci fəslində qızıl bazarı və onların formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsaslarından bəhs olunur. İkinci fəsildə qızıl bazarları onun müasir vəziyyəti və inkişaf meylləri, beynəlxalq qızıl bazarları, onun iştirakçıları, Azərbaycanda qızıl bazarının mövcud vəziyyəti və onun inkişafı təhlil olunur. Üçüncü fəsildə isə qızıl bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları göstərilir. Fəsildə əsasən qızıl bazarlarında qızılın qiymətinə təsir göstərən amillərin qiymətləndirilməsi, Azərbaycanın qızıl bazarında hasilatın artırılması yolları, eyni zamanda bu fəsildə Respublikamızda qızıl bazarının təkmilləşdirilməsində əmtəə birjalarının rolunun artırılması istiqamətləri verilmişdir.

Qızıl bazarı ilə əlaqədar aparılan təhlilləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir şəraitdə kapital və sərvət yığımının səviyyəsini, onun artımını və ölkə daxilində ayrı-ayrı sahələr arasında bölüşdürülməsini əks etdirən qızıl bazarı və onun

istehsalı hər bir ölkə iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsidir. Dünya maliyyə bazarında son vəziyyətin təhlilini investorların qızıla getdikcə daha çox vəsait yatırmağa başladığını göstərir. Belə vəziyyətdə qızılın qiyməti proqnozlarda səslənən rəqəmlərdən də daha sürətlə bahalaşır. Ümumiyyətlə, qızılда müşahidə olunan qiymət artımı onun hasilatının yenidən artması ilə nəticələnə bilər. Bu baxımdan ölkəmizə də qızıl hasilatı artır.

Tədqiqatdan aydın olur ki, beynəlxalq miqyasda dolların və qızılın qiymətləri arasında əlaqələrin təzahür formaları daha rəngarəng olmuşdur. Qızılın qiymətinin artım tempi dolların başqa valyutalara nisbətən ucuzlaşması tempini qabaqlayırsa, bu halda yerli qiymətlərdə azalma baş vermir.

Dünyada qızılın qiymətini həttə yaxın perspektivdə belə proqnozlaşdırmaq çətindir. Buna səbəb isə təsir edən amillərin sayca çoxluğu deyil, onların bəzən qeyri-iqtisadi xarakterli olmasıdır. Qızıl hasilatının dəyişməsi onun qiymətini şərtləndirən mühüm amil olsa da, dünyada toplanan qızıl ehtiyatı hasilat və qiymət arasındakı əlaqələri zəiflədə bilər.

Fikrimcə ölkəmizdə qızıl bazarının inkişafını daha sürətləndirmək üçün aşağıdakı tədbirlər kömək edə bilər: 1. Müvafiq qurumlarla birlikdə qızıl bazarlarında vergi məcəlləsində bir sıra dəyişikliklər aparmaqla aksiz vergi dərəcələrini azaltmaq; 2. Yeni bir texnologiya işlənərək həmmən texnologiyaya aslanıb zəif (kasıb) yataqlardan qızılın çıxarılması daha məqsədəuyğundur; 3. Azərbaycanda sahibkarlar yaxşı olar ki, öz vəsaitlərini qızıl yataqlarının kəşfinə və istehsalına yönəlsinlər, çünki bu sahə riskli olsa da gəliri qat-qat böyükdür; 4. Ölkəmizdə istehsal olunan qızıl İsveçrənin Cenevrə şəhərində daşınıb saflaşdırılır. Yaxşı olar ki, qeyd olunan ölkənin təcrübəsindən istifadə edərək öz vətənimizdə qızılı saflaşdıran fabrik tikilsin.